

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра кримінального права та процесу

КУХАЛЬСЬКИЙ Олександр Костянтинович

**Теоретичні основи та практика здійснення провадження в суді присяжних в
Україні.**

спеціальність: 081 – Право
магістерська програма – Право

Магістерська робота

Виконав студент групи ПРМ-22
О.К. Кухальський

Науковий керівник
к.ю.н., доцент Чудик Н.О.

Магістерську роботу допущено
до захисту

«__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ **Н.З.Рогатинська**

РЕЗЮМЕ

Магістерська робота містить 105 сторінок та список використаних джерел із 72 найменувань.

Метою магістерської роботи є отримання нових результатів у вигляді наукових висновків щодо сутності суду присяжних, його ознак, функціонування суду присяжних в Україні, а також вирішення теоретичних і практичних питань, пов'язаних із пошуком оптимальної нормативної моделі цієї форми участі народу у здійсненні правосуддя.

Об'єктом дослідження є кримінальні процесуальні відносини, що виникають і розвиваються у зв'язку із здійсненням провадження в суді присяжних.

Предметом дослідження є теоретичні основи та практика здійснення провадження в суді присяжних в Україні.

Одержані висновки і їх новизна полягає у комплексному дослідженні здійснення провадження в суді присяжних.

Ключові слова: суд, судова система України, присяжний.

ABSTRACT

Thesis contains a 105 page and a list of sources 72 items.

The goal of thesis is to receive new results in the form of scientific conclusions about the essence of the jury, its features, the functioning of the jury in Ukraine, as well as the solution of the theoretical and practical issues related to the search for an optimal normative model of this form of participation of the people in the administration of justice.

Subject of inquiry there are criminal procedural relations that arise and develop in connection with the conduct of proceedings in the jury

Subject matter there are theoretical bases and practice of conducting proceedings in the jury in Ukraine.

The resulting findings and their novelty is a comprehensive study of the conduct of proceedings in the jury.

Keywords: court, judicial system of Ukraine, jury.

АНОТАЦІЯ

Кухальський О. Теоретичні основи та практика здійснення провадження в суді присяжних в Україні. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» за спеціальністю 081 – Право. – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2018.

У роботі здійснено аналіз правового статусу присяжного за законодавством України. Автором досліджено особливості провадження в суді присяжних за законодавством України.

ANNOTATION

Kukhal'sky O. Theoretical basis and practice of the proceedings in the jury trial in Ukraine – Manuscript.

This research is to submint Master of master of Law on specialization 081. – Law. -Ternopil national economic university, Ternopil, 2018.

This work an analysis of the legal status of a jury according to the legislation of Ukraine was carried out. The author studies the peculiarities of proceedings in the jury according to the legislation of Ukraine.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРИСЯЖНОГО ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	7
1.1. Вимоги до присяжного. Порядок формування списків присяжних.....	7
1.2. Права, обов'язки та відповідальність присяжного.....	20
Висновки до першого розділу.....	32
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ ПРИСЯЖНИХ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	34
2.1. Особливості підготовчого провадження в суді присяжних.....	34
2.2. Особливості судового розгляду в суді присяжних.....	47
2.3. Порядок наради та голосування в суді присяжних.....	83
Висновки до другого розділу.....	94
ВИСНОВКИ.....	96
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	98

ВСТУП

Актуальність теми. Статтею 124 Конституції України встановлено, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних. Судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних (ст. 129 Конституції України). Вказані положення Основного закону визначили вектор подальшої законотворчої діяльності у напрямі створення і правового забезпечення функціонування суду присяжних. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» та Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) закріпили організаційні основи та процесуальний порядок здійснення правосуддя судом присяжних. Утім, аналіз законодавчої моделі суду присяжних та практики застосування цієї процесуальної форми дозволяють констатувати недосконалість чинного законодавства в цій частині, існування de-facto форми участі народу у здійсненні правосуддя, яка за своєю правовою природою не є судом присяжних, а крім передбаченого порядку відбору присяжних майже нічим не відрізняється від суду за участю народних засідателів, що раніше був передбачений законодавством України. Цим обумовлюється актуальність дослідження провадження в суді присяжних в Україні, яке має здійснюватися у комплексі із аналізом правової природи суду присяжних, з'ясуванням його сутнісних ознак та існуючих у світі правових моделей.

Мета й задачі дослідження. Метою роботи є отримання нових результатів у вигляді наукових висновків щодо сутності суду присяжних, його ознак, функціонування суду присяжних в Україні, а також вирішення теоретичних і практичних питань, пов'язаних із пошуком оптимальної нормативної моделі цієї форми участі народу у здійсненні правосуддя.

Для досягнення зазначеної мети ставилися такі основні завдання:

- розкрити правову природу суду присяжних та його сутнісні ознаки;
- з'ясувати сутність сучасних світових моделей суду присяжних;
- охарактеризувати правову модель суду присяжних, передбачену КПК України;
- охарактеризувати правовий статус присяжного;

- визначити особливості провадження в суді присяжних за КПК України;
- на підставі проведеного дослідження, а також узагальнення правозастосовної практики виявити недоліки правового регулювання провадження в суді присяжних в Україні та сформулювати науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на його удосконалення.

Об'єктом дослідження є кримінальні процесуальні відносини, що виникають і розвиваються у зв'язку із здійсненням провадження в суді присяжних.

Предметом дослідження є теоретичні основи та практика здійснення провадження в суді присяжних в Україні.

Теоретична основа дослідження. Теоретичним підґрунтям магістерської роботи послужили наукові праці таких вчених, як Є. В. Васьковський, С. І. Вікторський, Л.С. Владимиров, М. В. Духовський, І.Н. Закревський, А. Ф. Коні, П. І. Люблінський, В.Т. Нора, М.В. Оніщука, С.В. Прилуцького, О.Б. Прокопенка, І. О. Русанової, М.І. Сірого, О. В. Сидорчук, В.І. Теремецького, В. М. Тернавської, В.М. Тертишника та ін.

Методи дослідження. У процесі дослідження застосовано систему методів наукового пізнання: порівняльно-правовий, статистичний, системно-структурний, абстрагування, моделювання, узагальнення та ін. Усі вони застосовані у взаємозв'язку, що сприяло досягненню всебічності, повноти й об'єктивності наукового пошуку, конкретності, обґрунтованості й узгодженості сформульованих у науковому дослідженні висновків.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному дослідженні здійснення провадження в суді присяжних.

У результаті проведеного дослідження сформульовано наукові положення та висновки, а саме:

- з'ясовано, що недотримання передбаченого законом порядку роз'яснення обвинуваченому належного йому права на суд присяжних повинно розглядатися як істотне порушення вимог кримінального процесуального закону, що своїм правовим наслідком має порушення права на захист і права на справедливий суд. Запропоновано включити право на суд присяжних до змісту письмової пам'ятки про процесуальні права і обов'язки підозрюваного, обвинуваченого;

- класифікацію обов'язків присяжних за критерієм їх функціонального призначення: (1) обов'язки під час формування колегії присяжних; (2) обов'язки під час судового розгляду; (3) обов'язки під час ухвалення рішення;

- наукові підходи до визначення порядку застосування заходів забезпечення безпеки присяжних, у зв'язку з чим аргументовано думку про доцільність передбачення в КПК підстав та порядку прийняття відповідного рішення уповноваженим суб'єктом.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані та викладені в роботі положення та висновки допомагають здійснити аналіз теорії та практики здійснення провадження в суді присяжних в Україні.

Апробація результатів дослідження. Результати наукового дослідження доповідалися та обговорювалися на: міжнародній науково-практичній конференції «Досягнення і проблеми юридичної науки в сучасному світі». За результатами конференцій опубліковано тези.

Структура дослідження є логічно впорядкованою системою викладеного матеріалу. Робота складається зі вступу, двох розділів, які об'єднують п'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 105 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРИСЯЖНОГО ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

1.1. Вимоги до присяжного. Порядок формування списків присяжних

Конституція України передбачає, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних (п. 4 ст. 124); правосуддя в Україні здійснюють професійні судді та у визначених законом випадках народні засідателі і присяжні (ч. 1 ст. 127), а також – судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних (ч. 2 ст. 129). Таким чином, Основний Закон України створив правові підстави для запровадження в Україні суду присяжних, доцільність та оптимальна модель якого відразу стали та й досі залишаються предметом широкої наукової дискусії.

З урахуванням висновків, які сформульовано у першому розділі цієї роботи, і відповідно до яких судом присяжних визнано лише його англо-американську модель, забігаючи наперед дослідження його національної моделі, зазначимо, що, на нашу думку, декларування в Основному законі України здійснення судочинства судом присяжних визначило для законодавця вектор подальшої імплементації цих положень у законодавство України шляхом створення тієї моделі суду присяжних, що за іманентними ознаками відповідає її англо-американському аналогу. Між тим, як буде показано далі, законодавством України передбачено змішану колегію суддів і присяжних, яка, за своєю суттю, являє собою самостійну форму участі народу у здійсненні правосуддя.

Суперечки з приводу суду присяжних за кілька століть його існування у всіх країнах світу перетворилися на своєрідний дискусійний фон, який давно став звичним і як би іманентним самій ідеї суду присяжних [69, с. 226]. Аналізуючи проблеми судочинства, В. В. Городовенко правильно відзначає, що участь народу у здійсненні правосуддя є однією з форм соціального контролю за діяльністю суду [43, с. 183]. На думку М. В. Оніщука, діяльність суду присяжних підвищить довіру до судової гілки влади серед народу, що є вельми актуальним для вітчизняної Феміди, індекс сприйняття якої є традиційно низьким. Цей інститут служить індикатором суспільного ставлення не лише до судової влади, а й до чинного

законодавства і права у цілому, а тому участь народу у здійсненні правосуддя є критерієм оцінки легітимності правової системи. З цієї точки зору суд присяжних виконує роль гарантії забезпечення принципу відкритості й прозорості судової влади. Ефект від участі у прийнятті рішення судом так званої соціальної думки має ще одну вагому особливість. Суддя, приймаючи рішення на основі внутрішнього переконання, в резонансній справі мимоволі відчуває, що його рішення може бути непопулярним у суспільстві. За наявності суду присяжних, суддя, вже приймаючи рішення, зважає на думку суспільства.

Запровадження такого нового правового інституту як суд присяжних обумовлено необхідністю забезпечення соціальної стабільності. Фактично він представляє собою представницький орган суспільства у сфері правосуддя і відіграє важливу роль у формуванні громадянського суспільства. Подібне представництво ґрунтується на принципі народного суверенітету й належності влади народу, і виконує декілька процесуальних функцій: а) забезпечення легітимності судових рішень шляхом привнесення в судовий процес суспільної свідомості; б) громадський контроль за судом; в) підсилення принципів змагальності, справедливості, прозорості й незалежності судової влади; г) викорінення «обвинувального» ухилу суду [42, с. 391]. До цього також необхідно

додати й те, що суд присяжних забезпечує реалізацію презумпції невинуватості як основи дійсного правосуддя.

До умов реалізації обвинуваченим права на суд присяжних відносять:

1) можливість безперешкодної заяви обвинуваченим клопотання про розгляд справи в умовах цієї форми судочинства; 2) порядок залучення потенційних присяжних до участі в розгляді справи в суді, який передує судовому розгляду; 3) процедури, які забезпечують об'єктивне сприйняття того, що відбувається в процесі, представниками суспільства та винесення ними справедливого вердикту;

4) професіоналізм юристів (суддів, прокурорів, адвокатів), які володіють тонкощами роботи в умовах цієї форми судочинства [22, с. 234].

Т. М. Романюк вважає, що дати якесь стале об'єктивне та однозначне визначення інституту суду присяжних (як форми участі народу в здійсненні правосуддя) досить важко, а, зважаючи на різноманіття трактування цього

поняття в судових системах різних країн, це взагалі видається неможливим. Суд присяжних поперехово можна охарактеризувати як особливий політико-правовий інститут, наділений спеціальними правами, суть якого полягає у скликанні групи осіб для участі в здійсненні правосуддя. Основне завдання суду присяжних – оцінити діяння підсудного з точки зору громадської свідомості [56, с. 20].

На думку В. І. Теремецького запровадження інституту присяжних у вітчизняне судочинство неможливе без реального утвердження та гарантування змагальних засад у кримінальному провадженні. Цей принцип в інституті суду присяжних може діяти лише за таких умов: 1) сторони обвинувачення та захисту повинні самостійно збирати, досліджувати й подавати докази, на яких буде ґрунтуватися їх права позиція; 2) судовий розгляд сконцентрується на співставленні протилежних доказів; 3) той, хто приймає рішення в кримінальній справі, повинен займати нейтральну, неупереджену та незалежну позицію [32, с. 733].

Відповідно до ст. 58 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» присяжним є громадянин України, якого у випадках, визначених процесуальним законом, залучають до здійснення правосуддя, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя. В цьому контексті необхідно звернути увагу на те, що дана норма викладена в редакції ЗУ «Про забезпечення права на справедливий суд», попередня її редакція містила також положення про те, що присяжні під час розгляду і вирішення справ користуються повноваженнями судді. В чинному зараз законі таке положення передбачено лише стосовно народних засідателів (ч. 1 ст. 58). Аналіз змін законодавства в цій частині дозволяє дійти висновку про те, що виключення вказаного положення є виправданим лише за умови, що законодавець передбачить англо-американську модель суду присяжних, у якій, як вказувалося в першому розділі цієї роботи, компетенція присяжних і судді (суддів) чітко розмежовані. В умовах же тієї моделі суду присяжних, що функціонує в Україні на даний час, уявляється необхідним відновити нормативне положення про те, що присяжні під час розгляду і вирішення справ користуються повноваженнями судді, адже відповідно до КПК України всі питання, що стосуються кримінального провадження, вони розглядають і вирішують разом із професійними суддями.

За змістом ст. 61 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» присяжним може бути громадянин України, який досяг тридцятирічного віку і постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду. Втім, тлумачення ч. 2 ст. 61 вказаного Закону дозволяє дійти висновку про існування додаткових вимог до присяжного, адже не підлягають включенню до списків присяжних громадяни: 1) визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними; 2) які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків народного засідателя, присяжного; 3) які мають не зняту чи не погашену судимість; 4) народні депутати України, члени КМУ, судді, прокурори, працівники органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів, військовослужбовці, працівники апаратів судів, інші державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування, адвокати, нотаріуси, члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Вищої ради юстиції; 5) особи, на яких протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення; 6) громадяни, які досягли шістдесяти п'яти років; особи, які не володіють державною мовою. Таким чином, законом передбачено низку вимог, яким має відповідати особа, яка здійснюватиме функцію присяжного.

Звертає увагу те, що для присяжного встановлено збільшений порівняно із суддею віковий поріг, адже присяжним може бути особа, яка досягла 30-річного віку у той час, як суддею за чинним законодавством може бути особа, яка досягла 25-річного віку. Такий підхід законодавця до встановлення вимог до особи, яка може бути присяжним, уявляється цілком обґрунтованим, оскільки для виконання обов'язків присяжного важливим є життєвий досвід людини, зрілість її психо-емоційного стану, що забезпечують можливість дати справедливую оцінку обставинам вчиненого злочину та створюють необхідні умови для належного виконання покладених на неї обов'язків.

Звільнення від обов'язків присяжного за ознакою професійної належності притаманно багатьом країнам, у яких діє суд присяжних. Таке обмеження спрямоване на запобігання упередженості присяжного, адже в силу належності до певної професії вказані особи можуть бути піддатливі професійним стереотипам, що перешкоджатимуть здійсненню об'єктивної оцінки встановлених у судовому

засіданні обставин вчиненого злочину. Проте останнім часом, зокрема, в США намітилася тенденція до скасування всіх цих звільнень, навіть і тих, що стосуються суддів і адвокатів. На даний час у 27 штатах відсутні винятки за ознакою професійної зайнятості кандидата у присяжні, а ще у семи штатах застосовуються обмежені винятки. У суспільстві з'явилася ідея, що право громадянина на представницький суд присяжних домінує над будь-яким іншим соціальним інтересом і що обов'язки присяжного і отримана із них користь у сенсі виховання почуття громадянськості повинні бути надбанням якомога більш широких верств населення [9, с. 178]. Цікавим у цьому плані є і досвід Німеччини, в якій для вирішення окремих категорій справ як непрофесійні судді (шеффени) можуть залучатися фахівці у відповідній сфері. Наприклад, шеффени у справах про проступки неповнолітніх відбираються з осіб, які мають великий досвід у роботі з молоддю. У вирішенні трудових спорів беруть участь непрофесійні судді від профспілок і роботодавців, соціальних спорів – від застрахованих і страховиків або роботодавців. У зв'язку з цим правильно відзначає Р. О. Куйбіда, що залучення як непрофесійних суддів фахівців у відповідній галузі та ще й на паритетних засадах не може не сприяти якості вирішення спору та всебічному врахуванню інтересів обох сторін. Обізнаність таких суддів сприяє їх активній участі в розгляді та вирішенні справи. Протилежним прикладом вирішення даного питання може бути законодавство Грузії, відповідно до якого, як зазначалося в першому розділі цієї роботи, особа не може брати участь в кримінальному провадженні як присяжний засідатель, якщо вона є державною політичною посадовою особою, слідчим, співробітником поліції, військовослужбовцем, священнослужителем, учасником кримінального провадження по цій справі, обвинуваченим, особою, на яку накладено адміністративне стягнення за вжиття наркотичних засобів у невеликому розмірі, психологом, психіатром, юристом чи її участь як присяжного засідателя була би явно несправедливою в силу висловлюваних нею міркувань чи особистого досвіду [48, с. 68]. Таким чином, підходи законодавців різних країн до вирішення даного питання не є одноманітними, що підкреслює його складний характер.

Також, як зазначено вище, не може бути присяжним особа, яка не володіє мовою судочинства, адже відповідно до ст. 23 КПК України, що закріплює

безпосередність дослідження показань, речей і документів як загальну засаду кримінального провадження, суд має безпосередньо дослідити всі докази в судовому засіданні, що є необхідною передумовою ухвалення законного, обґрунтованого і справедливого вироку. При цьому, як передбачено ст. 29 КПК України, кримінальне провадження здійснюється державною мовою. Відповідно і процесуальні документи суд складає державною мовою. Відтак, вимога стосовно володіння присяжним державною мовою є цілком виправданою. У зв'язку з цим справедливо зазначає Л. М. Москвич, що не вирішеною залишається проблема визначення чи є рівень володіння українською мовою достатнім для виконання обов'язків судді, тобто не розроблені критерії володіння (якість усної і письмової мови, ступінь володіння діловою мовою тощо) [16, с. 126]. В порівняльно-правовому аспекті зазначимо, що згідно з п. 2, 3 ч. 2 ст. 552 КПК Казахстану головоючим звільняються від виконання обов'язків присяжних засідателів особи, які не володіють мовою, якою ведеться судочинство, при незабезпеченості в суді синхронного перекладу; німі, глухі, сліпі та інші особи, які є інвалідами при відсутності організаційних чи технічних можливостей щодо забезпечення їх повноцінної участі в судовому засіданні.

До суду як присяжні можуть бути викликані громадяни, які внесені до списку присяжних згідно до ст. 60 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів». Для затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням до відповідної місцевої ради, що формує і затверджує у кількості, зазначеній у поданні, список громадян, які постійно проживають на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду, відповідають вимогам статті 61 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» і дали згоду бути присяжними. Таким чином, обов'язковими умовами включення громадянина до списку присяжних є його відповідність вимогам, що містяться в законі, а також дача ним згоди бути присяжним. Остання означає, що особа свідомо погодилася брати участь у здійсненні правосуддя, а тому і бути суб'єктом прав, обов'язків і відповідальності за невиконання чи неналежне виконання цієї функції. Наявність нормативної умови щодо згоди особи бути присяжним дозволяє не погодитися з твердженням тих науковців, які вважають, що участь у здійсненні правосуддя є обов'язком громадян перед державою. Як правильно

вказують дослідники цієї проблематики, в колегії присяжних не повинні з'явитися особи, які всупереч своїм переконанням беруть участь у здійсненні правосуддя, оскільки від внутрішнього настрою присяжних багато в чому залежить закінчення судового розгляду [8, с. 6]. Саме у зв'язку з цим, уявляється, законодавець передбачив таку умову набуття статусу присяжного, як згода громадянина брати участь у здійсненні правосуддя у такий спосіб. Якщо ж особа погодилася на включення її до списку присяжних, то в такому випадку її участь можна вважати її громадянським обов'язком.

Список присяжних затверджується один раз на два роки і переглядається в разі необхідності за поданням територіального управління Державної судової адміністрації України.

Порядок формування та затвердження списку присяжних повинен визначатися відповідним Положенням міської ради [18, с. 258]. Як приклад, можна навести Положення про порядок формування та затвердження списку присяжних та народних засідателів районних судів міста Києва, затвержене рішенням Київської міської ради № 31/9619 від 2 жовтня 2013 р. Згідно з розділом III зазначеного Положення підставою для формування списку присяжних районних судів м. Києва є подання Територіального управління Державної судової адміністрації України в м. Києві, оформлене відповідно до ч. 1 ст. 58 ЗУ «Про судоустрій та статус суддів». На підставі цього подання постійна комісія Київради, до функціональної спрямованості якої відноситься питання сприяння в роботі судів, розміщує у засобах масової інформації та на офіційному веб-сайті Київської міської ради оголошення про пошук кандидатів у присяжні районних судів м. Києва, вимоги до кандидатів у присяжні, необхідний перелік документів та контактні дані працівників структурного підрозділу секретаріату Київради, що забезпечує діяльність постійної комісії. Постійна комісія Київради, до функціональної спрямованості якої відноситься питання сприяння в роботі судів, звертається до голови виконавчого органу Київради (Київської міської державної адміністрації), з пропозицією надати доручення структурним підрозділам апарату виконавчого органу Київради (Київської міської державної адміністрації) та районним в м. Києві державним адміністраціям у 30-денний строк вжити організаційно-правових заходів для пошуку кандидатів у присяжні

районних судів м. Києва у кількості, визначеній у поданні Територіального управління Державної судової адміністрації України в м. Києві. Районні в м. Києві державні адміністрації у триденний строк після отримання голови виконавчого органу Київради (Київської міської державної адміністрації) розміщують у районних засобах масової інформації та на офіційному веб-сайті районної в м. Києві державної адміністрації оголошення про пошук кандидатів у присяжні відповідного районного суду м. Києва, вимоги до кандидатів у присяжні, необхідний перелік документів та контактні дані працівників адміністрації, відповідальних за пошук кандидатів у присяжні.

Заяви про включення до списку присяжних районних судів м. Києва подаються на ім'я Київського міського голови та має містити інформацію щодо: (а) прізвища, ім'я та по батькові кандидата у присяжні; (б) згоди особи бути присяжним із зазначенням назви районного суду міста Києва; (в) відсутності обставин, що унеможливають його участь у здійсненні правосуддя; (г) згоди кандидата у присяжні на використання його персональних даних відповідно до Закону України «Про захист персональних даних».

Виконавчий орган Київради (Київська міська державна адміністрація), Територіальне управління Державної судової адміністрації України в м. Києві та районні суди м. Києва сприяють районним в м. Києві державним адміністраціям у пошуку присяжних для районних судів м. Києва та оформленні ними необхідних документів.

Організація формування списку кандидатів у присяжні районних судів м. Києва здійснюється постійною комісією Київради, до функціональної спрямованості якої відноситься питання сприяння в роботі судів. Остання перевіряє подані документи та готує проект рішення Київради.

Про день та місце засідання постійної комісії, на якому розглядаються списки кандидатів у присяжні (народні засідателі) районних судів м. Києва, завчасно повідомляються голови депутатських фракцій та груп Київської міської ради. Інформація про кандидатури осіб, які пропонуються для обрання у присяжні (народні засідателі) районних судів м. Києва, завчасно розміщується на офіційному веб-сайті Київської міської ради для отримання пропозицій та зауважень. Проект рішення Київради про затвердження списків присяжних,

народних засідателів районних судів м. Києва розглядається Київською міською радою у відповідності до вимог Регламенту Київради. Затверджений список присяжних, народних засідателів районних судів м. Києва оприлюднюється в газеті Київської міської ради «Хрещатик» та на офіційному веб-сайті Київської міської ради.

Разом із тим, практика показує, що фактична реалізація повноважень щодо складання та перевірки списків присяжних покладається на суди. Саме суди виконують невластиву їм функцію, пов'язану із збиранням анкети кандидата у присяжні, автобіографій, довідок про відсутність судимостей, про визнання недієздатними або обмежено дієздатними, про перебування на обліку у нарколога або психіатра тощо. Зрозуміло, що подібна робота потребує значних зусиль та часу і не повинна здійснюватися працівниками суду. При дослідженні цього питання доречно звернутися до досвіду інших країн, адже у світовій практиці існують різні законодавчі підходи до розв'язання цієї проблеми. Зокрема, в Англії до 1971 р. складанням списків і відбором присяжних засідателів займалися місцеві шерифи і їх помічники. В даний час ці функції передані відповідним чиновникам, яких призначає лорд-канцлер, який несе відповідальність за виклик присяжних для участі у роботі Суду корони, Високого суду та судів графств, а також за встановлення підстав для виклику та кількості присяжних, що підлягають виклику [4, с. 53]. У США процедура формування журі присяжних засідателів зосереджена в руках уповноваженого з формування журі присяжних, який складає загальні списки і формує колегію присяжних засідателів для кожного процесу [48, с. 43]. У Франції загальний список присяжних складає шериф, потім клерк суду викликає 36–48 кандидатів із цього списку, й на останньому етапі шляхом жеребкування залишається 12 присяжних засідателів. В Італії повноваження по складанню загальних списків кандидатів у присяжні покладені на комуни, а в Німеччині – на раду громади. Корисним в цьому контексті є досвід Канади (штат Онтаріо). Всю роботу з присяжними засідателями проводить Комітет присяжних. Керівники Комітету (2 особи) обираються на 4 роки жителями штату спільно з Конгресом. Один з них висувається партією демократів, другий – республіканською партією. Комітет визначає порядок комплектування присяжних засідателів. У їх розпорядженні комп'ютерна

система з внесеними туди списками виборців, автовласниками, власниками земельних ділянок. В обов'язки Комітету входить: комп'ютерний відбір присяжних засідателів; вручення їм повісток із зазначенням приблизного терміну виклику; направлення анкет; обробка інформації та передача її суду. У своїй роботі щодо забезпечення явки присяжних засідателів Комітет використовує допомогу шерифів.

На нашу думку, з метою звільнення судів від невластивих їм повноважень по формуванню списків присяжних слід визнати доцільним передачу цих повноважень повністю до компетенції Державної судової адміністрації, відповідний підрозділ якої має складати списки кандидатів у присяжні, перевіряти їх на відповідність закону, щорічно їх оновлювати тощо.

Як вже було зазначено, згідно зі ст. 60 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» список присяжних затверджується один раз на два роки. На сьогоднішній день в деяких судах виникає проблемна ситуація, коли повноваження присяжних за попередніми списками вже закінчилися, а нові списки ще не затвержені. У зв'язку із цим потребує розв'язання слушне запитання – як бути в такому випадку, якщо обвинувачений саме у цей період часу заявить клопотання про розгляд його справи судом присяжних? Вирішення поставленої проблеми вбачається в нормативному закріпленні вимоги щодо складання нових списків присяжних не пізніше ніж за місяць до закінчення дії повноважень присяжних за попередніми списками.

Розглядаючи питання щодо порядку складання списку присяжних, необхідно також враховувати і те, що відповідно до ч. 4 ст. 61 «Про судоустрій і статус суддів» особа, включена до списку народних засідателів, не може залучатися до розгляду справи як присяжний, а особа, включена до списку присяжних, не може залучатися до розгляду справи як народний засідател.

Проблемним видається також і забезпечення якості попередніх списків кандидатів у присяжні, у зв'язку з чим особливої актуальності набуває питання можливих способів запобігання входження до складу колегії присяжних громадян, які не наділені таким правом, тобто апріорі не відповідають нормативним вимогам до кандидатів. У зв'язку з цим в літературі правильно зазначається, що подібні негативні наслідки можна було б запобігти за допомогою

проведення ретельної попередньої перевірки відомостей про кандидатів у присяжні [49, с. 26]. Разом з тим, зауважимо, що характер і межі такої перевірки не регламентовані чинним законодавством. Як результат, серед присяжних можуть виявитися громадяни з незнятою або непогашеною судимістю, які страждають психічними розладами і мають інші перешкоди для участі в кримінальному провадженні. Більш того, працівники постійної комісії відповідної місцевої ради, до функціональної спрямованості якої відноситься питання сприяння в роботі судів, та на яких покладений обов'язок складання списків кандидатів у присяжні, не завжди відповідально відносяться до його виконання і при цьому, на жаль, не несуть відповідальності за результат своєї роботи.

Одним із можливих способів перевірки осіб, які заносяться до списку присяжних, є, як зазначають дослідники цієї проблеми, проведення такої перевірки державними органами [1, с. 54]. Однак, навіть якщо перевіряти кандидатів у присяжні на наявність незнятої або непогашеної судимості за допомогою ІЦ МВС України, проходження ними лікування в психоневрологічному або наркологічному диспансері – здійснюючи відповідні запити, то встановити, чи є особа визнаною судом недієздатною або обмеженою у дієздатності, буде досить складно, оскільки єдиної бази даних щодо такої категорії осіб немає. Адже згідно зі ст. 6 ЗУ «Про психіатричну допомогу» відомості про наявність у особи психічного розладу, факти звернення за психіатричною допомогою та лікування у психіатричному закладі, а також інші відомості про стан психічного здоров'я є лікарською таємницею, що охороняється законом. Право на одержання і використання конфіденційних відомостей про стан психічного здоров'я особи та надання їй психіатричної допомоги має сама особа чи її законний представник. Отже, робота по збиранню інформації про наявність психічного розладу у кандидата у присяжні потребує його дозволу. Певні труднощі також можуть виникнути у випадку перевірки відомостей щодо кандидата в присяжні, який проходив лікування на території іншої держави [24, с. 242].

Також привертає увагу і ситуація, яка може виникнути в процесі відбору присяжних, якщо з'ясується, що присяжний є підозрюваним або обвинуваченим в іншому кримінальному провадженні. Чи може він бути залученим до здійснення правосуддя? Вітчизняне законодавство не вирішує цього питання, на відміну,

наприклад, від КПК РК, Грузії, у яких прямо зазначено, що звільняються від виконання обов'язків присяжних засідателів особи, які є підозрюваними або обвинуваченими у вчиненні злочину. Продовжуючи міркування з цього приводу, зауважимо, що з одного боку, в силу засади презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини підозрюваних, обвинувачених не можуть бути позбавлені загальноправового статусу, а з другого – статус присяжного, як буде сказано далі, є спеціальним правовим статусом і залучення до здійснення правосуддя особи, яка є підозрюваним або обвинуваченим у вчиненні кримінального правопорушення, є недоцільним, в першу чергу, з точки зору такого критерію як неупередженість присяжного, що є безумовною вимогою до нього. Тому, уявляється, нормативний перелік обставин, які виключають участь особи як присяжного, доцільно доповнити вищевказаним положенням. Правильність зазначеної нами позиції підтверджується судовою практикою. Так, ухвалою Першотравневого районного суду м. Чернівці від 24.01.2014р. було задоволено заяву про самовідвід основного присяжного Воронка Д. І. Останній мотивував свою заяву тим, що на розгляді у Шевченківському районному суді м. Чернівці перебуває кримінальне провадження, в рамках якого він обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 368 КК України, а тому вважає, що дана обставина може викликати сумнів у його неупередженості, у зв'язку з чим просив задовольнити заяву про його самовідвід. Враховуючи наявність такого кримінального провадження, суд дійшов висновку, що дана обставина є такою, що може викликати сумнів у неупередженості Воронки Д. І. під час розгляду даного кримінального провадження, у зв'язку з чим заяву про самовідвід слід задовольнити.

Проблемним також уявляється питання щодо недостатності відомостей про кандидата у присяжні, якими володіють сторони кримінального провадження. Адже саме ця інформація може слугувати підставою для заяви відводів. Тим не менш, ми погоджуємося з позицією О. М. Тісен щодо недоцільності надання сторонам права самостійно збирати відомості про кандидата у присяжні. Така позиція обґрунтовується тим, що, у разі надання вказаного права залишається невідомим спосіб збирання сторонами інформації про кандидатів у присяжні і подальші мотиви її використання. Подібне положення могло б призвести до

порушення права громадян на недоторканність приватного життя, особисту і сімейну таємницю, а також до виникнення небезпеки здійснення незаконного впливу на присяжного з метою вплинути на характер рішення, яке він ухвалить згодом.

В порівняльно-правовому аспекті також зазначимо, що, наприклад, федеральним законом «Про присяжних засідателів федеральних судів загальної юрисдикції в Російській Федерації» в 2004 р. була введена заборона на участь у кримінальній справі в якості присяжних засідателів осіб, які перебувають на обліку в наркологічному або психоневрологічному диспансерах у зв'язку з лікуванням від алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, хронічних і затяжних психічних розладів. Згідно п. «з» ст. 30 КПК Грузії особа не може брати участь в якості присяжного, якщо на неї було накладене адміністративне стягнення за вживання наркотичних засобів у невеликій кількості. Дійсно, особи, які страждають на алкогольну та наркологічну залежність, хворі психічним розладом не в змозі повноцінно виконувати обов'язки присяжного, в тому числі, вони не здатні об'єктивно та неупереджено розглядати представлені в суді докази, адекватно їх сприймати та оцінювати. Крім того, такі особи, як правило, є слабовільними, а отже, легко можуть піддатися незаконному впливу заінтересованих у результаті кримінального провадження суб'єктів.

Законодавство деяких зарубіжних країн, що передбачають наявність у своїй судовій системі суду присяжних, також містить перелік обмежень для кандидатів у присяжні. Так, кандидати в присяжні засідателі в США, будучи громадянами Сполучених Штатів Америки, повинні бути старше 21 року [51, с. 8] і постійно проживати на території конкретного судового округу. Крім того, законодавство деяких штатів встановлює додаткові вимоги для кандидатів у присяжні засідателі, серед яких: уміння тлумачити конституцію, володіння нерухомістю, грамотність та ін. [24, с. 74]. У Великобританії встановлено найнижчий віковий ценз для кандидатів у присяжні засідателі – не молодше 18 років, при цьому максимальний вік кандидатів у присяжні засідателі не повинен перевищувати 70 років. У Німеччині шеффени зобов'язані бути членами общини і проживати на її території, досягти віку 30 років і відповідати іншим вимогам, передбаченим законодавством більшості країн світу для кандидатів у присяжні засідателі. Шведська модель

колегії присяжних засідателів передбачає врахування їхньої політичної приналежності: в окружних судах у кожній партії число присяжних відповідає партійному представництву в зборах комунальних уповноважених [37, с. 9; 24, с. 100].

Окремі процесуалісти вказують на необхідність введення майнового цензу для присяжних засідателів, що на їх думку, допоможе знизити рівень корупції серед них.

Немаловажним є і рівень освіти присяжних. З одного боку, законодавець наділив присяжного на час здійснення правосуддя гарантіями професійних суддів, а з іншого, не передбачено жодної вимоги щодо рівня освіти для представника народу, який буде вирішувати долю обвинуваченого. У зв'язку з цим не виглядає риторичним питання фахівців щодо можливості людини, яка не має навіть середньої (повної) загальної освіти, розібратися в суті справи, усвідомити сенс складених відповідно до офіційно-ділового стилю процесуальних документів і зрозуміти зміст експертного висновку, витриманого в науковому стилі викладу [66, с. 152–154]. На запобігання зазначених проблемних ситуацій спрямована пропозиція А. Р. Белкіна, згідно з якою кандидати у присяжні проходили б тестування або співбесіду за участю лікарів-спеціалістів: психіатра, психолога, нарколога та інших спеціалістів, які б виявляли ступінь готовності потенційного присяжного та його здатність к прийняттю обґрунтованого й справедливого рішення.

Аналіз порядку формування списків присяжних та вимог до них дозволяє дійти висновку про необхідність удосконалення законодавства в цій частині з метою забезпечення права кожного на справедливий суд, що реалізовуватиметься в суді присяжних.

1.2. Права, обов'язки та відповідальність присяжного

Основу правового статусу присяжного складають його права, обов'язки та відповідальність. Незважаючи на те, що провадження в суді присяжних є новелою кримінального процесуального законодавства сучасної України, окремі питання організаційного та процесуального характеру, що стосуються функціонування суду присяжних, були предметом наукових досліджень Ю. П. Аленіна, А. Б.

Войнарович, Ю. М. Грошевого, В. В. Городовенка, В. Т. Маляренка, В. Т. Нора, П. П. Пилипчука, І. О. Русанової, М. І. Сірого, В. І. Теремецького, В. М. Тертишника, В. І. Шишкіна, О. Г. Яновської та інших науковців. Втім, правовий статус присяжного комплексного наукового аналізу не отримав, тим більш актуальним це питання є в умовах дії новітнього законодавства України.

Основи правового статусу присяжних визначаються ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» та КПК України.

Не вдаючись до детального аналізу поняття та складових правового статусу особи, звернемося до його сталої дефініції в теорії права, яку, вважаємо, слід використовувати як вихідну для подальшого дослідження заявленої проблематики. Під правовим статусом особи прийнято розуміти сукупність суб'єктивних прав, юридичних обов'язків і законних інтересів суб'єктів права [71, с. 237].

Статус присяжного являє собою спеціальний правовий статус, що дозволяє йому здійснювати функцію правосуддя. Тому при аналізі даного питання крім загальнотеоретичної літератури необхідно звернутися й до спеціальних досліджень, зокрема, присвячених аналізу правового статусу судді. В юридичній літературі наголошується на необхідності врахування також таких елементів правового статусу, як прав і обов'язків, пов'язаних із формуванням суддівського корпусу (вимоги до кандидата в судді, порядок наділення суддів суддівськими повноваженнями); прав і обов'язків суддів, спрямованих на створення умов для об'єктивного, незалежного і безстороннього здійснення ним своїх суддівських повноважень (порядок призупинення та зупинення повноважень суддів, право на відставку тощо); прав і обов'язків суддів, які необхідні ним для активної участі в діяльності суддівської спільноти [28, с. 982]. Інші дослідники цього питання вихідними елементами, що становлять зміст правового статусу професійного судді, визнають службові права, службові обов'язки, повноваження та правосуб'єктність судді [15, с. 25]. Видається, що вказані положення можуть бути використано як вихідні і при характеристиці правового статусу присяжного.

В контексті дослідження правового статусу присяжного важливе значення має вирішення питання щодо його часових меж, тобто встановлення моменту, з якого особа набуває цього статусу, а відтак – стає суб'єктом відповідних прав і обов'язків, а також передбаченої законом юридичної відповідальності, та моменту

закінчення повноважень присяжного.

Стосовно моменту набуття статусу присяжного необхідно зазначити наступне. Чинне законодавство використовує термін «присяжний» як при регулюванні порядку формування списків присяжних, так і порядку виклику цих осіб до суду і формування колегії присяжних, що буде розглядати кримінальне провадження. Тобто, виходячи із тлумачення чинного законодавства, особа набуває статус присяжного з моменту внесення її до списків присяжних. Утім, правильність вирішення даного питання у такий спосіб викликає певні сумніви, оскільки, виходячи із нормативної дефініції присяжного ним є громадянин України, який у випадках, визначених процесуальним законом, залучають до здійснення правосуддя, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя (ст. 58 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»). Отже, сутнісною ознакою присяжного (його правового статусу) є здійснення ним функції правосуддя. У зв'язку з цим видається більш правильним чітко розмежовувати поняття «кандидата у присяжні» і «присяжного», які, на наш погляд, мають різний правовий статус.

Кандидатом у присяжні особа стає з моменту внесення її до списку кандидатів у присяжні (який відповідно до чинного законодавства, як зазначалося вище, має назву списку присяжних). Ця особа перестає бути кандидатом у присяжні і набуває статусу присяжного з моменту складення нею присяги (ст. 388 КПК України). Саме з цього моменту така особа стає суб'єктом відповідних прав, обов'язків, повноважень і відповідальності присяжного, на неї також розповсюджуються передбачені законом гарантії здійснення функції правосуддя (до речі, згідно до ст. 56 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» особа, яка вперше призначена на посаду судді, набуває повноважень судді після складення присяги судді).

Враховуючи сказане, видається, що при правовому регулюванні порядку складання списків присяжних, порядку виклику до суду осіб, які внесені до цих списків, а також порядку відбору присяжних більш коректним було б використання терміну «кандидат у присяжні», оскільки присяжним така особа стає значно пізніше за умови дотримання низки вимог закону.

Стосовно моменту закінчення повноважень присяжного, необхідно

зазначити, що, на нашу думку, вони припиняються, за загальним правилом, з моменту оголошення судового рішення. Виняток становлять випадки, коли: (а) суд за власною ініціативою або за заявою учасника кримінального провадження виправляє допущені в судовому рішенні цього суду описки, арифметичні помилки (ст. 379 КПК України), а також (б) суд за заявою учасника судового провадження чи органу виконання судового рішення ухвалою роз'яснює своє рішення (ст. 380 КПК України). Виходячи із буквального тлумачення вказаних норм, зазначені процесуальні рішення повинні постановлюватися всім складом суду.

Процесуальні права і обов'язки присяжного передбачено ст. 386 КПК України. Він є активним учасником судового розгляду, який в силу здійснюваної ним процесуальної функції та дії засади безпосередності, повинен брати участь в судовому провадженні від його початку до кінця. У зв'язку з цим присяжний має наступні права: - брати участь у дослідженні всіх відомостей та доказів у судовому засіданні – це право спрямовано на створення належних умов для з'ясування присяжним тих обставин, що відповідно до ст. 91 КПК України підлягають доказуванню, а тому й мають бути встановлені для ухвалення законного, обґрунтованого, вмотивованого та справедливого вироку; - робити нотатки під час судового засідання – таке процесуальне право присяжного обумовлено дією засади гласності та відкритості судового провадження та його фіксування технічними засобами, нормативний зміст якої включає положення стосовно права кожного, хто присутній в залі судового засідання, вести стенограму, робити нотатки, використовувати портативні аудіо записуючі пристрої (ч. 6 ст. 27 КПК України); - з дозволу головуючого ставити запитання обвинуваченому, потерпілому, свідкам, експертам, іншим особам, які допитуються – це право створює можливість присяжному ставити запитання, спрямовані на отримання додаткової інформації про обставини, яким допитувана особа не надала значення, про які забула розповісти або не хотіла говорити; запитання, які спрямовані на уточнення, деталізацію окремих фактів, викладених допитуваною особою неконкретно, у загальній формі; запитання, які викликають у допитуваної особи асоціації і допомагають їй згадати окремі факти, відновити в пам'яті забуті події; контрольні запитання для перевірки правильності отриманої інформації, у зв'язку з чим присяжний запитує про джерела, з яких допитувана

особа отримала відомості, про час і обставини, за яких вона сприймала певну подію тощо; - просити головуючого роз'яснити норми закону, що підлягають застосуванню під час вирішення питань, юридичні терміни і поняття, зміст оголошених у судовому засіданні документів, ознаки злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа – з урахуванням того, що присяжний, як правило, не є професійним юристом, а тому йому може бути корисною відповідна допомога головуючого щодо роз'яснення необхідної інформації, яка стосується тлумачення закону, змісту наданих суду документів, правил допустимості і недопустимості доказів, їх оцінки тощо, законодавець передбачив вказане право присяжного.

Крім вказаних процесуальних прав, присяжний також має право викласти письмово окрему думку, яка не оголошується в судовому засіданні, а приєднується до матеріалів провадження і є відкритою для ознайомлення (ч. 4 ст. 391 КПК України).

Зазначені процесуальні права не поширюються на запасних присяжних, які відповідно до ч. 10 ст. 387 КПК України під час судового засідання мають постійно перебувати на відведених їм місцях і до ухвалення вироку можуть бути включені до складу основних присяжних у разі неможливості кого-небудь з основних присяжних продовжувати участь в судовому розгляді. У випадку включення запасного присяжного до складу основних присяжних права, закріплені у ч. 1 ст. 386 КПК України, стають елементом процесуального статусу цього присяжного. У зв'язку із цим слід визнати неправильною практику деяких судів, у яких ухвали суду присяжних підписуються не тільки двома професійними суддями й трьома основними присяжними, а і запасними присяжними також.

Обов'язки присяжного закріплено у ч. 2 ст. 386 КПК України. Він зобов'язаний: правдиво відповісти на запитання головуючого і учасників судового провадження щодо можливих перешкод, передбачених КПК або іншим законом, для його участі в судовому розгляді, його стосунків з особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, що підлягає розгляду, та поінформованості про його обставини, а також на вимогу головуючого подати необхідну інформацію про себе (~~такий обов'язок має кандидат у присяжні~~); додержуватися порядку в судовому засіданні і виконувати розпорядження головуючого; не відлучатися із залу судового засідання під час судового розгляду; не спілкуватися без дозволу

головуючого з особами, що не входять до складу суду, стосовно суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього; не збирати відомості, що стосуються кримінального провадження, поза судовим засіданням; не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і стали відомі присяжному у зв'язку з виконанням його обов'язків.

Вказані процесуальні обов'язки спрямовані на забезпечення реалізації права кожного на справедливий суд, а також таких загальних положень судового розгляду як незмінність складу суду, проведення судового розгляду протягом розумного строку, змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості тощо.

Необхідно відзначити, що наведений перелік не є вичерпним, адже законом передбачено і інші обов'язки присяжного. В своєму рішенні по справі Телфнер проти Австрії ЄСПЛ зауважив, що презумпція невинуватості потребує, щоб судді й присяжні утрималися від заняття будь-якої позиції по справі до її завершення [59, с. 127]. Крім того, відповідно до ч. 3 ст. 385 КПК України присяжний (кандидат у присяжні відповідно до вищевказаного розмежування цих двох статусів) зобов'язаний невідкладно після отримання письмового виклику повідомити суд про причини неможливості явки. Згідно ч. 3 ст. 391 КПК України ніхто зі складу суду присяжних не має права утримуватися від голосування, крім випадку, коли вирішується питання про міру покарання, а присяжний голосував за виправдання обвинуваченого. Також, за ч. 3 ст. 58 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», яка є бланкетною нормою, присяжний зобов'язаний своєчасно, справедливо та безсторонньо розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства; дотримуватися правил суддівської етики; виявляти повагу до учасників процесу; не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання; виконувати вимоги та дотримуватися обмежень, установлених законодавством у сфері запобігання корупції (п. 1-5 ч. 5 ст. 55 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»).

Аналіз закріплених у законі обов'язків присяжних (кандидатів у присяжні)

дозволяє констатувати їх різне функціональне призначення, оскільки одні з них спрямовані на забезпечення можливості здійснення правосуддя судом присяжних, інші – ухвалення законного, обґрунтованого і справедливого вироку, створення належних умов для реалізації сторонами їх процесуальних прав і виконання покладених на них процесуальних обов'язків тощо. Це дозволяє визнати правильним запропонований у науці кримінального процесу підхід до класифікації обов'язків присяжних на певні групи [41, с. 11].

До першої групи належать обов'язки, що виконуються під час формування колегії присяжних – зокрема, правдиво відповісти на запитання головуючого і учасників судового провадження щодо можливих перешкод, передбачених КПК або іншим законом, для його участі в судовому розгляді, його стосунків з особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, що підлягає розгляду, та поінформованості про його обставини, а також на вимогу головуючого подати необхідну інформацію про себе (такі обов'язки притаманні статусу кандидата у присяжні). До другої відносять обов'язки, що виконуються присяжним під час судового розгляду – вчасно з'являтися на запрошення суду для участі в судовому засіданні; не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, в тому числі і таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання; не відлучатися із залу судового засідання під час судового розгляду; не спілкуватися без дозволу головуючого з особами, що не входять до складу суду, стосовно суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього; не збирати відомості, що стосуються кримінального провадження, поза судовим засіданням тощо. Третю групу складають ті з них, що покладаються на присяжних під час ухвалення рішення – присяжний не має права утримуватися від голосування, крім випадку, коли вирішується питання про міру покарання, а присяжний голосував за виправдання обвинуваченого.

Згідно ч. 2 ст. 387 КПК України головуючий роз'яснює присяжним права та обов'язки, а також умови їх участі в судовому розгляді. Уявляється, що одночасно із роз'ясненням прав і обов'язків присяжним головуючий також має попередити їх про те, що у випадку невиконання ними покладених на них обов'язків, а також за наявності обґрунтованих підстав вважати, що присяжний у результаті

незаконного впливу втратив неупередженість, необхідну для вирішення кримінального провадження відповідно до закону, присяжний може бути усунутий від подальшої участі в судовому розгляді. У зв'язку з цим уявляється за необхідне звернути увагу на те, що за правилами ч. 2 ст. 390 КПК України присяжний може бути усунутий від подальшої участі в судовому розгляді кримінального провадження за ініціативою головуючого рішенням більшості від складу суду присяжних, яке приймається в нарадчій кімнаті та оформлюється вмотивованою ухвалою. Разом з тим, ініціатором прийняття такого рішення може бути і другий професійний суддя, і сторона кримінального провадження, і потерпілий, якщо їм відомі достатні дані, що дають підстави для ініціювання вирішення питання про усунення присяжного.

Відповідно до вищевказаного розмежування правового статусу кандидата у присяжні і присяжного необхідно розмежовувати відповідальність цих осіб за невиконання покладених на них обов'язків. Як свідчить правозастосовна практика, досить частими є випадки неявки кандидатів у присяжні за викликом суду. Відповідно до ч. 5 ст. 63 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» присяжний зобов'язаний вчасно з'явитися на запрошення суду для участі в судовому засіданні. Неприбуття без поважних причин у судове засідання вважається неповагою до суду. Отже, якщо кандидат у присяжні не з'являється до суду без поважних причин, він має нести відповідальність за вчинення правопорушення, що кваліфікується як прояв неповаги до суду. В порівняльно-правовому аспекті зазначимо, що, наприклад, в США неявка за викликом до суду для виконання обов'язків присяжного утворює склад кримінально караної «неповаги до суду», що тягне накладення штрафу або позбавлення волі [9, с. 179]. На відміну від кандидата у присяжні, присяжний несе відповідальність за належне виконання повноважень, пов'язаних із здійсненням правосуддя (стаття 375 КК України передбачає кримінальну відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови).

Обсяг і характер повноважень присяжних визначено ч. 2 ст. 383 КПК України – усі питання, пов'язані з судовим розглядом, крім того, що передбачено ч. 3 ст. 331 КПК, судді і присяжні вирішують спільно. Таким чином, єдиним винятком порівняно із повноваженнями судді є вирішення питання доцільності

продовження тримання обвинуваченого під вартою до спливу двомісячного строку з дня надходження до суду обвинувального акта чи з дня застосування судом до обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Слід звернути увагу, що відповідно до закону питання про доцільність продовження тримання обвинуваченого під вартою під час здійснення судового провадження судом присяжних вирішує головуючий (ч. 3 ст. 333 КПК України).

Вказаний виняток стосовно повноважень присяжних, уявляється, може бути пояснено тим, що вирішення даного питання потребує застосування юридичних знань і оцінки правозастосовниками низки обставин, що у сукупності надають змогу прийняти законне, обґрунтоване та справедливе рішення стосовно продовження строку застосування даного запобіжного заходу. Відповідне судове рішення має містити як чітке визначення законодавчих підстав для продовження строку тримання під вартою обвинуваченого, так і дослідження та обґрунтування достовірності обраних підстав у контексті конкретних фактичних обставин вчинення злочину, врахування особи винного та інших обставин (ризиків, наведених у ч. 1 ст. 177 КПК України). На момент прийняття такого рішення присяжні поки що не обізнані із обставинами вчиненого злочину та доказами, якими підтверджується обвинувачення і обґрунтовується застосування саме тримання під вартою, а тому, не будучи професійними юристами, вони не можуть адекватно оцінити наявність підстав для вирішення питання про доцільність продовження тримання обвинуваченого під вартою, що має бути здійснено до спливу двомісячного строку застосування цього запобіжного заходу. Крім того, автори науково-практичного коментаря до КПК України слушно зазначають, що вказане питання не належить до обставин обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення (змістовні обставини), які належить дослідити присяжними для ухвалення рішення, тому вони не є сферою їх діяльності. В подальшому, до закінчення судового провадження алгоритм вирішення питання про доцільність продовження тримання обвинуваченого під вартою під час здійснення судового провадження судом присяжних залишається незмінним – головуючий зобов'язаний щоразу розглядати це питання перед настанням строку закінчення дії відповідної ухвали (ч. 3 ст. 331 КПК України).

Разом із тим, аналіз судової практики показує, що в окремих випадках судді

вирішують питання щодо продовження строку тримання під вартою або спільно з присяжними або два професійних судді. Так, ухвала Святошинського районного суду м. Києва від 02.09.2014 р., якою було відмовлено в задоволенні клопотання захисника про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, постановлена всім складом суду присяжних, тобто двома професійними суддями та трьома присяжними. Таких прикладів можна навести достатньо багато [19; 207–209]. Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 26.02.2014 р. про продовження строку тримання під вартою постановлена двома професійними суддями, що є порушенням вимог ч. 3 ст. 331 КПК України. Є й інші приклади, коли до вирішення цього питання залучаються не тільки основні, а й запасні присяжні. Зокрема, ухвала суду присяжних Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області про продовження строку тримання під вартою постановлена двома професійними суддями, трьома основними присяжними та двома запасними присяжними.

Оскільки згідно з ч. 2 ст. 392 КПК такі ухвали оскарженню в апеляційному порядку не підлягають, апеляційні суди відмовляють у відкритті провадження заапеляційною скаргою. Так, захисником була подана скарга на ухвалу суду присяжних Личаківського районного суду м. Львова від 21.11.2013 р. (яка була постановлена всім складом суду присяжних) про продовження строку тримання під вартою обвинуваченому, в якій було зазначено, що оскаржувана ухвала була прийнята неповноважним складом суду, оскільки її мав виносити головуючий по справі і підписувати її одноособово, а не всім складом суду присяжних. Таким чином, на думку захисника, ухвала про продовження строку тримання під вартою прийнята з порушенням таємниці нарадчої кімнати, а тому є незаконною та такою, що винесена з грубим порушенням процесуального законодавства. Однак, ухвалою Апеляційного суду Львівської області від 06.12.2013 р. захиснику було відмовлено у відкритті провадження за апеляційною скаргою, оскільки він оскаржив ухвалу, яка постановлена під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення остаточного судового рішення.

Водночас, судова практика знає і інші приклади. Зокрема, в резолютивній частині ухвали Кіровського районного суду м. Донецьк від 30.05.2014 р. про продовження строку тримання під вартою зазначено, що ухвала може бути

оскаржена безпосередньо до Апеляційного суду Донецької області протягом п'яти днів з дня її проголошення.

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено гарантії присяжного, які за своїм правовим характером є різними і тому можуть бути поділені на дві групи, а саме – соціальні та гарантії, що забезпечують його незалежність і недоторканність. Обидві групи гарантій розповсюджуються на час виконання присяжним обов'язків щодо здійснення правосуддя (за винятком застосування заходів забезпечення безпеки, які можуть діяти і після закінчення терміну виконання ним функції правосуддя). В цьому плані важливе значення має нове положення, що закріплено статтею 51 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» в редакції ЗУ «Про забезпечення права на справедливий суд», згідно з яким присяжні мають посвідчення, зразки яких затверджуються Радою суддів України. Посвідчення підписує голова суду, в якому присяжний здійснює правосуддя. Вказане має забезпечувальний характер щодо дії передбачених законом гарантій присяжного.

Першу групу таких гарантій складають положення ч. 1, 2 ст. 64 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», згідно яких присяжним за час виконання ними обов'язків у суді в порядку, встановленому КМУ, виплачується винагорода. Їм відшкодовуються витрати на проїзд і наймання житла, а також виплачуються добові. Зазначені виплати здійснюються територіальними управліннями Державної судової адміністрації України за рахунок коштів Державного бюджету України. За присяжними на час виконання ними обов'язків у суді за місцем основної роботи зберігаються всі гарантії та пільги, передбачені законом. Час виконання присяжним обов'язків у суді зараховується до всіх видів трудового стажу. Звільнення присяжного з роботи або переведення на іншу роботу без його згоди під час виконання ним обов'язків у суді не допускається.

Другу групу гарантій складають положення ч. 3 ст. 64 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до якої на присяжних поширюються гарантії незалежності і недоторканності суддів, установлені законом на час виконання ними обов'язків із здійснення правосуддя. При цьому на позитивну оцінку заслуговують зміни закону, внесені до нього ЗУ «Про забезпечення права на справедливий суд» в частині, що стосується передбачення положення про те, що

за обґрунтованим клопотанням присяжного заходи безпеки щодо нього можуть уживатися і після закінчення виконання цих обов'язків. Ця гарантія має важливе значення в аспекті забезпечення недоторканності присяжного.

Відповідно до ст. 5 ЗУ «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» для забезпечення безпеки присяжного та його близьких родичів, недоторканності житла, а також збереження їх майна з урахуванням конкретних обставин можуть застосовуватися такі заходи: а) особиста охорона, охорона житла і майна; б) видача зброї, засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; в) встановлення телефону за місцем проживання; г) використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; д) тимчасове розміщення у місцях, що забезпечують безпеку; е) забезпечення конфіденційності даних про об'єкти захисту; є) переведення на іншу роботу, направлення на навчання, заміна документів, зміна зовнішності, переселення в інше місце проживання. В цьому контексті необхідно звернути увагу на те, що на відміну від КПК України 1960 р. новий КПК України не передбачає відповідного порядку застосування вказаних заходів забезпечення безпеки. В ньому лише декларується право учасників кримінального провадження заявляти клопотання про забезпечення безпеки щодо себе, членів сім'ї, близьких родичів, житла, майна тощо, а також одним із елементів предмету оскарження до слідчого судді під час досудового розслідування визнається рішення дії чи бездіяльності слідчого або прокурора при застосуванні заходів забезпечення безпеки (п. 6 ч. 1 ст. 303 КПК України). Такий підхід законодавця до вирішення питання щодо правового регулювання порядку та підстав застосування заходів забезпечення безпеки учасників кримінального провадження та суду, в тому числі і присяжних, може бути пояснено тим, що правові відносини, які виникають при застосуванні цих заходів, виходять за межі кримінальних процесуальних, а тому і можуть бути врегульовані окремими законодавчими та підзаконними актами. Водночас, уявляється за необхідне передбачити в КПК України підстави та порядок прийняття рішення компетентним суб'єктом стосовно застосування заходів забезпечення безпеки, яке має значення правової підстави для здійснення подальших дій та юридичного факту, що породжує відповідні правові відносини із застосування вказаних

заходів.

Згідно до ст. 480 КПК України присяжний є одним із суб'єктів, до яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження. Його особливість полягає, зокрема, у передбаченні законодавцем певної специфіки проведення окремих процесуальних дій стосовно присяжного. Зокрема, письмове повідомлення присяжного про підозру здійснюється виключно Генеральним прокурором України або його заступником.

Як і суддя, присяжний, як зазначалося вище, несе кримінальну відповідальність за постановлення завідомо неправосудного вироку (ст. 375 КК України) та порушення права на захист (ст. 374 КК України), адже він є спеціальним суб'єктом злочину, який у визначених законом випадках реалізує судову владу шляхом здійснення правосуддя в рамках відповідних судових процедур [83, с. 2–13].

Висновки до розділу 1

1. На відміну від законодавства України, у багатьох країнах світу до складу суду присяжних залучається один (два) професійний суддя і від 6 до 12 присяжних. На наш погляд, суттєва кількісна перевага присяжних у складі колегії суду має важливе практичне значення, оскільки таке співвідношення професійних і непрофесійних суддів є одним із факторів, що перешкоджає зловживанню професійними суддями дискреційними повноваженнями та створює належні умови для ухвалення законного, обґрунтованого і справедливого судового рішення.

2. Особливістю передбаченого законодавством України порядку формування списків присяжних є те, що в їх основі лежать не списки виборців, а складений для цілей здійснення правосуддя список кандидатів у присяжні. Безпосереднє відношення до його формування мають суди, що, уявляється, не є функцією, яка ним властива. З метою звільнення судів від здійснення цих повноважень по формуванню списків кандидатів у присяжні, слід визнати доцільним їх передачу до компетенції Державної судової адміністрації, відповідний підрозділ якої має складати списки кандидатів у присяжні, щорічно їх оновлювати та перевіряти на відповідність вимогам закону.

3. Зважаючи на значення функції правосуддя як конституційної, що здійснюється винятково судами, запропоновано доповнити нормативний перелік обставин, які виключають участь особи як присяжного, положенням, згідно з яким звільняються від виконання обов'язків присяжних особи, які є підозрюваними або обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення.

4.3 урахуванням функціонального призначення обов'язків кандидатів у присяжні і присяжних запропоновано класифікувати їх на певні групи. До першої належать обов'язки, що виконуються під час формування колегії присяжних (такі обов'язки притаманні статусу кандидата у присяжні) (зокрема, правдиво відповісти на запитання головуючого і учасників судового провадження щодо можливих перешкод, передбачених КПК або іншим законом, для його участі в судовому розгляді, його стосунків з особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, що підлягає розгляду, та поінформованості про його обставини, а також на вимогу головуючого подати необхідну інформацію про себе). До другої групи віднесено обов'язки, що виконуються присяжним під час судового розгляду (вчасно з'являтися на запрошення суду для участі в судовому засіданні; не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, в тому числі і таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання; не відлучатися із залу судового засідання під час судового розгляду тощо). Третю групу складають ті з них, що покладаються на присяжних під час ухвалення рішення – зокрема, присяжний не має права утримуватися від голосування, крім випадку, коли вирішується питання про міру покарання, а присяжний голосував за виправдання обвинуваченого; не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, в тому числі і таємницю нарадчої кімнати.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ ПРИСЯЖНИХ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

2.1. Особливості підготовчого провадження в суді присяжних

Аналіз наукових видань останніх років свідчить, що проблема інституту суду присяжних розглядається як науковцями, так і юристами-практиками в історичному, конституційно-правовому, організаційному аспектах. Утім, процесуальний аспект його функціонування в науці кримінального процесу залишається тим сегментом, який досліджено зовсім недостатньо. Це, перш за все, може бути пояснено новизною вказаного порядку для законодавства України. Крім того, цьому порядку притаманні незначні процесуальні особливості, що, ймовірно, також пояснює відсутність спеціальних досліджень у цій галузі. Разом із тим, вивчення чинного законодавства та практики його застосування свідчить про те, що ця проблема потребує комплексного дослідження з метою формулювання науково обґрунтованих висновків щодо можливої оптимальної моделі провадження в суді присяжних в Україні.

В рамках даного дисертаційного дослідження певний інтерес викликає питання щодо функції, яку виконують присяжні, відповідь на яке можна дати виходячи із тлумачення положень Конституції України. Згідно ч. 1 ст. 124 Основного закону правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, а у ч. 4 цієї ж статті зазначено, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних. Отже, системне тлумачення цих законодавчих положень дає підстави стверджувати, що присяжні здійснюють правосуддя разом із професійними суддями.

Кримінальне провадження судом присяжних здійснюється відповідно до загальних правил, що передбачено КПК України стосовно порядку судового провадження у суді першої інстанції, з особливостями, встановленими § 2 глави 30 КПК України. Станом на березень 2016 р. в Україні судом присяжних розглянуто 68 кримінальних провадження. Із них ухвалено обвинувальних вироків – 62, виправдувальних – 5, вироків, у яких один співучасник був визнаний винним, а інший - виправданий – 1.

Згідно ч. 3 ст. 31 КПК України кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних. Якщо кримінальне провадження здійснюється стосовно Президента України, повноваження якого припинено, Прем'єр-міністра України, членів КМУ, перших заступників та заступників міністрів, народних депутатів України, Уповноваженого ВРУ з прав людини, Директора Національного антикорупційного бюро України, членів Національного агентства з питань запобігання корупції, Генерального прокурора України, його першого заступника чи заступника, Голови КСУ, його заступника чи судді КСУ, Голови ВСУ, його першого заступника, заступника чи судді ВСУ, голів вищих спеціалізованих судів, їх заступників чи суддів вищих спеціалізованих судів, Голови Національного банку України, його першого заступника чи заступника, осіб, посади яких віднесено до першої категорії посад державних службовців, а також щодо обвинувачення у вчиненні кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України, то у складі суду присяжних мають бути два професійних судді, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років (ч. 9 ст. 31 КПК України). Разом із тим, законодавчого вирішення потребує питання щодо можливості здійснення провадження судом присяжних у випадках, коли злочин вчинено у співучасті дорослим та неповнолітнім, адже відповідно до ч. 10 ст. 31 КПК України кримінальне провадження щодо розгляду стосовно неповнолітньої особи обвинувального акта здійснюються суддею, уповноваженим згідно із ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх. У разі якщо таке кримінальне провадження має здійснюватися судом колегіально, головуєчим під час судового розгляду може бути лише суддя, уповноважений згідно із ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.

Суд присяжних розглядає кримінальне провадження лише за клопотанням обвинуваченого. У цьому контексті уявляється за необхідне звернути увагу на термінологію, що використовується законодавцем при правовому регулюванні

даного питання. Частина 3 ст. 31 КПК України умовою розгляду кримінального провадження судом присяжних визнає клопотання обвинуваченого, ч. 1 ст. 384 КПК України, закріплюючи обов'язок прокурора роз'яснити право на суд присяжних і долучити таке роз'яснення до обвинувального акту, також називає обвинуваченого. Між тим, системне тлумачення вказаних статей і ч. 2 ст. 42 КПК України дозволяє дійти висновку, що при виконанні прокурором обов'язку роз'яснення права на суд присяжних, має йтися про підозрюваного, оскільки обвинуваченим є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому ст. 291 КПК України. Тому в даному дослідженні автор вважає за необхідне уточнити, що наприкінці досудового розслідування прокурор роз'яснює право на суд присяжних підозрюваному, а в підготовчому судовому засіданні суд роз'яснює це право обвинуваченому. Реалізовано ж право заявити клопотання про розгляд кримінального провадження судом присяжних відповідно до закону може бути в підготовчому засіданні, а тому і умовою застосування цього порядку є клопотання саме обвинуваченого. Зважаючи на сказане, видається за необхідне запропонувати доповнити ч. 1 ст. 384 КПК України після слова «роз'яснити» словом «підозрюваному».

Безперешкодна заява обвинуваченим вказаного клопотання є однією із умов реалізації в Україні права на суд присяжних. У зв'язку з цим особливого значення набуває встановлений законом порядок його роз'яснення. Зазначеному праву обвинуваченого кореспондує обов'язок прокурора, судді роз'яснити його сутність і створити належні умови для його реалізації. Нормативний обов'язок роз'яснити сутність даного права має значення процесуальної гарантії його реалізації [54, с. 34]. Згідно до ст. 384 КПК України прокурор, суд зобов'язані роз'яснити обвинуваченому у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі, можливість та особливості розгляду кримінального провадження стосовно нього судом присяжних. Таке роз'яснення, як вказано вище, має бути зроблено наприкінці досудового розслідування, а також у підготовчому провадженні.

Роз'яснення прокурора повинно мати письмову форму, воно додається до обвинувального акта і реєстру матеріалів досудового розслідування, які передаються до суду (ч. 2 ст. 384 КПК України). При цьому необхідно мати на

увазі, що, як зазначено в Методичних рекомендаціях Генеральної прокуратури України з питань участі прокурора в суді присяжних, оскільки в кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів (у тому числі за які передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі) участь захисника є обов'язковою (ч. 1 ст. 52 КПК України), відповідне роз'яснення прокурора про суд присяжних має оголошуватися обвинуваченому в присутності його захисника і затверджуватися підписом останнього. Такий порядок роз'яснення права на суд присяжних і його фіксування створюють необхідні умови для реалізації обвинуваченим наданого йому права. Дотримання прокурором вимоги закону щодо обов'язкового роз'яснення підозрюваному права на суд присяжних є гарантією забезпечення фундаментального права на справедливий суд, а тому і невиконання цього нормативного припису прокурором свідчить про невідповідність обвинувального акту вимогам закону, адже до нього, як зазначено у ч. 2 ст. 384 КПК України, має бути долучено письмове роз'яснення цього права. В даному контексті необхідно акцентувати, що незважаючи на відсутність у ст. 291 КПК України зазначеної вимоги, стаття 384 КПК України є спеціальною нормою щодо загального порядку складання обвинувального акту, передбаченого ст. 291 КПК України.

Зважаючи на сказане, суд у підготовчому засіданні має перевірити наявність такого додатку до обвинувального акту і у випадку його відсутності повернути обвинувальний акт прокурору з підстав, передбачених п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК України [19; 195]. Як правильно зазначено у вищевказаних Методичних роз'ясненнях, інформування підозрюваного про можливість розгляду кримінального провадження щодо нього судом присяжних ще до початку судового провадження дозволить йому підготуватися до реалізації такого права і його рішення буде обдуманим та обґрунтованим. Лише в такому разі засади кримінального провадження будуть дотримані, а судовий розгляд буде справедливим. Правильність цих висновків підтверджується судовою практикою. Так, ухвалою Синельниківського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 12.03.2014 р., якою обвинувальний акт у кримінальному провадженні № 12013040390002736 в порядку п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК України із підготовчого судового провадження повернуто прокурору Синельниківської міжрайонної прокуратури Дніпропетровської області у зв'язку з

тим, що до обвинувального акта не додано роз'яснення підозрюваному право на суд присяжних. Разом з тим, судова практика в цій частині не є одноманітною. Приміром, ухвалою Центрального районного суду м. Миколаєва від 24.04.2013 р. було постановлено рішення продовжити підготовче судове засідання з розгляду обвинувального акту по кримінальному провадженню № 12012160260000110 щодо К. у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 187, п. 2,3,6,9 ч. 2 ст. 115 КК України, незважаючи на те, що обвинувальний акт не відповідає вимогам п.8 ч.2 ст. 291 та ч.2 ст. 384 КПК України, оскільки колегія суддів вважає, що виявлені під час підготовчого судового засідання недоліки (а саме не роз'яснення прокурором права на суд присяжних) не перешкоджають призначенню даного кримінального провадження до судового розгляду. Мотивуючи своє рішення, колегія суддів зазначила, що обвинувачений К. направив до суду клопотання про розгляд кримінального провадження щодо нього судом присяжних, що є повноцінною реалізацією права обвинуваченого на захист, незважаючи на не подання до суду разом із обвинувальним актом письмового роз'яснення прокурора обвинуваченому про можливість, особливості і правову наслідки розгляду кримінального провадження судом присяжних; враховуючи позицію обвинуваченого та його захисника, сумніви щодо неналежної підготовки К. до реалізації такого права і необдуманості та необґрунтованості його рішення відсутні, а тому засади кримінального провадження будуть дотримані та судовий розгляд буде справедливим. В цьому випадку, видається, суд прийняв правильне рішення, оскільки обізнаність обвинуваченого стосовно його права на суд присяжних була забезпечена завдяки правовій допомозі захисника, у зв'язку з чим обвинувачений вчасно реалізував належне йому право заявити клопотання про застосування цієї процесуальної форми.

Водночас, є й інші приклади вирішення даного питання. Зокрема, ухвалою Жовтневого районного суду Миколаївської області від 11.10.2013 р. було призначено кримінальне провадження по обвинуваченню М., Н, П. у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 396, п. 1, 7, 12 ч. 2 ст. 115 КК України, до судового розгляду. У мотивувальній частині ухвали зазначено, що відсутність письмового роз'яснення прокурором щодо можливості слухання

кримінального провадження судом присяжних не є перешкодою для призначення судового розгляду, оскільки це було зроблено під час підготовчого судового засідання. Деякі суди апеляційної інстанції підтримують такі рішення. Так, ухвалою Апеляційного суду Івано-Франківської області від 12.05.2014 р. задоволено апеляційну скаргу прокурора на ухвалу Івано-Франківського міського суду від 11.04.2014 р., якою обвинувальний акт у кримінальному провадженні по обвинуваченню С. у вчиненні злочинів, передбачених ч. 3 ст. 15, п. 6 ч. 2 ст. 115, ч. 4 ст. 187 КК України, повернуто прокурору для усунення виявлених судом недоліків (в тому числі, відсутність письмового роз'яснення прокурором щодо можливості слухання кримінального провадження судом присяжних). Обґрунтовуючи своє рішення, колегія суддів зазначила, що відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 384 КПК письмове роз'яснення прокурора обвинуваченому про можливості, особливості і правові наслідки розгляду кримінального провадження судом присяжних додається до обвинувального акта і реєстру матеріалів досудового розслідування, які передаються до суду. Разом з цим, положеннями ст. 314 КПК не передбачено повернення прокурору обвинувального акта з підстав невідповідності вимогам КПК, а саме недолучення додатків до обвинувального акту [18]. Проте більш правильною видається інша апеляційна практика. Приміром, ухвалою апеляційного суду Запорізької області від 03.10.2014 р. відмовлено у задоволенні апеляційних скарг прокурорів у кримінальному провадженні кримінальне провадження, внесеному до ЄРДР за № 12014080170000151 про скасування ухвали місцевого суду про повернення обвинувального акту прокурору. Апеляційний суд зазначив, що вимоги закону стосовно письмового роз'яснення прокурором права обвинуваченого заявити клопотання про розгляд його справи судом присяжних не були виконані прокурором, обвинуваченому не була роз'яснена можливість та особливості розгляду кримінального провадження стосовно нього судом присяжних, крім того, письмове роз'яснення прокурора не долучено до обвинувального акта і реєстру матеріалів досудового розслідування. За таких обставин суд обґрунтовано прийняв рішення про повернення обвинувального акту прокурору.

Обвинувачений може скористатися своїм правом заявити клопотання про розгляд кримінального провадження судом присяжних у підготовчому

провадженні. При відсутності такого клопотання, кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо даного злочину здійснюватиметься судом колегіально у складі трьох професійних суддів. Отже, вибір однієї із форм судового розгляду кримінального провадження залежить від волевиявлення обвинуваченого. У зв'язку з цим в юридичній літературі висловлено думку про те, що надання лише обвинуваченому права клопотати про розгляд справи судом присяжних є порушенням принципу рівності прав потерпілого та підсудного. Надати потерпілому право заявити клопотання про розгляд справи (у якій обвинувачений повністю або частково заперечує свою вину) судом присяжних навіть за відсутності відповідного клопотання зі сторони обвинуваченого пропонує О. Г. Яновська [23, с. 15]. На погляд І. Л. Петрухіна, інші учасники процесу – потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, їх представники – також мають право заявити клопотання про розгляд справи судом присяжних, однак їх задоволення або відмова у задоволенні залежить від позиції обвинуваченого. Таким чином, розгляд справи судом присяжних – правомочність одного лише обвинуваченого [37, с. 114].

Зрозуміло, що задоволення клопотання обвинуваченого можливо лише у тих кримінальних провадженнях, що віднесені до підсудності суду присяжних. У зв'язку з цим суди обґрунтовано відмовляють у їх задоволенні за відсутності відповідних підстав.

Згідно ч. 3 ст. 31 КПК України кримінальне провадження щодо кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд. В цьому контексті виникає питання щодо можливості розгляду кримінального провадження судом присяжних у тих випадках, коли один із співучасників заявив клопотання про застосування цього порядку, а хто-небудь із співучасників заперечує його застосування. Тлумачення вищевказаної правової норми дозволяє дійти висновку, що і у таких випадках кримінальне провадження стосовно всіх співучасників злочину має розглядатися судом присяжних. У зв'язку з цим слід погодитися з думкою про те, що об'єктивно врахувати волевиявлення кожного учасника щодо розгляду кримінального провадження складом суду за участю присяжних або без таких у всіх випадках неможливо, оскільки право на розгляд судом за участю

присяжних одного обвинуваченого в окремих випадках може бути пов'язане з обов'язком інших обвинувачених, а також потерпілих погодитися на здійснення судового розгляду в такому порядку навіть тоді, коли таке рішення суперечить їх волі [18, с. 8]. Таким чином, реалізація одним із обвинувачених свого конституційного права на розгляд кримінального провадження судом присяжних шляхом заявлення відповідного клопотання тягне за собою обмеження аналогічного права іншого обвинуваченого (його співучасника), який не заявляв такого клопотання й навіть категорично не бажає такого розгляду.

Глава 30 КПК України не передбачає будь-яких особливостей кримінального провадження при проведенні підготовчого судового засідання за наявності клопотання обвинуваченого про розгляд провадження судом присяжних. Разом з тим, такі особливості, безумовно, мають місце, що обумовлює необхідність їх дослідження в цій роботі.

Усі питання, пов'язані з проведенням підготовчого провадження, залежно від особливостей порядку судового провадження згідно зі ст. 31 КПК України вирішуються суддею одноособово або відповідно до частин 2, 3, 9 цієї ж статті колегіально (за винятком кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру – судовий розгляд клопотання про застосування таких заходів згідно зі ст. 512 КПК здійснюється суддею лише одноособово). Системне тлумачення ст. 31 та змісту глави 27 КПК України, якою передбачено порядок підготовчого провадження, дозволяє дійти висновку, що підготовче судове засідання у цій категорії кримінальних проваджень має проводитися судом колегіально у складі трьох професійних суддів.

Визначення колегії суддів відповідно до ст. 35 КПК України здійснюється АСДС під час реєстрації відповідних матеріалів кримінального провадження з обов'язковим врахуванням положень статей 75, 76 КПК (обставин, що виключають участь судді в кримінальному провадженні). Порядок функціонування АСДС у судах загальної юрисдикції визначається Положенням про автоматизовану систему документообігу суду. Відповідно до п. 3.1.6 вказаного Положення якщо судова справа підлягає розгляду колегією суддів, при автоматичному розподілі судових справ автоматизованою системою в місцевому суді призначається головуючий суддя. справа розглядається колегією суддів, до

складу якої входить призначений АСДС головуєчий суддя.

Після отримання обвинувального акта суд не пізніше п'яти днів з дня його надходження призначає підготовче судове засідання, в яке викликає учасників судового провадження (ч. 1 ст. 314 КПК України). Про призначення підготовчого судового засідання суд постановляє ухвалу, в якій визначає час та місце його проведення.

Частина 2 ст. 314 КПК України встановлює коло осіб, які беруть участь в підготовчому судовому засіданні, - прокурор, обвинувачений, захисник, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний позивач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Імперативний характер ч. 2 ст. 314 КПК України, а також зазначення в законі про виклик судом учасників судового провадження дозволяють дійти висновку про їх обов'язкову участь на даному етапі кримінального провадження. На відміну від повідомлення, що передбачено ст. 111 КПК України і яке має правозабезпечувальне та інформативне призначення, судовий виклик є заходом забезпечення кримінального провадження, що передбачає обов'язкову явку особи. Згідно ч. 2 ст. 134 КПК України суд здійснює судовий виклик учасників кримінального провадження, участь яких у судовому провадженні є обов'язковою.

При проведенні підготовчого судового засідання суд має роз'яснити обвинуваченому його право клопотати про розгляд кримінального провадження судом присяжних. У разі подання обвинуваченим такого клопотання суд постановляє ухвалу про призначення судового розгляду судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних. У цьому випадку виникає процесуальна ситуація, яка не вирішена чинним законодавством, проте має бути розв'язана з дотриманням загальних засад кримінального провадження і забезпеченням права обвинуваченого на суд, встановлений законом, що, у свою чергу, є елементом права на справедливий суд. Сутність цієї ситуації полягає в тому, що один із суддів, яких було обрано АСДС до складу колегії суддів по конкретному кримінальному провадженню щодо злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі, має бути усунутий від подальшої участі в

цьому провадженні з підстав подання обвинуваченим клопотання про розгляд провадження судом присяжних. Адже відповідно до вимог закону у складі колегії суду присяжних бере участь не три (як раніше було обрано АСДС), а два професійних судді.

Правильний, на наш погляд, спосіб розв'язання вказаної ситуації запропоновано ВССУ в Інформаційному листі від 03.10.2012 р. «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» (далі – Лист). Згідно п. 3 цього Листа у випадку заяви клопотання про розгляд кримінального провадження судом присяжних другий професійний суддя, окрім головуючого, згідно з ч. 6 ст. 9 КПК України визначається АСДС зі складу колегії суддів, яка здійснювала підготовче провадження. Уявляється, що вказаний порядок цілком відповідає нормативному змісту такої загальної засади кримінального провадження, як доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень, відповідно до якої кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону (ч. 1 ст. 21 КПК України). Утім, видається за необхідне зазначити, що вказані положення мають бути закріплені в законі, оскільки визначають порядок утворення складу суду, що відповідатиме вимозі законного складу суду і забезпечуватиме право кожного на розгляд справи судом, створеним на підставі закону. Останнє, як зазначалося, є складовою змісту фундаментального права людини на справедливий суд, що гарантується ст. 6 КЗПЛ [73].

На практиці мають місце випадки призначення додаткового підготовчого судового засідання. Так, ухвалою Броварського міськрайонного суду Київської області від 19.03.2014 р. було прийнято рішення про призначення до судового розгляду судом присяжних кримінального провадження, внесеного до ЄДРДР за № 12013100130001934. Підставою для призначення додаткового підготовчого засідання стало клопотання обвинуваченого, яке було заявлено під час судового засідання при проведенні підготовчих дій, про те, що він попередньо звертався до свого першого захисника з письмовою заявою про розгляд кримінального провадження судом присяжних, однак воно не надано суду та не озвучувалося. У зв'язку з цим судом було поновлено підготовче судове засідання, обвинуваченому

було додатково роз'яснено вимоги ст. 384 КПК України про право заявляти клопотання про розгляд кримінального провадження судом присяжних. Він звернувся з таким клопотанням, після чого воно було задоволено. Така практика видається цілком вірною, оскільки забезпечує право обвинуваченого на справедливий суд.

Підготовче судове засідання відбувається в загальному порядку згідно зі статтями 314-317 КПК України за участю прокурора, обвинуваченого, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного позивача та його представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, згідно з правилами, передбаченими КПК для судового розгляду. Після виконання вимог, що встановлено статтями 342-345 КПК України, головуєчий з'ясовує в учасників судового провадження їх думку щодо можливості призначення судового розгляду.

За правилами ч. 2 ст. 316 КПК України судовий розгляд має бути призначений не пізніше десяти днів після постановлення ухвали про його призначення. КПК України, на жаль, не містить положення щодо того, чи є ухвала суду про судовий розгляд кримінального провадження судом присяжних остаточною, у зв'язку з чим виникає питання стосовно можливості її зміни в подальшому у зв'язку із заявою обвинуваченим клопотання про відмову від застосування даного процесуального порядку. Це питання, у свою чергу, пов'язане із тим, чи має право обвинувачений заявити нове клопотання про відмову від суду присяжних. Останнє, на нашу думку, має отримати позитивну відповідь, адже обвинувачений може зайняти будь-яку позицію з цього приводу. Такий висновок підтверджується судовою практикою. Так, ухвалою Червоноградського міського суду Львівської області від 15.05.2013 р. призначено судовий розгляд кримінального провадження по обвинуваченню Н. за п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України у складі трьох професійних суддів, оскільки обвинувачений у підготовчому судовому засіданні відкликав своє клопотання про розгляд його справи судом присяжних та просив залишити його без задоволення.

Водночас, уявляється, що клопотання про відмову від суду присяжних не повинно мати правових наслідків, що полягають у поверненні до складу суду у

кількості трьох професійних суддів, у випадку, якщо воно заявлено в судовому розгляді, оскільки така позиція обвинуваченого межує із зловживанням правом, що, у свою чергу, суттєво ускладнює кримінальне провадження та перешкоджає здійсненню правосуддя у розумний строк. Втім, видається за необхідне прямо передбачити в законі відповідне положення, що, приміром, може бути таким за змістом: ухвала суду про розгляд кримінального провадження судом присяжних є остаточною; подальша відмова обвинуваченого від розгляду кримінального провадження судом присяжних не приймається.

Якщо в підготовчому засіданні бере участь захисник, який раніше (тобто під час досудового розслідування) не брав участі у цьому кримінальному провадженні, він може заявити клопотання про ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. В цьому випадку важливим є порядок такого ознайомлення, який не врегульовано КПК України. Відповідно до ст. 291 КПК України надання суду інших документів, крім обвинувального акту та додатків до нього, до початку судового розгляду забороняється. У зв'язку з цим вважаємо, що найбільш правильною слід визнати практику тих судів, які приймають рішення про зобов'язання прокурора ознайомити захисника з матеріалами досудового розслідування.

За умови, що обвинувачений заявив клопотання про розгляд кримінального провадження судом присяжних, головуючий після призначення судового розгляду судом присяжних має віддати секретарю розпорядження про виклик присяжних у кількості семи осіб, які визначаються АСДС з числа осіб, які внесені до списку присяжних.

Згідно до ч. 3 ст. 385 КПК України письмовий виклик має бути вручений присяжному під розписку не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання. У виклику зазначаються день, час і місце проведення судового засідання, права та обов'язки присяжного, перелік вимог до присяжних, а також підстави для увільнення їх від виконання обов'язків, припис про явку, а також обов'язок присяжного (чи іншої особи, яка одержала виклик для передачі його присяжному) невідкладно повідомити суд про причини неможливості явки. Оскільки закон не встановлює вимог до форми такого повідомлення, то воно може бути здійснено будь-яким доступним для присяжного способом. Доцільно це зробити до початку

судового засідання.

Виклик особи як присяжного до суду є підставою для звільнення її роботодавцем від роботи на час виконання нею обов'язків зі здійснення правосуддя. Відмова у звільненні від роботи вважається неповагою до суду, за яку передбачено покарання у вигляді штрафу (ст. 185³ КУпАП).

При наявності підстав для увільнення особи від участі в судовому розгляді як присяжного, вона має подати голові відповідного суду письмову заяву з викладенням усіх обставин, що дають право на увільнення. При цьому голова суду має право звільнити таких осіб від участі в кримінальному провадженні як присяжних до початку виконання цих обов'язків (ст. 62 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»).

Наприкінці розгляду даного питання необхідно акцентувати увагу на тому, що невиконання прокурором (по закінченні досудового розслідування) та судом (у підготовчому провадженні) вимог закону стосовно роз'яснення обвинуваченому права на суд присяжних є істотним порушенням кримінального процесуального закону, що позбавляє особу права на справедливий суд. Тому вирок суду, ухвалений за наявності вказаних порушень підлягає скасуванню. Підтвердженням правильного цього висновку є практика апеляційних судів та ВССУ. Зокрема, ухвалою апеляційного суду Одеської області від 6.11.2014 р. (номер провадження: 11-кп/785/1102/14) вирок Великомихайлівського районного суду Одеської області від 7.02.2014 р., яким обвинуваченого засуджено за ст. 115 ч. 2 п. 6 КК України, скасовано та призначено новий розгляд у суді першої інстанції. Таке рішення апеляційний суд ухвалив, зважаючи на те, що судові провадження щодо обвинуваченого здійснено і судові рішення ухвалено колегією суддів в складі трьох професійних судів, без роз'яснення обвинуваченому його права на розгляд кримінального провадження стосовно нього судом присяжних та з'ясування його позиції щодо реалізації такого права. Як свідчать журнал судового засідання та технічний запис фіксації судового процесу по даному кримінальному провадженню, під час проведення підготовчого судового засідання, суд першої інстанції не роз'яснював обвинуваченому його права на розгляд кримінального провадження стосовно нього судом присяжних. Як свідчать матеріали кримінального провадження, не роз'яснювалось положення ч. 3 ст. 31 КПК

України обвинуваченому і в подальшому. Колегія суддів дійшла висновку, що судові рішення по даній справі ухвалено незаконним складом суду, що, у відповідності до вимог ст. ст. 409, 415 КПК України є безумовною підставою для скасування вироку та призначення нового розгляду у суді першої інстанції. Згідно з вимогами ч. 1 ст.412 КПК України істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону є такі порушення вимог цього Кодексу, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судові рішення. Відповідно до положень п. 2 ч. 2 ст.412 КПК України судові рішення, ухвалені незаконним складом суду, у будь-якому разі підлягає скасуванню. Аналогічною за змістом є і ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах ВССУ від 21.10.2014 р. (№ 5-3017км14), якою задоволено скаргу захисника і скасовано вирок Червонозаводського районного суду м. Харкова від 28.05.2013 р. та призначено новий розгляд у суді першої інстанції. Підставою постановлення такої ухвали є те, що суд першої інстанції, розглянувши обвинувальний акт у підготовчому провадженні, не роз'яснив обвинуваченому його право на суд присяжних і не звернув увагу на те, що прокурором також не було виконано цей обов'язок, призначив розгляд справи колегією суддів із трьох суддів і розглянув її у такому складі, чим порушив вимоги ст. 6 КЗПЛ і вимоги закону щодо законного складу суду.

2.2. Особливості судового розгляду в суді присяжних

За законодавством України відбір присяжних здійснюється в стадії судового розгляду. Процесуальний порядок формування колегії присяжних включає декілька етапів, під якими в літературі пропонують розуміти передбачені кримінальним процесуальним законом взаємопов'язані, але відносно самостійні частини процедури відбору присяжних, відокремлені один від одного підсумковим процесуальним актом, що характеризуються безпосередніми завданнями, певним колом суб'єктів і порядком процесуальної діяльності, а також суворою послідовністю чергування.

Відбір присяжних являє собою процедуру, яка включає сукупність організаційних та процесуальних заходів, спрямованих на формування такого складу суду з числа громадян України, які здатні чесно і неупереджено судити

про обставини вчиненого злочину та ухвалити законний, обґрунтований і справедливий вирок.

ЄСПЛ пояснив, що вимога про створення суду на підставі закону розповсюджується і на його склад, який повинен відповідати чинним правовим вимогам. Коли строк повноважень двох народних засідателів, які приймали участь у розгляді справи, перевищив законно допустиму кількість днів й при цьому були відсутні докази підтвердження їх повноважень як народних засідателів, суд не був визнаний «створеним на підставі закону» (рішення по справі Посохов проти Росії (2000р.)) [59, с. 110]. Оцінюючи неупередженість національного суду, що розглядає конкретну справу, ЄСПЛ, з одного боку, вважає за необхідне перевірити суб'єктивну безсторонність суду щодо наявності або відсутності в членів суду особистих упереджень чи симпатій до особи обвинуваченого або однієї зі сторін у цивільному процесі, а з іншого – він вважає обов'язковим перевірити безсторонність об'єктивну: дії суду і кожного із суддів, що входять до нього, не повинні викликати будь-яких обґрунтованих сумнівів щодо їх неупередженості [41, с. 217–220]. Проілюструвати різницю зазначених підходів можна на прикладі справи «Кіпріану проти Кіпра» 2005 р. ЄСПЛ у цій справі вказав, що суб'єктивну упередженість важко довести – це можливо тільки, якщо суддя щось сказав чи зробив, що виявляє його суб'єктивну позицію по справі. Об'єктивна неупередженість – це те, як зі сторони сприймається позиція судді. Тобто, суб'єктивний тест – це відповідь на питання «чи був суддя дійсно неупередженим», а об'єктивний – це відповідь на питання «чи міг суддя залишатися неупередженим у таких умовах?» [51, с. 476]. Разом із тим, ЄСПЛ встановив факт відсутності упередженості, коли (а) суддя, який вирішував питання про продовження строку тримання під вартою обвинуваченого, а потім став головуючим при розгляді його справи в суді, затвердив вердикт присяжних і постановив вирок (справи Екеберги та ін. проти Норвегії, Хаушилдт проти Данії), та (б) співробітник поліції працював в складі журі присяжних, незважаючи на той факт, що був особисто знайомий і працював разом з поліцейським, який виступав свідком по справі й давав свідчення щодо спірного факту під час судового розгляду (справа Ганіфі Хан проти Сполученого Королівства).

Звичайно, всі вимоги щодо неупередженості стосуються і суду присяжних.

Разом із тим, оскільки суд присяжних є колегіальним органом, Г. В. Діков задається слушним питанням – наскільки упередженість одного або декількох присяжних впливає на неупередженість суду у цілому. Автор доходить висновку, що не можна категорично стверджувати, що будь-яка неупередженість одного з присяжних тягне за собою визнання незаконною всієї колегії. Однак, якщо вердикт був ухвалений одногосно або з перевагою в один голос, то він повинен бути переглянутий. Звертаючись до практики ЄСПЛ, автор навів приклад (справа Пулар проти Великобританії 1996 р.), коли Суд вказав на те, що «сумнівний» присяжний був лише одним з п'ятнадцяти осіб, які були обрані методом випадкового відбору з місцевих жителів. Навіть якщо нейтральність одного присяжного з п'ятнадцяти викликає сумніву, цього недостатньо, щоб поставити під сумнів неупередженість колегії в цілому. Далі, проаналізувавши прецедентну практику ЄСПЛ, вказаний науковець зробив висновок, що упередженість присяжних проти обвинуваченого може бути пов'язана з низкою факторів, а саме: (а) расовою неприязню; (б) політичними уподобаннями; (в) інші причини (заздалегідь сформована думка про винуватість підсудного, зв'язок по службі і т. ін.).

Судовий розгляд являє собою встановлену законом систему процесуальних дій суду та учасників судового розгляду, послідовне проведення яких спрямоване на всебічне, повне і неупереджене дослідження матеріалів кримінального провадження, представлених доказів і ухвалення на цій основі законного, обґрунтованого і справедливого рішення. Така логічна послідовність дій становить зміст судового розгляду, який, як зазначалося, включає п'ять частин (етапів): відкриття судового засідання (підготовча частина), судовий розгляд (судове слідство), судові дебати, останнє слово обвинуваченого та ухвалення вироку (або іншого судового рішення). Кожна з цих частин має свої конкретні завдання. Проте, перебуваючи у взаємозв'язку і взаємообумовленості, вони в кінцевому підсумку своїм завданням мають вирішення завдань кримінального провадження [8, с. 547–548]. Відповідно до ч. 1 ст. 381 КПК кримінальне провадження судом присяжних здійснюється згідно до загальних правил цього Кодексу з особливостями, встановленими § 2 глави 30. Особливостями першого етапу стадії судового розгляду, а саме її підготовчої частини, і є процедура відбору

присяжних, яку можна розділити на три основних етапи, зміст кожного з яких складає ряд послідовних організаційних і процесуальних дій.

Перший етап – організаційний, що включає формування списків присяжних (його було розглянуто у другому розділі цієї роботи).

Другий етап – процесуальний, тобто відбір присяжних у суді, який включає: (1) виклик необхідної кількості присяжних до суду. Зауважимо, що деякі процесуалісти відносять цей етап до організаційного. На нашу думку, процесуальними є відносини, які регулюються нормами кримінального процесуального права, а відтак розглядуваний етап не можна вважати винятково організаційним, оскільки частково діяльність, яка здійснюється у його межах (визначення кількості присяжних, порядок їх виклику) регулюється нормами КПК. Організаційний (підготовчий) характер він має стосовно забезпечення можливості здійснення подальшого судового розгляду відповідно до процедури, передбаченої законом. Отже, правова природа його полягає в тому, що він є початковим процесуальним етапом, а завдання – у формуванні колегії присяжних, яка відповідатиме вимогам суду, створеного відповідно до закону (ст. 6 Конвенції); (2) здійснення підготовчих дій; (3) заяву і вирішення самовідводів; (4) опитування кандидатів у присяжні головуючим, сторонами та потерпілим для з'ясування обставин, що перешкоджають участі особи як присяжного в розгляді даного кримінального провадження; (5) заяву і вирішення відводів; (6) внесення прізвищ відібраних присяжних до журналу судового засідання.

Третій етап – заключний, який за своєю правовою природою також є процесуальним, сутність якого полягає у приведенні присяжних до присяги.

Одне із основних завдань другого етапу полягає у забезпеченні випадкового характеру вибору кандидатів у присяжні, що означає рівну ймовірність для будь-кого з громадян, які відповідають відповідним вимогам закону, увійти до колегії присяжних [64, с. 8]. Передбачений законом порядок виклику присяжних у кількості семи осіб, які визначаються АСДС з числа осіб, які внесені до списку присяжних, виступає гарантією прав обвинуваченого.

Разом з тим, зауважимо, що, на нашу думку, нормативного вирішення потребує питання щодо необхідності вручення обвинуваченому, захиснику, потерпілому, прокурору списку осіб, яких викликали до суду як присяжних. Така

норма стала б гарантією захисту прав і законних інтересів учасників судового провадження, що дозволило б їм обміркувати кандидатури майбутніх присяжних, обговорити їх зі своїм захисником і заздалегідь визначитися в їх виборі, обгрунтовано вирішити питання про заяву відводу присяжного, а не здійснювати це спонтанно, у ході судового засідання, як це прийнято на практиці, що склалося за час дії КПК України. Вказана позиція поділяється в науковій літературі.

Відбір присяжних в суді починається з повідомлення, яке провадження підлягає розгляду, а саме головуєчий оголошує найменування (номер) кримінального провадження, а також правову кваліфікацію злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа, із зазначенням статті (частини статті) відповідного закону про кримінальну відповідальність. Уявляється за необхідне звернути увагу на певну суперечливість законодавчого регулювання даного питання, а саме частин 1 та 2 ст. 387 КПК України. Так, ч. 1 ст. 387 закріплює, що відбір присяжних здійснюється після відкриття судового засідання, тобто ця норма є бланкетною і відсилає до ст. 342 КПК, яка і передбачає процедуру відкриття судового засідання. А саме, у призначений для судового розгляду час головуєчий відкриває судове засідання і оголошує про розгляд відповідного кримінального провадження. Секретар судового засідання доповідає суду, хто з учасників судового провадження, викликаних та повідомлених осіб прибув у судове засідання, встановлює їх особу, перевіряє повноваження захисників і представників, з'ясовує, чи вручено судові виклики та повідомлення тим, хто не прибув, і повідомляє причини їх неприбуття, якщо вони відомі. Між тим, згідно з ч. 2 ст. 387 головуєчий, в тому числі, повідомляє присяжним, яке провадження підлягає розгляду. Вважаємо, що дублювати ці дії не потрібно.

Далі головуєчий роз'яснює присяжним права та обов'язки, передбачені ст. 386 КПК України, а також умови їх участі в судовому розгляді. Роз'яснюючи умови участі присяжних в судовому засіданні, головуєчому слід, по можливості, уникати формулювань, для з'ясування змісту яких необхідна наявність спеціальних знань в галузі права.

Певний інтерес в рамках цього дослідження становить законодавче положення деяких країн про проведення відбору присяжних в суді у закритому судовому засіданні. Такий порядок закріплено законодавством Великобританії,

США, РФ, РК тощо. На нашу думку, проведення відбору присяжних в закритому судовому засіданні слід визнати доцільним задля запобігання розголошенню персональних даних присяжних та іншої конфіденційної інформації, а також створення обстановки, коли присяжні будуть чесно та відверто відповідати на запитання.

При наявності обставин, які унеможливають участь присяжного в судовому розгляді, він має право заявити самовідвід, вказавши причину цього.

Згідно ч. 2 ст. 62 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» від виконання обов'язків присяжного увільняються особи, які перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами, у відпустці по догляду за дитиною, а також які мають дітей дошкільного чи молодшого шкільного віку або утримують дітей-інвалідів, інших хворих або членів сім'ї похилого віку; керівники та заступники керівників органів місцевого самоврядування; особи, які через свої релігійні переконання вважають для себе неможливою участь у здійсненні правосуддя; інші особи, якщо голова суду визнає поважними причини, на які вони посилаються. Вищезазначені особи увільняються від виконання обов'язків присяжних головою суду за їхньою заявою, поданою до початку виконання цих обов'язків (ч. 3 ст. 62 вказаного Закону). При цьому нормативно невирішеним залишилося питання щодо порядку та строків розгляду такої заяви. Якщо ж заява про звільнення від виконання обов'язків присяжного надійшла після відкриття судового засідання, то питання його увільнення вирішується двома професійними суддями.

Вважаємо, що слід розрізняти підстави увільнення присяжного від виконання обов'язків (ч. 2 ст. 62 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів») та підстави, що унеможливають участь присяжного в судовому розгляді (ч. 2 ст. 387 КПК України). Загальним для цих двох груп підстав є те, що вони мають вирішальне значення для подальшої участі особи в конкретному кримінальному провадженні в якості присяжного, а точніше – усувають (чи можуть усувати) можливість такої участі. Виходячи із змісту вказаних положень закону, під підставами увільнення присяжного від виконання обов'язків пропонується розуміти наявність обставин, які можуть бути розцінені як поважні причини неможливості виконання присяжним на момент його виклику обов'язків, пов'язаних із здійсненням правосуддя. Такі обставини об'єктивно не пов'язані із конкретним кримінальним

провадження і мають тимчасовий характер (зокрема, знаходження особи у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами, по догляду за дитиною тощо). Під підставами, що унеможливають участь присяжного в судовому розгляді слід розуміти такі обставини, що перешкоджають участі особи як присяжного у конкретному кримінальному провадженні і можуть негативно позначитися на його неупередженості (зокрема, наявність родинних, професійних або особистих зв'язків із обвинуваченим або потерпілим тощо). Таким чином, відмінність між вказаними групами підстав полягає у їх різній правовій природі. Так, наприклад, ухвалою Заводського районного суду м. Дніпродзержинськ Дніпропетровської області від 18.12.2013 р. два присяжних були звільнені від виконання обов'язків присяжних. В обґрунтування своєї заяви, одна із присяжних посилалась на те, що вона змінює своє місце проживання та переїжджає до іншої країни, а друга зазначила, що через свої релігійні переконання вона вважає для себе неможливою участь у здійсненні правосуддя. Ухвалою Центрального районного суду м. Миколаїв від 20.01.2014 р. було звільнено від виконання обов'язків присяжного у кримінальному провадженні № 12013160020005741 Чернова М. Ф. у зв'язку з досягненням 67 років, Мельниченко Ю. І. за станом здоров'я, Бойко Ф. Ф. у зв'язку з виключенням його за віком зі списку присяжних, затвердженого рішенням Миколаївської міської ради № 19/13 від 21.08.2012 р., Бандурівської В. П. з огляду на стан здоров'я.

Певний інтерес в контексті розгляду даного питання викликає його вирішення законодавцем Німеччини. КПК цієї країни розрізняє відсторонення та відвід судді (під суддями розуміються як професійні судді, так і шеффени). Відсторонення судді здійснюється в силу закону, в той час як відвід судді має місце тільки при наявності відповідного клопотання. Відсторонення судді можливе, якщо небезпека в його упередженості настільки очевидна, що законодавець в цьому відношенні встановив принципову несумісність із здійсненням функції судді в даному процесі. Зокрема, мова йде про наступні випадки: (а) сам суддя є потерпілим; (б) судді знаходяться у близьких, сімейних відносинах з обвинуваченим або потерпілим; (в) вже приймав участь у справі. Відвід судді може бути заявлений, наприклад, у зв'язку з наявністю сумнівів у його неупередженості, який має місце тоді, коли існує підстава, яка повинна

виправдовувати сумніви в об'єктивності судді. За наявності підстави, що виправдовує сумнів у неупередженості, вирішальним є момент: існує чи ні причина для недовіри, сумніву. Не можна враховувати надчутливість підсудного, коли будь-яке скептичне зауваження судді можна трактувати як упередженість. Тому, на думку німецьких процесуалістів, слід керуватися позицією середньостатистичного спостерігача, що виступає в ролі підсудного, при розумній оцінці обставин, що обґрунтовують підозру в упередженості [13, с. 55–61].

Системного тлумачення потребують положення п. 2 ч. 2 ст. 386 та ч. 2 ст. 387 КПК України щодо підстав неможливості участі присяжного в судовому розгляді. В спеціальній літературі їх обґрунтовано пропонують поділяти на два блоки. Безальтернативні підстави для відводу (самовідводу) вказані в ст. 75 КПК України, повідомлення про них є обов'язком особи, яка бере участь у відборі (п. 1 ч. 2 ст. 386 КПК України). Підстави, що не є безальтернативними, а потребують оціночного рішення, можуть бути оцінені як такі, що викликають сумнів у неупередженості присяжного, а можуть бути оцінені як такі, що не викликають вказаних сумнівів [21, с. 696].

Наступним етапом процедури відбору присяжних в суді є опитування кандидатів у присяжні головуючим, сторонами та потерпілим для з'ясування обставин, що перешкоджають участі особи як присяжного в розгляді даного кримінального провадження. Опитування кандидатів у присяжні судом, сторонами та потерпілим, а також заява та вирішення відводів є ключовими діями розглядуваної процедури, оскільки сприяє якісному відбору присяжних в суді, здатних ефективно виконати свою основну функцію.

В Україні, на відміну від, наприклад, США, не передбачено процедури приведення кандидатів у присяжні до присяги перед початком опитування. Згідно з п. 1 ч. 2 ст. 386 КПК України головуючий роз'яснює їм обов'язок правдиво відповісти на запитання головуючого і учасників судового провадження щодо можливих перешкод, передбачених цим Кодексом або законом, для його участі в судовому розгляді, його стосунків з особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, що підлягає розгляду, та поінформованості про його обставини, а також на вимогу головуючого подати необхідну інформацію про себе [27, с. 4]. Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 412 КПК України вирок підлягає скасуванню в разі

істотного порушення вимог кримінального процесуального закону, яке, зокрема, як зазначалося вище, має місце у випадках його ухвалення незаконним складом суду. Стосовно суду присяжних таке порушення має місце, зокрема, у випадках, коли присяжний приховав наявність обставин, які були підставою для його відводу або самовідводу.

Опитування – це передбачена законом процедура, спрямована на з'ясування обставин, що перешкоджають участі особи в якості присяжного в розгляді даного кримінального провадження, сутність якої полягає у постановці питань присяжним на предмет з'ясування їх здатності ухвалити об'єктивний і справедливий вирок по даній справі. Значення опитування полягає в тому, що відповіді присяжних на поставлені перед ними запитання дозволяють головному та учасникам судового провадження отримати інформацію, яка необхідна для вирішення питання про відвід присяжного, що, в свою чергу, буде сприяти відбору неупереджених присяжних.

Дещо схожа процедура передбачена в законодавстві деяких зарубіжних країн, зокрема, США, та має назву «voir dire» – «бачити й чути», під якою розуміють офіційну процедуру з'ясування того, чи зможуть особи, відібрані в якості кандидатів у присяжні засідателі, оцінювати докази об'єктивно і неупереджено [32, с. 123].

Детальної процедури опитування вітчизняне процесуальне законодавство не встановлює. Разом з тим, слід наголосити, що це питання має важливе значення з точки зору необхідності нормативного врегулювання різних процесуальних ситуацій, розв'язання яких не може залежати від розсуду головного. Йдеться про: (а) черговість опитування присяжних; (б) тривалість опитування; (в) порядок постановки запитань, а саме чи будуть сторони, потерпілий мати право опитувати присяжних індивідуально, або ж всі питання повинні бути звернені до всієї групи кандидатів; (г) чи має право головуючий зняти запитання учасника судового провадження провокаційного або образливого характеру тощо.

Частина 3 ст. 387 КПК України передбачає, що головуючий з'ясовує, чи немає передбачених цим Кодексом або законом підстав, які перешкоджають залученню громадянина в якості присяжного або є підставою для звільнення окремих присяжних від виконання їх обов'язків, а так само для звільнення

присяжних від виконання їх обов'язків за їх усними чи письмовими заявами. Для з'ясування обставин, що можуть перешкоджати участі присяжного в судовому розгляді, прокурор, потерпілий, обвинувачений з дозволу головуючого можуть ставити присяжним відповідні запитання.

Автори науково – практичного коментаря до КПК вважають, що доцільно задавати питання у такому порядку: а) спрямовані на з'ясування формальних підстав відводу; б) спрямовані на з'ясування підстав самовідводу; в) спрямовані на з'ясування упередженості у зв'язку з винуватістю обвинуваченого чи характером кримінальної справи. Необхідно констатувати, що в законодавстві зарубіжних країн порядок опитування знайшов більш детальне нормативне врегулювання

На наш погляд, процедура опитування присяжних повинна включати наступний алгоритм дій: 1) спочатку головуючий з'ясовує, чи немає передбачених законом підстав, які перешкоджають залученню громадянина в якості присяжного або є підставою для звільнення окремих присяжних від виконання їх обов'язків. Тобто головуючий послідовно ставить запитання присяжним з метою виявлення обставин для відводу, з підстав, передбачених статтями 75, 76 КПК України; самовідводів; обізнаності про обставини кримінального провадження, яке підлягає розгляду, крім тієї інформації, яку повідомив головуючий (наприклад, із засобів масової інформації, інших джерел); упередженості, яка пов'язана зі загальним ставленням до обвинуваченого як до винного або невинного, або з характером справи, що розглядається (серед присяжних є особи, щодо яких вчинялися аналогічні протиправні дії), тощо. На думку, С. С. Теймана, для вирішення питання про відвід присяжних їм можуть бути задані й інші питання, наприклад, щодо їх відношення до презумпції невинуватості, правила про тлумачення сумнівів на користь обвинуваченого та інших загальновизнаних правових принципів тощо;

2) опитування присяжних учасниками судового провадження. Згідно ч. 3 ст.

387 КПК України для з'ясування обставин, що можуть перешкоджати участі присяжного в судовому розгляді, прокурор, потерпілий, обвинувачений з дозволу головуючого можуть ставити присяжним відповідні запитання;

3) головуєчий має бути наділений правом відвести запитання, якщо воно носить образливий або провокаційний характер.

Учасники судового провадження не повинні формально підходити до процедури відбору присяжних. Їх активна участь на цьому етапі є не менш значущою, ніж безпосередній судовий розгляд, оскільки гарантує виявлення присяжних із так званими «негативними прихильностями» [37, с. 10], а це, в свою чергу, сприяє об'єктивному розгляду справи.

В спеціальній юридичній літературі пропонують наступну класифікацію методів опитування присяжних: 1) залежно від суб'єкта, що має право проведення опитування: опитування, що проводиться головуєчим; опитування, що проводиться представниками сторін; 2) залежно від кількості кандидатів, до яких звернені питання: групове опитування (питання до всіх відразу, питання до декількох кандидатів з групи) та індивідуальне (опитування кожного по черзі, вибіркоче опитування окремих кандидатів, особиста бесіда); 3) залежно від форми проведення опитування: усне (опитування в залі судового засідання) і письмові (відповіді присяжних засідателів на питання анкети); 4) залежно від місця проведення опитування: опитування в залі судового засідання у присутності інших кандидатів, особиста бесіда біля столу головуєчого, особиста бесіда в кабінеті судді [2, с. 142].

За правилами ч. 3 ст. 387 КПК України головуєчий з'ясовує, чи немає передбачених законом підстав, які перешкоджають залученню громадянина в якості присяжного або є підставою для звільнення окремих присяжних від виконання їх обов'язків, а потім, з його дозволу, відповідні запитання ставлять прокурор, потерпілий, обвинувачений. При розгляді даного питання звертає увагу те, що вказаною нормою не передбачено право захисника, законного представника обвинуваченого, а також представника та законного представника потерпілого задавати такі питання. Проте наявність у них вказаного права не викликає сумнівів, оскільки за правилами статей 44, 46, 58, 59 КПК України ці особи користуються процесуальними правами особи, інтереси якої вони представляють, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо обвинуваченим, потерпілим. Тому, на наш погляд, не можна погодитися з висловленою у спеціальній літературі думкою, згідно з якою,

оскільки захисник не названий у переліку осіб, передбаченому ч. 3 ст. 387 КПК, як суб'єкт, який поряд з прокурором, потерпілим, обвинуваченим, може ставити присяжному відповідні запитання, то він таким правом не наділений [21, с. 696].

Що стосується кількості присяжних, до яких звернені запитання, то більш ефективним уявляється порядок, відповідно до якого спочатку запитання ставлять до всіх кандидатів у присяжні для отримання загальної інформації про них та заслуховують їх відповіді, а потім запитання ставлять індивідуально вже на конкретні теми залежно від тих відповідей, які вони дали під час групового опитування. Такий порядок дозволить уникнути багаторазового повторення одних і тих самих запитань.

Запитання, які ставлять присяжним, мають бути сформульовані в простих і зрозумілих людям різного інтелектуального рівня виразах. Неправильною є практика постановки складних, заплутаних запитань й таких, що допускають неоднозначні відповіді на них. Не можна ставити питання провокаційного або образливого характеру. Крім того, запитання не повинні формувати упереджене ставлення присяжних до обвинуваченого, а також передчасно розкривати обставини кримінального правопорушення. Слід погодитися з думкою С. А. Пашина, що в питаннях не повинна проявлятися позиція обвинувачення чи захисту, не слід приписувати використовуване висловлювання певній авторитетній особі [33, с. 179]. У будь-якому випадку доцільно ставити лише такі запитання, відповіді на які дозволяють усунути тих кандидатів, що не відповідають вимогам закону, а також є потенційно необ'єктивними.

Особливе значення має проблема забезпечення якісного складу колегії присяжних, одним із аспектів якої є його різноманітність. Як правильно зазначено в Методичних рекомендаціях Генеральної прокуратури України з питань участі прокурора в суді присяжних, різноманітний склад групи сприяє активізації колективного мислення. Завдяки відмінностям у досвіді, у поглядах, здібностях, сприйнятті присяжні з різних боків підходять до вирішення завдань. У результаті збільшується число ідей, варіантів рішення і, як наслідок, зростає вірогідність ефективного виконання поставленого завдання [10, с. 15].

Учасники судового провадження повинні докласти певних зусиль для зменшення ймовірності включення до складу присяжних громадян, які з самого

початку схильні до ухвалення конкретного (обвинувального або виправдувального) вироку. В спеціальній літературі звертається увага на те, що при формуванні колегії присяжних треба враховувати: (а) соціальну групу, до якої відносяться присяжні, адже приналежність присяжних до тієї ж соціальної групи, до якої належить обвинувачений, може викликати підсвідоме бажання допомогти людині, проблеми котрого близькі і зрозумілі; (б) стать присяжних. Так, особи різної статі легше знаходять спільну мову між собою, крім того виникнення симпатії до обвинуваченого більш імовірно у присяжних протилежної з ним статі. А ось, ймовірність формування негативного ставлення до обвинуваченого більш велика в разі, якщо і присяжний, і обвинувачений – жінки; (в) вік присяжних. Зокрема, присяжні старшої вікової групи більш схильні до різкого негативного осуду аморальних вчинків обвинуваченого і, навпаки, здатні перейнятися до нього симпатією у разі вчинення злочину за так званим «благородних» мотивів. Представникам однієї вікової групи легше зрозуміти мотиви поведінки один одного. Виникнення співчуття або симпатії до обвинуваченого більш вірогідно у присяжних значно молодше/старше нього, ніж у випадку, коли члени колегії відносяться до суміжних з обвинуваченим віковими групами; (г) думка авторитетної особи може вплинути на внутрішнє переконання присяжних; (д) освіта та професія присяжного, оскільки наявність у присяжних спеціальних пізнань в певній галузі може мати як позитивний, так і негативний вплив на прийняття ними рішення. І. Зельдерс та А. Леві зазначали, що лікар або медична сестра можуть звернути увагу на неточності у висновку судово- медичного експерта та посіяти сумнів у свідомості інших присяжних засідателів у процесі їх наради. З іншого боку, ті ж лікар або медсестра здатні легше зрозуміти пояснення результатів, наприклад, серологічних досліджень і допомогти іншим засідателям правильно їх оцінити [57, с. 46]. Сторонам слід враховувати і факт можливої солідарності присяжних з обвинуваченим за ознакою професійної приналежності.

Активну участь учасників судового провадження в процедурі відбору присяжних можна проілюструвати наступним прикладом. Так, під час підготовчого судового засідання, яке відбулося у Личаківському районному суді м. Львова, обвинувачений заявив клопотання про розгляд кримінального провадження щодо нього судом присяжних. У перше судове засідання було

запрошено 7 кандидатів у присяжні, яких було визначено АСДС. Процедура відбору присяжних пройшла відповідно до вимог ст. 387 КПК України. При цьому прокурор взяв активну участь у ній шляхом постановки відповідних запитань. За наслідками опитування кандидатів у присяжні прокурор заявив відвід двом з кандидатів, оскільки один з них працює в правоохоронних органах, інший колишній працівник органів прокуратури Львівської області. І хоча другий кандидат припинив свою професійну діяльність в органах прокуратури, судом обґрунтовано враховано той факт, що в минулому прокурор у провадженні перебував у його підпорядкуванні, що могло негативно позначитися на об'єктивності присяжного [10, с. 16].

Після завершення опитування учасники судового провадження можуть заявити відвід кожному з присяжних з підстав, передбачених статтями 75, 76 КПК України. Так, ухвалою Дніпровського районного суду м. Києва 19.09.2014 р. було частково задоволено відвід обвинуваченого, заявлений основній присяжній Редько І. Ю., оскільки вона, на його думку, не володіє державною мовою; запасній присяжній Лозінській Л. М., оскільки її чоловік був працівником у структурі МВС і це може викликати у нього сумніви у безсторонності присяжного; основній присяжній Чаплай Л. Є., оскільки в неї є родич, який працює в структурі МВС. Обґрунтовуючи своє рішення, суд зазначив: (а) чоловік присяжної Лозінської Л. М., як вона пояснила, вже 7 років на пенсії, був працівником служби охорони в структурі МВС, вона не є зацікавленою в справі; в той же час, з міркувань усунення сумнівів безсторонності присяжної Лозінської Л. М. – її слід відвести, так як по справі проходять потерпілими працівники міліції; (б) що стосується доводів неповнолітнього обвинуваченого щодо можливої упередженості по справі у присяжної Чаплай Л. Є., так як у її племінниці колишній чоловік працює в правоохоронних органах, суд не може вважати колишнього чоловіка племінниці Чаплай Л. Є. її близьким родичем і членом сім'ї основної присяжної; дана обставина не може вплинути на безсторонність по справі присяжної Чаплай Л. Є.; (в) основна присяжна Редько І. Ю. повідомила суд, що розуміє українську мову, довгий час проживає на Україні, працює з документами на українській мові, дала присягу присяжного на українській мові, спілкується даною мовою, а тому суд вважає, що вона володіє

державною мовою, може розуміти основний зміст чіткого нормативного мовлення, може вільно висловлюватись на державній мові, розуміти широкий спектр достатньо складних та об'ємних текстів, розуміти без утруднень практично все, що чує або читає суд, а тому підстав для відводу Редько І. Ю. суд не вбачає.

З метою надання можливості учасникам судового провадження перевірити інформацію, яка була ними отримана під час опитування присяжних, доцільним є встановлення нормативного обов'язку суду оголосити перерву в судовому засіданні за умови заяви відповідного клопотання.

В юридичній літературі під інститутом відводу пропонують розуміти одну з гарантій законності, регламентованого кримінальним процесуальним законодавством України засобу забезпечення усунення від участі у кримінальному провадженні осіб, щодо яких є сумніви у їх об'єктивності, неупередженості, шляхом з'ясування відповідних обставин і в разі їх підтвердження, заміни іншими особами з дотриманням відповідного процесуального оформлення результатів. Сутність відводу (самовідводу) у кримінальному провадженні визначається його значенням, яке полягає в тому, що цей інститут відповідає за врегулювання суспільних відносин щодо забезпечення об'єктивності й неупередженості осіб, які здійснюють кримінальне провадження або сприяють йому, що, в свою чергу, дає підстави розглядати ці відносини як одну із суттєвих гарантій ефективності правосуддя, забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, умову прийняття законного, обґрунтованого та справедливого рішення [3, с. 5].

ЄСПЛ неодноразово вказував, що умова неупередженості, яка є обов'язковою для виконання суддівських функцій, вимагає, щоб кожний, хто приймає рішення у кримінальній справі (професійний суддя, судовий засідатель або член журі присяжних), не був упередженим та виглядав таким сторонньому спостерігачеві. Право на неупереджений суд вимагає, щоб у суддів і присяжних не було ніякої зацікавленості в даній справі, так само як і заздалегідь сформованої думки про нього, а також щоб їхні дії не сприяли інтересам будь-якої зі сторін (справа Карттунен проти Фінляндії). Суддя або присяжний не повинен брати участь у розгляді справи, якщо не може зробити цього неупереджено або якщо у стороннього спостерігача можуть виникнути сумніви в його неупередженості.

Наприклад, якщо судді стали відомі з особистих джерел спірні факти в справі, якщо він виступав у якості адвоката або свідка у справі, особисто зацікавлений у результаті справи або упереджено ставиться до кого-небудь з учасників справи, то суддя, як правило, повинен заявити самовідвід (справа Паламара-Ірібарне проти Чілі). Крім того, при розгляді справи за участю присяжних суди повинні забезпечувати їх неупередженість [59, с. 114–115].

Аналіз національної судової практики показує, що у випадках, коли обвинуваченому не було роз'яснено його право на розгляд кримінального провадження судом присяжних, судді підлягали відводу згідно п. 4 ч. 1 ст. 75 КПК України, тобто за наявності інших обставин, які викликають сумнів у їх неупередженості. Так, ухвалою Шполянського районного суду Черкаської області від 06.11.2013 р. було задоволено заяву обвинуваченого та його захисника про відвід колегії суддів у кримінальному провадженні № 12013250140000149 щодо обвинувачення Н. у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених п. 6 ч. 2 ст. 115, ч. 4 ст. 187 КК України, у зв'язку з тим, що останньому, в тому числі, не було роз'яснено право на розгляд кримінального провадження судом присяжних.

Функція відводу, – вказував суддя Верховного Суду США Байрон Р. Уайт, – полягає не тільки в тому, щоб усунути громадян, які є упередженими до тієї чи іншої сторони, а й для того, щоб переконати кожен з сторін у тому, що присяжні засідателі, яким вони представлятимуть свою справу, винесуть рішення на підставі доказів, досліджених в суді, а не інакше.

Існуючим у світі моделям суду присяжних відомі два види відводів – мотивований і немотивований. Відмінність між ними полягає в тому, що для вмотивованого відводу в законі передбачено відповідні підстави. Немотивований відвід представляє собою заперечення проти кандидата у присяжні без зазначення підстав для такого заперечення. Однак це не означає, що для реалізації немотивованого відводу відсутні об'єктивні причини. Заява стороною відводу завжди здійснюється з метою формування колегії присяжних, схильної до прийняття певного рішення, а право на немотивований відвід реалізується у випадках, якщо сторона не може обґрунтувати свій вибір правовою нормою.

Право на заяву немотивованих відводів у суді присяжних, як справедливо зазначає О. М. Тісен, має величезне значення, оскільки за його допомогою

сторони мають можливість сформувавши об'єктивну і неупереджену колегію «суддів із народу», здатних винести справедливе рішення у справі. Справа в тому, що не завжди можливо виключити з числа кандидатів у присяжні засідателі тих, хто не здатний виконувати свої обов'язки чесно і неупереджено, а також брати до уваги всі розглянуті в суді докази на підставі обставин, передбачених законом. Розкриваючи правову природу немотивованого відводу, С. О. Коломенська зауважує, що його заява є винятковою прерогативою представників сторін на процедурі відбору присяжних у суді. Невмотивований відвід, на відміну від мотивованого, не вимагає ані постановки питань перед кандидатами, ані письмового обґрунтування ані дозволу головуючим суддею і, що важливо, економить час [32, с. 156].

Законодавством іноземних країн, як правило, обмежено допустиму кількість немотивованих відводів. Так, за федеральним законодавством США якщо підсудному може бути призначено смертну кару, сторонам дозволяється заявити без вказівки мотивів до двадцяти відводів. Якщо підсудному може бути призначено покарання більше одного року позбавлення волі, обвинувачу дозволяється заявити шість, а захиснику – десять немотивованих відводів. У Франції прокурор має право на чотири немотивованих відводи, а підсудний і його захисник – на п'ять. В Англії для обвинуваченого раніше існувало право на сім немотивованих відводів, потім воно було скорочено до трьох, а згодом – зовсім виключено [17, с. 153]. Згідно п. 2 ч. 5 ст. 327 КПК РФ підсудний та його захисник, державний обвинувач мають право на два немотивованих відводи. Статтею 223 КПК Грузії передбачено, що сторони мають право на 12 немотивованих відводів, якщо санкція статті, за якою обвинувачується особа, передбачає довічне позбавлення волі. В інших випадках сторони мають право на 6 таких відводів⁴⁴. Право на немотивований відвід присяжних засідателів закріплено і у КПК Азербайджану, відповідно до ст. 364 якого державний обвинувач має право на відвід не більше двох присяжних засідателів і заявляє його першим, потім відвід заявляють обвинувачений і/або його захисник, які мають право на відвід двох присяжних засідателів. Певні особливості процедури заяви немотивованих відводів передбачені в КПК РК.

В контексті розглядуваної категорії «невмотивований відвід» певний інтерес

становить так зване «правило Батсона» сутність якого полягає в тому, що приналежність кандидата в присяжні засідателі до певної раси не може служити підставою для заяви йому невмотивованого відводу. Це правило знайшло своє закріплення в ст. 223 КПК Грузії, в частині 6 якої зазначено, що необґрунтований відвід не може застосовуватися таким чином, щоб мала місце дискримінація кандидатів у засідателі за ознакою раси, кольору шкіри, мови, статі, переконань, світогляду, політичних поглядів, членства в якому-небудь об'єднанні, етнічної, культурної та соціальної приналежності, походження, сімейного, майнового і сословного положення, місця проживання, стану здоров'я, способу життя, місця народження, віком або будь-якого іншого ознакою.

Враховуючи функціональне призначення немотивованого відводу, можливість вирішення шляхом його застосування завдання формування колегії суду присяжних, якій довірятимуть вирішення справи сторони кримінального провадження, зокрема щодо її якісного складу, видається за необхідне передбачити в КПК України право сторін судового процесу заяви присяжним невмотивованих відводів. Адже, порядок провадження в суді присяжних, передбачений КПК України, надає можливість заяви лише вмотивованих відводів. Тому у випадках, коли із заяви про відвід не вбачається наявності обставин, що виключають участь присяжного в кримінальному провадженні, у її задоволенні суди відмовляють. Так, ухвалою Святошинського районного суду м. Києва від 02.04.2014 р. було відмовлено у задоволенні заяви обвинувачених про відвід присяжного Висоцького В. В., який було заявлено у зв'язку із тим, що на думку обвинувачених він є упередженим, оскільки вони знайомі з ним та можливо він був учасником працевлаштування разом з обвинуваченими на залізничному вокзалі в м. Києві та на їх думку дані обставини викликають сумнів в його неупередженості. Присяжний Висоцький В. В. заявив, що ніколи не був знайомий з обвинуваченими, бачить їх вперше, ніколи не працевлаштовувався на залізничному вокзалі та на його думку не існує ніяких підстав для задоволення йому відводу. Мотивуючи своє рішення, суд зазначив, що з підстав, викладених в заявах обвинувачених, та матеріалів кримінального провадження обвинуваченими не наведено обставин, що виключають участь присяжного Висоцького В. В. в кримінальному провадженні, які передбачені ст. 75 КПК України.

Мотивований відвід представляє собою заперечення, заявлене усно або письмово, проти участі конкретного кандидата в присяжні в судовому розгляді кримінального провадження з обов'язковою вказівкою на конкретні причини. «Англійське звичайне право, – зазначав професор І. Я. Фойницький, – знає чотири групи таких причин: «з поваги» (усувалися лорди), «через недоліки» (неповноліття, старість, глухонімота), «через упередженість» (дійсне або передбачувана упередженість до справи) і «через правопорушення» [21, с. 418]. Американська доктрина доповнює цей перелік вказівкою на упередженість суджень присяжних по справі, які доводять неспроможність цієї особи постановити правильний вирок. Крім того, в США підставами для мотивованого відводу є невідповідність кандидата вимогам закону та упередженість кандидата, яка, в свою чергу, може бути очевидною, тобто явно продемонстрованою під час опитування «*voir dire*», і прихованою, тобто яка передбачається. При цьому головуючий суддя має право на свій розсуд задовольняти або відмовляти у задоволенні мотивованих відводів.

Різновидами мотивованих відводів у Росії, Киргизії є розпуск колегії присяжних засідателів у випадку тенденційності її складу.

Заява відводів здійснюється за наявності підстав, передбачених статтями 75 і 76 КПК України (ч. 4 ст. 387 КПК України). Будучи бланкетною нормою, ч. 4 ст. 387 КПК України, як зазначено, містить посилання на обставини, що виключають участь присяжного в кримінальному провадженні, які закріплено ст. 75 КПК України, а також ст. 76 КПК України, що передбачає недопустимість повторної участі судді в кримінальному провадженні. Уявляється, що останнє положення не може розповсюджуватися на участь присяжного, оскільки вказані у ст. 76 КПК України випадки відносяться винятково до участі в кримінальному провадженні професійного судді.

Вмотивований відвід присяжному може бути заявлено з підстав, передбачених ст. 75 КПК України: 1) якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, близьким родичем чи членом сім'ї слідчого, прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, заявника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача; 2) якщо він брав участь у цьому провадженні як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, слідчий, прокурор,

захисник або представник; 3) якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах провадження; 4) за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості. Також у складі суду, що здійснює судове провадження, не можуть бути особи, які є родичами між собою. Таким чином, КПК України дозволяє вказувати в якості підстав для вмотивованого відводу присяжних як закріплені в законі обставини, так і не врегульовані в ньому конкретно. Зокрема, в якості обставин, які викликають сумнів у неупередженості присяжного, можуть розглядатися будь-які твердження присяжного, повідомлені поза межами судового розгляду, щодо його негативного ставлення до способу життя обвинуваченого; особисте знайомство з обвинуваченим тощо. О. Б. Прокопенко обґрунтовано зазначає, що при вирішенні питання про відвід суду, коли посилаються на «інші» обставини відводу, ніж ті, що прямо передбачені у тексті відповідних статей, варто керуватися критеріями, розробленими в рішеннях ЄСПЛ, тим більше, що відповідно до ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» вони є джерелами вітчизняного права [46, с. 96].

У випадку заяви відводу у зв'язку з тим, що присяжний особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах кримінального провадження, а також за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості, учасник судового провадження повинен обґрунтувати, чому присяжний, члени його сім'ї тощо заінтересовані в результатах кримінального провадження.

На наш погляд, нормативного вирішення потребують наступні питання: (а) в якій формі – письмовій чи усній – може бути заявлений відвід та (б) черговості заяви відводів. Що стосується кількості мотивованих відводів, то тут важливе значення має дотримання балансу між реалізацією права на відвід та зловживання цим правом.

Необхідною передумовою реалізації права на відвід чи самовідвід є його роз'яснення учасникам судового провадження. Якщо на етапі підготовчого судового провадження обвинувачений у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі, скористався своїм правом, передбаченим ст. 384 КПК України щодо розгляду кримінального провадження

судом присяжних, головуєчий має оголосити присутнім про те, що у зв'язку із заявою обвинуваченим такого клопотання судовий розгляд здійснюватиметься судом присяжних. Головуючий має назвати прізвища суддів, які входять до складу суду присяжних, та прізвища семи присяжних, визначених відповідно до ч. 1 ст. 385 КПК України АСДС, з числа яких у порядку, передбаченому статтею 387 КПК України, необхідно здійснити відбір трьох основних та двох запасних присяжних.

Для з'ясування думки учасників судового провадження стосовно наявності відводів головуєчий має по чергово запитати кожного з них, чи заявляють вони кому-небудь відвід. Порядок вирішення питання про відвід суддів врегульовано ст. 81 КПК України, відповідно до ч. 1 та 3 якої у разі заяви відводу одному, кільком або всім суддям, які здійснюють судове провадження колегіально, його розглядає цей же склад суддів. При розгляді відводу має бути вислухана особа, якій заявлено відвід, якщо вона бажає дати пояснення, а також думка осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Питання про відвід вирішується в нарадчій кімнаті вмотивованою ухвалою суду. Заява про відвід, що розглядається судом колегіально, вирішується простою більшістю голосів.

Особливості порядку вирішення заяви про відвід присяжного на етапі їх відбору для здійснення судового розгляду судом присяжних передбачено ч. 5 ст. 387 КПК України: усі питання, пов'язані зі звільненням присяжних від участі в розгляді кримінального провадження, а також із самовідводом і відводом присяжних, вирішуються ухвалою суду у складі двох професійних суддів [19; 212], що постановляється після проведення наради на місці без виходу до нарадчої кімнати, крім випадків, коли вихід до нарадчої кімнати буде визнаний судом необхідним. Як зазначено в Листі ВССУ Головам апеляційних судів областей, міст Києва та Севастополя, Апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 05.10.2012 р. № 223-1446/0/4-12 «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України», така необхідність може виникнути, наприклад, якщо підставою для відводу стала інформація, підкріплена фото, аудіо-, відеоматеріалами, про перебування присяжного із однією зі сторін кримінального провадження у близьких стосунках. У разі якщо судді не прийшли

до одноголосного рішення щодо вирішення питання, пов'язаного зі звільненням присяжного від участі в розгляді кримінального провадження або самовідводом чи відводом присяжного, присяжний вважається звільненим від участі в розгляді кримінального провадження або відведеним.

Таким чином, на етапі відбору присяжних особливості порядку вирішення заяви про їх відвід полягають в тому, що, по-перше, така заява розглядається та вирішується лише професійними суддями, що пояснюється тим, що склад суду присяжних ще не сформовано; по-друге, видалення суду до нарадчої кімнати для прийняття рішення з цього питання не є обов'язковим, адже в нарадчій кімнаті, як зазначено вище, така ухвала постановляється лише у випадку, якщо це буде визнано необхідним.

Якщо за результатами вирішення відводів та самовідводів присяжних залишається п'ять (троє основних та двоє запасних) або більше, то за допомогою АСДС (тобто шляхом випадкової вибірки) з їх числа обирають трьох основних присяжних. У випадку, коли присяжних залишилося менше необхідної для участі в судовому розгляді кількості (тобто менше п'яти), секретар судового засідання за вказівкою головуючого викликає присяжних додатково (ч. 7 ст. 387 КПК). Оскільки процедура додаткового виклику присяжних нормами КПК не визначена, слід, на наш погляд, викликати присяжних у кількості семи осіб, які визначаються АСДС, з числа осіб, внесених до списку присяжних, тобто в порядку, передбаченому ч. 1 ст. 385 КПК.

В цьому ж контексті необхідно навести випадки, які мають місце у судовій практиці, коли після задоволення відводів (самовідводів) чи в інших випадках неможливо утворити новий склад суду для судового розгляду. У такій ситуації вирішується питання про зміну підсудності кримінального провадження. Так, ухвалою Ленінського районного суду м. Кіровоград від 16.06.2014 р. обвинувальний акт у кримінальному провадженні № 22012120000000008 про обвинуваченню К. у вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 28 ст. 112, ч. 2 ст. 28 ч. 1 ст. 263, ч. 3 ст. 358, ч. 2 ст. 28 ч. 4 ст. 358, ч. 2 ст. 359 КК України, направлений до апеляційного суду Кіровоградської області для вирішення питання про направлення кримінального провадження до іншого суду, у зв'язку з тим, що після відбору основних присяжних, стало неможливим відібрати

запасних присяжних, що свідчить про неможливість відбору запасних присяжних відповідно до ч. 8 ст. 387 КПК України, що підтверджується інформацією АСДС.

Ухвалою Кіровського районного суду м. Кіровограда від 05.02.2014 р. обвинувальний акт у кримінальному провадженні, внесеному до ЄРДР за № 22012120000000008 від 21.12.2013 р., про обвинувачення П. у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 28, ст. 112, ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 263, ч. 2 ст. 359, ч. 3 ст. 358, ч. 2 ст. 28, ч. 4 ст. 358 КК України, спрямовано до апеляційного суду Кіровоградської області для вирішення питання про направлення кримінального провадження до іншого суду, оскільки під час відбору присяжних засідателів та розгляду відводів (самовідводів) відібраних АСДС присяжних, стало неможливим формування складу суду присяжних у належній кількості.

Враховуючи важливість етапу відбору присяжних для формування складу суду, що відповідає стандарту «суду, створеного на підставі закону», на позитивну оцінку заслуговує досвід Грузії, відповідно до ч. 3 ст. 221 КПК якої сторонам надано право на оскарження рішення та/або дії професійних суддів у засіданні по відборі присяжних в суді. Скарга подається до голови суду, в якому розглядається кримінальне провадження, який повинен розглянути її протягом 24 годин після її подачі та постановити відповідну ухвалу.

Вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство передбачає участь у розгляді кримінального провадження двох осіб в якості запасних присяжних. Порядок їх відбору є аналогічним порядку відбору основних присяжних. Крім того, до них пред'являються ті ж самі вимоги, що і до основних присяжних, вони проходять таку саму процедуру відбору, мають в судовому розгляді рівні права з основними присяжними та до ухвалення вироку можуть бути включені до складу основних присяжних у разі неможливості кого-небудь з основних присяжних продовжувати участь у судовому розгляді. Про заміну основних присяжних, які вибули, запасними суд присяжних постановляє ухвалу. У разі відсутності запасного присяжного здійснюється відбір нового присяжного в загальному порядку, після чого судові провадження розпочинається з початку.

Запасним присяжним пропонується зайняти спеціально відведені для них

головуючим місця. На практиці може виникнути проблема організаційного характеру – відсутність спеціально обладнаних для запасних присяжних місць. Розміщення запасних присяжних поза спеціально передбачених для цього місць, наприклад, як це пропонується в Методичних рекомендаціях Генеральної прокуратури – у залі судового засідання [16, с. 18], на наш погляд, не є прийнятним. Для запобігання виникнення вищевикладеної проблеми доцільно обладнання залів судових засідань таким чином, щоб у разі розгляду справ судом за участю присяжних була можливість розмістити поряд зі складом суду, тобто двома суддями та трьома присяжними, додаткових крісел для запасних присяжних, при цьому, таким чином, щоб ці місця візуально не відрізнялися від інших (щоб не викликати у них почуття психологічного дискомфорту). Таке розміщення запасних присяжних буде сприяти полегшенню їх роботи, запобігати складності в сприйнятті ними доказів та забезпечить можливість огляду ними всього, що відбувається в залі судового засідання.

Відповідно до ч. 10 ст. 387 КПК України заміна основного присяжного на запасного можлива до ухвалення вироку, тобто до видалення суду до нарадчої кімнати. При реалізації цього нормативного положення можуть виникнути принаймні дві процесуальні ситуації, які потребують вирішення. Перша. Законом не встановлено, в якій послідовності замінюються присяжні. На наш погляд, заміна основного присяжного на запасного повинна здійснюватися в тій черговості, як вони були внесені до журналу судового засідання. Утім, практиці відомі також і інші способи вирішення даного питання. Друга – Закон залишає без відповіді питання щодо того, як бути, якщо неможливість участі когонебудь з основних присяжних виявиться під час ухвалення вироку? У зв'язку з цим пропонується доповнити статтю 387 КПК України положенням, згідно з яким у разі, якщо неможливість участі в судовому засіданні будь-кого з присяжних виявиться під час ухвалення вироку, суд виходить до залу судового засідання, призводить доукомплектування колегії з числа запасних присяжних і повертається до нарадчої кімнати для подальшого ухвалення вироку. З огляду на це, заслуговує на увагу ч. 2 ст. 224 КПК Грузії, відповідно до якої запасний засідателю присутній в судовому засіданні та нараді (виділено курсивом мною – А.С.) суду. Запасний засідателю не має права висловлювати власну думку,

впливати на присяжних засідателів або брати участь у голосуванні. Таким чином, присутність запасного засідателя в нарадчій кімнаті (його пасивна участь) створює необхідне підґрунтя для його можливої активної участі в нараді у разі виникнення необхідності замінити основного присяжного.

Прізвища відібраних основних і запасних присяжних заносяться до журналу судового засідання в тому порядку, в якому їх було відібрано. На цьому процесуальний етап відбору присяжних у суді можна вважати закінченим.

Третій заключний етап відбору присяжних в суді передбачає приведення присяжних до присяги. Після закінчення відбору та перед початком судового розгляду (судового слідства), за пропозицією головуючого присяжні (як основні, так і запасні) складають присягу такого змісту: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю виконувати свої обов'язки чесно і неупереджено, брати до уваги лише досліджені в суді докази, при вирішенні питань керуватися законом, своїм внутрішнім переконанням і совістю, як личить вільному громадянину і справедливій людині». Приведення до присяги запасних присяжних означає, що на них покладаються обов'язки основних присяжних, оскільки у випадку вибуття кого-небудь з основних присяжних вони можуть увійти до складу суду.

Після зачитування тексту присяги кожний присяжний підтверджує, що права, обов'язки та компетенція йому зрозумілі. Про проведення такої процесуальної дії робиться відмітка в журналі судового засідання, а також це буде зафіксовано під час повного фіксування технічними засобами судового засідання. Як влучно зазначав А. А. Левенстим, «...чим вище культура відомої країни, тим присяга має менше значення» [9, с. 3]. Прийняття присяги як в нашій країні, так і більшості інших, не тільки присяжними, а і вищими посадовими особами при вступі на посаду є, перш за все, даниною традиції, що визначає урочистість процедури її прийняття. Текст присяги та особливості її прийняття виступають як певні зовнішні стимули до сумлінного виконання присяжними своїх обов'язків. Однак для того, щоб вимовлені при прийнятті присяги слова збереглися в свідомості і знайшли відображення на образі думок і поведінки присяжних, зміст тексту присяги повинен стати частиною їхнього світогляду, підкріпленого високим рівнем правосвідомості і почуттям відповідальності за свої вчинки. Для сумлінного виконання своїх обов'язків присяжні повинні не тільки правильно

розуміти сутність покладених на них функцій, а й перейнятися почуттям особистої причетності до їх виконання [17, с. 120]. Як зазначалося в попередньому розділі цієї роботи, прийняття присяги знаменує набуття кандидатом у присяжні правового статусу присяжного.

В подальшому склад присяжних може бути змінений за ініціативи головуючого в наступних випадках: 1) у разі невиконання присяжним обов'язків, передбачених ч. 2 ст. 386 КПК України; 2) за наявності обґрунтованих підстав вважати, що присяжний у результаті незаконного впливу втратив неупередженість, необхідну для вирішення питань кримінального провадження відповідно до закону. При цьому, як слушно зауважує І. В. Гловюк, після приведення присяжного до присяги КПК вже не вказує на можливість звільнення присяжних від участі у розгляді кримінального провадження за їх заявами [40, с. 210].

Згідно до ст. 389 КПК України прокурору, обвинуваченому, потерпілому та іншим учасникам кримінального провадження протягом усього судового розгляду забороняється спілкуватися з присяжними інакше, ніж у порядку, передбаченому цим Кодексом, а саме, виключно в судовому засіданні шляхом постановлення запитань і відповідей на них. Кожна сторона або учасники кримінального провадження можуть впливати на свідомість присяжного своїми аргументами лише в залі судового засідання. Будь-який інший вплив (щодо самого присяжного, його рідних, близьких, майна тощо), який змусить присяжного змінити свій погляд з приводу того, що відбувається у залі засідання, є незаконним, і тягне за собою встановлену законодавством України відповідальність (статті 376–379 КК України: втручання в діяльність судових органів; погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного; умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного; посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя, а також ст. 185 КУпАП – прояв неповаги до суду) [16, с. 19].

При аналізі такої підстави для усунення присяжного як «наявність обґрунтованих підстав вважати, що присяжний у результаті незаконного впливу втратив неупередженість, необхідну для вирішення питань кримінального

провадження відповідно до закону», у спеціальній юридичній літературі слушно зазначається, що це надто загальне правило, а отже, рівень такої неупередженості та її втрата є оціночною категорією, яка залежить від наявності ґрунтовних підстав, зазначених у відповідній ухвалі суду [40, с. 211].

Присяжний може бути усунутий від подальшої участі в судовому розгляді кримінального провадження рішенням більшості від складу суду присяжних, яке приймається в нарадчій кімнаті та оформлюється вмотивованою ухвалою. Дотримання цього правила має важливе значення в аспекті забезпечення законного складу суду. Тому незаконне усунення присяжного (присяжних) від участі у кримінальному провадженні тягне за собою скасування вироку.

Згідно ч. 3 ст. 390 КПК України у разі усунення присяжного до складу суду включається запасний присяжний, після чого судовий розгляд продовжується, або, у разі відсутності запасного присяжного, здійснюється відбір нового присяжного в порядку, передбаченому цим параграфом, після чого судове провадження розпочинається з початку. Тлумачення зазначеного законодавчого положення у судовій практиці викликає певні труднощі, а тому потребує внесення відповідних змін.

Нормативно не вирішеним залишається питання про те, до якого моменту можливо усунення присяжного. Вважаємо, що це можливо на будь-якому етапі стадії судового розгляду.

Розглядаючи суд присяжних як засіб захисту від несправедливого обвинувачення, слід визнати, що досягнення цієї мети можливе лише за повної сумісності процедури кримінального провадження з особливостями цього складу суду, при цьому норми кримінального процесуального закону повинні сприяти її досягненню. Особливе місце у механізмі формування внутрішнього переконання присяжного відіграє етап судового розгляду (дослідження доказів). На відміну від англо-американської моделі суду присяжних, його вітчизняна модель не передбачає будь-яких особливостей процесуального порядку судового розгляду, обумовлених необхідністю обмеження «негативного» впливу на присяжних недопустимих доказів, відомостей щодо попередніх судимостей обвинуваченого тощо.

Під час судового розгляду перед присяжними стоїть завдання оцінити значення отриманої інформації з точки зору свого життєвого досвіду. Особливо це стосується відомостей, які надають сторони. Професійні судді шляхом кореляції послідовності процесу отримання присяжними інформації, постановки відповідних запитань, можуть сприяти усвідомленню ними доказів, що має важливе значення при прийнятті рішення у кримінальному провадженні. Такий же вплив здійснюють і учасники судового провадження, в першу чергу професійні – прокурор та захисник. Тому вважаємо, що процедура судового розгляду в кримінальному провадженні в суді присяжних повинна мати певні особливості, які спрямовані, перш за все, на допомогу присяжним у сприйнятті інформації, яку вони отримують під час судового розгляду. Крім того, незважаючи на положення, передбачене ч. 1 ст. 383 КПК України, згідно до якого кримінальне провадження судом присяжних здійснюється відповідно до загальних правил цього Кодексу з особливостями, встановленими цим параграфом, певні особливості судового розгляду у цій процесуальній формі все ж таки існують навіть у тій моделі, що закріплена чинним законодавством. Так, наприклад, згідно із положеннями ст. 349 КПК України після виконання дій, передбачених ст. 348 КПК України, головуєчий з'ясовує думку учасників судового провадження про те, які докази потрібно дослідити, та про порядок їх дослідження. Суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорується. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їх позиції, а також роз'яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку. Однак, на наш погляд, застосування цієї скороченої процедури судового розгляду при здійсненні провадження в суді присяжних апріорі не є можливим, адже присяжні можуть брати участь в ухваленні вироку лише за умови дослідження доказів у судовому розгляді.

У спеціальній юридичній літературі протягом останніх років обговорюється питання щодо необхідності підвищення вимог процесуальної економії при встановленні обсягу та порядку дослідження доказів під час судового розгляду (судового слідства), й в першу чергу, в суді присяжних, діяльність якого пов'язана з

певними організаційними і матеріальними труднощами [22, с. 9]. Тому важливе значення в контексті цієї проблеми має систематизація та черговість представлення доказової інформації. Як правило, існує два варіанта: (1) хронологічний порядок, який найбільш доцільно використовувати в кримінальному провадженні в суді присяжних, та (2) циклічний порядок, сутність якого полягає в такій побудові судового слідства, коли навколо, наприклад, найбільш повних показань свідка, досліджуються докази з інших процесуальних джерел, які підтверджують ці показання свідка.

У визначенні судом порядку дослідження доказів активну участь повинні брати професійні учасники судового провадження – прокурор і захисник. Як зазначено у Методичних рекомендаціях з питань участі прокурора в суді присяжних, для прокурора важливо запропонувати такий порядок дослідження доказів, який сприятиме формуванню у суду присяжних правильного внутрішнього переконання з питань вчиненого кримінального правопорушення та винності обвинуваченого в його вчиненні. Не менш важливе значення має вміння прокурора спрогнозувати нештатні ситуації в суді присяжних і завчасно визначити шляхи їх вирішення. Тому краще всього запропонувати суду спочатку дослідити докази події кримінального правопорушення, наприклад, показання осіб, які виявили труп, протоколи оглядів місця події та трупа, показання потерпілих з числа родичів загиблого, які заявили про зникнення останнього, тощо. Потім досліджуються інші обставини, які утворюють об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення (спосіб його здійснення, кваліфікуючі обставини і т. ін.), після цього – дані про форму вини і мотиви кримінального правопорушення. Зрозуміло, що ця схема не має жорсткого характеру і може бути змінена залежно від ситуації в конкретному провадженні [10, с. 24].

Діяльність захисника при підготовці до дослідження доказів у суді присяжних повинна складатися з двох основних елементів: самостійної роботи захисника з матеріалами кримінального провадження та обов'язкової спільної з підзахисним підготовки до суду присяжних. Остання полягає у проведенні психологічної підготовки підзахисного до розгляду за участю непрофесійних суддів, в обов'язковому узгодженні позицій захисника і підсудного, показань підсудного. Найбільш яскраво в суді присяжних проявляються два стратегічних

напрямки при побудові лінії захисту: конструктивний і критичний. Конструктивний заснований на побудові захистом власної версії або з'ясуванні інших позитивних обставин, а критичний базується на аналізі допущених обвинуваченням кримінальних процесуальних та інших помилок [22, с. 17].

В процесі участі присяжних в розгляді справи вони отримують три рівня пізнавальної інформації: 1) інформація про обставини справи, отримана безпосередньо при вивченні доказів; 2) інформація про норми права і правила оцінки доказів від головуєчого; 3) інформація про оцінку сторонами обставин справи і доказів в процесі судових промов сторони обвинувачення і сторони захисту. Внутрішніми факторами, що впливають на формування групової свідомості присяжних, є сам склад групи, їх вік, соціальний склад [35, с. 95].

Основний масив інформації присяжні отримують під час допитів учасників судового провадження. При цьому вони оцінюють не тільки зміст інформації, але і само джерело інформації. Так, слухаючи свідка, потерпілого і підсудного, присяжні сприймають як вербальну, так і невербальну інформацію. Крім того, для присяжних важлива атрибутивна інформація про особу, під якою в соціальній психології розуміють причини і мотиви поведінки інших людей [21, с. 67].

Прокурору, як слушно вказано у вищезазначених Методичних рекомендаціях, необхідно продумати пропозиції про порядок допиту учасників судового провадження таким чином, щоб перед присяжними вибудувався логічний ланцюжок доказів. У провадженнях про вбивства, у яких є, наприклад, лише непрямі докази вини обвинуваченого, доцільно допитати спочатку свідків, які повідомили про неприязні стосунки між обвинуваченим і вбитим потерпілим, про погрози обвинуваченого, потім тих, хто бачив обвинуваченого і потерпілого незадовго до смерті останнього, далі досліджувати висновки експертів про те, що вбивство вчинено з використанням ножа, виявленого в обвинуваченого, що на цьому ножі є сліди крові, які співпадають з групою крові потерпілого, тощо [16, с. 24]. Не менш важливою є послідовність допитів, в першу чергу, обвинувачених у кримінальних провадженнях, вчинених у співучасті групою осіб. Доцільно першим допитувати обвинуваченого, який визнає себе винним, з метою отримання найбільш повної картини про обставини злочину. Здійснюючи допит

потерпілого, необхідно мати на увазі, що оголошення даних про його особистісні якості можуть стати підставою для негативного ставлення присяжних до нього.

З дозволу головуючого присяжні можуть задавати питання учасникам судового провадження. Головуючий може відвести їх як такі, що не відносяться до пред'явленого обвинувачення, при цьому не мотивуючи свого рішення. Слід погодитися з точкою зору С. О. Насонова, згідно з якою особливість судового слідства в суді присяжних вносить певні корективи в спосіб участі присяжних в допитах, оскільки можна припустити, що присяжні за наявності у них права прямого спілкування з допитуваними (з урахуванням відсутності юридичних знань) можуть виходити за рамки процесуальної форми, передчасно висловлювати свою думку про достовірність цих показань. Все це передбачає участь в таких допитах професійного судді, який повинен бути наділений правом в тій чи іншій мірі контролювати дотримання присяжними процесуальної форми допиту, що також надає специфічність цієї особливості судового слідства в суді присяжних [12, с. 151].

Разом із тим, практика показує, що активність присяжних є дуже низькою, вони вкрай рідко беруть участь у допитах. Така ситуація пояснюється не стільки їх громадянською пасивністю, як це часто зазначається в спеціальній літературі, скільки їх роллю в процесі. У зв'язку з цим цілком вірною видається позиція С. О. Насонова, який наголошує, що незалежність і нейтральність присяжних засідателів поєднуються в судовому слідстві з їх так званою «пасивністю в доказуванні», під якою в теорії змагального процесу розуміється зовсім не апатичність і безініціативність присяжних, а їх менша, порівняно зі сторонами, активність у збиранні та дослідженні доказів, що обумовлено не стільки відсутністю у них знань про правила доказування, скільки виконуваною ними роллю арбітра, покликаного неупереджено вирішувати правовий спір, зваживши доводи сторін. Наявність у присяжних прав на участь в доказуванні не суперечить такому розумінню «пасивності», оскільки присяжні, по-перше, не мають права на самостійне збирання доказів, а по-друге, зазначені права надаються їм виключно для пояснення представлених сторонами доказів, а не для підтримання версії однієї зі сторін [19, с. 18].

Професійні судді (у першу чергу, головуючий) повинні знайти певний баланс

між своєю участю в процесі доказування, активністю сторін та можливістю негативного впливу на присяжних, щоб відповідати критеріям неупередженого та об'єктивного арбітра. На думку У. Бернема, будь-яка зайва активна участь головуючого, наприклад, в допитах свідків, здатна вчинити негативний вплив на присяжних: «Суддя може вести допит методом тиску, створюючи тим самим враження, що він сумнівається в правдивості його свідчень. Або ... взагалі не буде «тиснути» на свідка, щоб підтримати враження про свою неупередженість. Це дозволило б йому створити видимість, що суперечності в показаннях свідка не мають істотного значення. Будь-який з цих двох підходів створює у слухача враження, що у судді вже склалося судження про показання свідка» [10, с. 97].

Нейтралізації негативного впливу на присяжних сприятиме доступність судового розгляду, тобто їм повинен бути ясний і зрозумілий судовий розгляд як у цілому, так і сутність окремих процесуальних дій. Розуміючи правила доказування, присяжні зможуть оцінити достовірність отриманих та досліджених доказів, і тим самим належно виконати свою функцію.

Буквальне тлумачення норм чинного КПК України дає змогу констатувати, що якщо головуючий надав дозвіл присяжному задати питання, він не має права його зняти. Це, як правильно відзначають автори Коментаря КПК України, актуалізує значення попередньої організаційної і етично-психологічної діяльності головуючого зі складом і персоналіями присяжних [21, с. 694]. Разом із тим, не можна погодитися з позицією цих авторів відносно того, що активна роль у процесі судового розгляду щодо постановки запитань всім особам, яких допитують, відрізняє присяжного у передбаченій чинним КПК України моделі від присяжного в англо-американо-іспано-російському інституті присяжних, які такого права не мають. Адже, згідно п. 1 ч. 1 ст. 333 КПК РФ присяжні засідателі вправі задавати через головуючого питання особам, що допитуються. За законодавством деяких штатів (Тенесі, Індіана, Арізона) присяжним надано право ставити запитання. Окремі американські судді, як зазначається у спеціальній літературі, на свій розсуд дозволяють присяжним бути активними учасниками судового розгляду [62, с. 63–65].

Порівняльно-правовий аналіз порядку судового розгляду в суді присяжних, що передбачено чинним КПК України, а також законодавством інших країн,

дозволяє відмітити особливість процесуальної форми запитань присяжних, яка, як правило, є письмовою (приміром, ст. 562 КПК РК, ст. 235 КПК Грузії). Це має важливе значення, що, як видається, полягає в тому, що створює умови для відхилення питання головуючим, якщо воно має навідний чи образливий характер, а також зберігає для учасників судового процесу невідомість «авторства» поставленого питання, що, в свою чергу, може мати значення для забезпечення безпеки присяжних.

Присяжні пізнають процесуальні правила судового слідства не тільки з роз'яснень судді, але і шляхом безпосереднього спостереження за процесуальною діяльністю сторін і суддів, які таким способом «трансляють» (передають) присяжним знання про процедуру цього етапу. Проте сторони можуть іноді відступати від вимог процесуальної форми (в своїх інтересах), що, в свою чергу, може спричинити спотворене уявлення присяжних про процедуру відповідної процесуальної дії, внаслідок чого присяжні не зможуть правильно оцінити її доказові результати [19, с. 20]. виправити такі негативні наслідки можуть і повинні професійні судді, надавши необхідні роз'яснення присяжним. Така необхідність у подібного роду роз'ясненнях обумовлюється тим, що у присяжних як у непрофесійних суддів можуть виникнути утруднення у з'ясуванні процесуальних процедур, на яких будуються відносини сторін та професійних суддів. Неправильно оцінивши результати тієї чи іншої процесуальної дії, присяжний може втратити об'єктивність. Наприклад, неправильне розуміння присяжним сутності засади презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, а також свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї, може привести до помилкової оцінки відмови обвинуваченого або його близьких родичів від давання показань та розтлумачено як непряме підтвердження вини обвинуваченого.

На наш погляд, правильному і точному встановленню присяжними обставин кримінального правопорушення буде сприяти роз'яснення присяжним: (а) їх прав не тільки при відборі, а і стосовно кожної (або більшості) процесуальної дії в судовому розгляді, що буде сприяти більш активному використанню цих прав і призведе до більш повного з'ясування присяжними обставин кримінального правопорушення; (б) змісту і значення тих процедур судового розгляду, які

можуть бути їм не зрозумілі в силу відсутності юридичних знань (оголошення обвинувального акту, огляд речових доказів, оголошення висновку експерта, документів тощо); (в) деяких загальних засад кримінального провадження, що мають безпосередню реалізацію в судовому розгляді, а також окремих норм матеріального та процесуального права.

Перешкодою на шляху правильного розуміння і сприйняття присяжними того, що відбувається в судовому засіданні, є брак інформації, в тому числі первинної. В. М. Биков і Е. Н. Митрофанова справедливо звертають увагу на наступний момент: присяжні весь хід судового процесу сприймають на слух, що за відсутності необхідних правових знань та досвіду участі в судочинстві ускладнює отримання ними правильного, об'єктивного уявлення про обставини даної кримінальної справи [20, с. 9]. Тому дуже важливо, щоб присяжні мали можливість не тільки сприймати інформацію на слух, а і безпосередньо знайомитися з матеріалами кримінальної справи, тобто сторони повинні застосовувати арсенал засобів наочного переконання (демонстрація речових доказів, схем, фотографій тощо). Наприклад, сильний психологічний ефект на присяжних може оказати надання їм можливості потримати в руках знаряддя злочину.

Певні труднощі у присяжних можуть виникнути і у зв'язку зі складністю для сприйняття висновку експерта. В цьому випадку згідно із вимогами ч. 1 ст. 356 КПК України за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суд має право викликати експерта для допиту для роз'яснення висновку. Такий допит у суді присяжних має особливе значення, оскільки присяжні з більшою довірою ставляться до свідчень фахівців, ніж до роз'яснень прокурора або інших учасників судового провадження [6, с. 25]. Перед допитом експерта, який проводив експертизу, головуєчому доцільно роз'яснити йому необхідність викладу висновків експертизи простою, зрозумілою мовою, без спеціальних термінів.

Частиною 1 ст. 361 КПК України встановлюється обмеження щодо можливості проведення огляду на місці під час здійснення провадження судом присяжних. Слід погодитися з точкою зору І. В. Гловюк, що доцільність цієї норми викликає сумніви, враховуючи, що присяжні беруть участь у проведенні усіх

інших судово-слідчих дій [40, с. 212].

Одним із проблемних питань, пов'язаних з розглядом кримінального провадження судом присяжних, є порядок визнання доказів недопустимими, а точніше – попередження впливу фактичних даних, які визнано недопустимими до використання в кримінальному провадженні як докази, на формування внутрішнього переконання присяжних.

Процесуальний порядок визнання фактичних даних недопустимими до використання в кримінальному провадженні як докази передбачений ст. 89 КПК України, згідно з якою суд вирішує питання допустимості доказів під час їх оцінки в нарадчій кімнаті під час ухвалення судового рішення; у разі встановлення очевидної недопустимості доказу під час судового розгляду суд визнає цей доказ недопустимим, що тягне за собою неможливість дослідження такого доказу або припинення його дослідження в судовому засіданні, якщо таке дослідження було розпочате; сторони кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право під час судового розгляду подавати клопотання про визнання доказів недопустимими, а також наводити заперечення проти визнання доказів недопустимими. Таким чином, оцінка отриманих фактичних даних з точки зору їх допустимості, за загальним правилом, здійснюється судом присяжних у нарадчій кімнаті. Лише встановлення очевидної недопустимості використання як доказів представлених сторонами фактичних даних може бути підставою для вирішення даного питання під час судового розгляду. На наш погляд, застосування вказаних правил в суді присяжних має відзначатися певною специфікою, адже, по-перше, вирішення даного питання потребує спеціальних знань у галузі права, які відсутні у присяжних; по-друге, фактичні дані, визнані недопустимими як докази, впливають на внутрішнє переконання присяжних, навіть незважаючи на роз'яснення, що будуть надані головуючим. У зв'язку з цим вважаємо, що передбачений КПК України порядок спільного вирішення присяжними разом із професійними суддями питання щодо визнання фактичних даних недопустимими як докази містить певні ризики щодо перетворення присяжних у пасивних учасників процесу здійснення правосуддя, які апріорі (в силу відсутності у них спеціальних знань) вимушені підтримувати позицію професійних суддів

Зарічного [30]. Крім того, цей порядок може сприяти упередженому ставленню присяжних до оцінки доказів, а відтак – негативно вплинути на формування їх внутрішнього переконання.

Проблема відсторонення присяжних від розгляду питання щодо допустимості доказів є дискусійною. На думку В. М. Бикова і Є. Н. Митрофанової, подібне формулювання закону являє собою «серйозне обмеження прав присяжних засідателів, що безпосередньо впливає на повноту дослідження доказів» [20, с. 32]. О. Г. Яновська навпаки, на наш погляд, обґрунтовано вважає, що відсутність спеціальних знань не дозволяє присяжним критично сприймати законність джерел поданих доказів, процесу збирання та фіксування доказових матеріалів. Саме тому, на думку авторки, при розгляді справ за участю присяжних особливого значення набуває процес визначення допустимості наявних у справі доказів; доцільно закріпити в законі норму, що забезпечувала б вилучення з матеріалів кримінальної справи даних, пов'язаних із недопустимим доказами [23, с. 16]. В цьому контексті вважаємо за необхідне звернутися до, на наш погляд, вдалого вирішення цього питання законодавцем РК. Як вище зазначалося, КПК цієї країни також передбачено змішану модель суду присяжних, ним закріплено обов'язок головуючого у разі встановлення фактичних даних, що є недопустимими як докази, вирішити питання про їх виключення, а у випадку дослідження визнати їх такими, що не мають юридичної сили. При цьому сторони не мають права без дозволу головуючого посилатися в суді присяжних на виключені докази, а судді не повинні знайомити присяжних із ними (ст. 560).

Таким, що не має одноманітного вирішення в законодавстві різних країн, є також питання про те, у якому обсязі за участю присяжних можуть досліджуватися обставини, що характеризують особу обвинуваченого. Заборона, яка існує у англо-американській моделі суду присяжних, досліджувати факти колишньої судимості, визнання підсудного хронічним алкоголіком або наркоманом, а також інші дані в присутності присяжних обумовлена тим, що ця інформація здатна викликати упереджене ставлення присяжних до підсудного, і як наслідок, – винесення неправосудного вердикту. Підставою для заборони такого роду інформації служить побоювання, що присяжні визнають підсудного

винним у кримінальній справі просто тому, що він є нехорошою людиною, а не в силу вагомих доказів того, що він вчинив злочин [53, с. 88–92]. Крім того, в цій моделі присяжні не розглядають питання, що стосуються призначення покарання, для вирішення яких є необхідним дослідження даних про особу обвинуваченого, тому логічною уявляється заборона дослідження цих відомостей у їх присутності. Інакше вказане питання розв'язується в законодавстві країн, що передбачає змішану модель суду присяжних. Утім, і в цьому випадку наочними є приклади різного порядку дослідження цих відомостей. Так, відповідно до КПК РК не підлягають дослідженню за участю присяжних засідателів обставини, пов'язані з попередніми судимостями обвинуваченого, про визнання його хронічним алкоголіком чи наркоманом, а також інші, що можуть викликати стосовно обвинуваченого упередження з боку присяжних (ст. 562). Також передбачена заборона для учасників судових дебатів посилаючись на попередні судимості обвинуваченого. На відміну від такого порядку, відповідно до ст. 88 КПК України докази, які стосуються судимостей підозрюваного, обвинуваченого або вчинення ним інших правопорушень, що не є предметом цього кримінального провадження, а також відомості щодо характеру або окремих рис характеру підозрюваного, обвинуваченого є недопустимими на підтвердження винуватості підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Докази та відомості, передбачені ч. 1 цієї статті, можуть бути визнані допустимими, якщо: 1) сторони погоджуються, щоб ці докази були визнані допустимими; 2) вони подаються для доказування того, що підозрюваний, обвинувачений діяв з певним умислом та мотивом або мав можливість, підготовку, обізнаність, потрібні для вчинення ним відповідного кримінального правопорушення, або не міг помилитися щодо обставин, за яких він вчинив відповідне кримінальне правопорушення; 3) їх подає сам підозрюваний, обвинувачений; 4) підозрюваний, обвинувачений використав подібні докази для дискредитації свідка. Докази щодо певної звички або звичайної ділової практики підозрюваного, обвинуваченого є допустимими для доведення того, що певне кримінальне правопорушення узгоджувалося із цією звичкою підозрюваного, обвинуваченого. Отже, законодавець України заборонив використання наведених відомостей лише для підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні злочину, а не виключив взагалі ці відомості із

предмету доказування в судовому розгляді, враховуючи те, що вони мають значення для вирішення питання щодо призначення обвинуваченому справедливого покарання. Вирок повинен бути справедливим, а це, зокрема, означає, що покарання має відповідати, крім іншого, особі винного. Враховуючи це, головуєчий має роз'яснити присяжним, що ці відомості не можуть бути розцінені ними як доказ вини обвинуваченого, але можуть бути враховані при вирішенні питання щодо призначення йому справедливого покарання.

2.3. Порядок наради та голосування в суді присяжних

Одним із наріжних камінів дискусії щодо змішаної моделі суду присяжних є питання можливості присяжних брати участь у прийнятті рішення в кримінальному провадженні нарівні із професійними суддями, заперечити, переконливо оспорити точку зору двох професійних суддів [56, с. 21]. В цьому зв'язку звернемося до аналізу передбаченого КПК України порядку наради і голосування в суді присяжних, який є особливим для цієї процесуальної форми. Так, нарадою суду присяжних керує головуєчий. Зміст цієї наради полягає у тому, що головуєчий послідовно ставить присяжним питання, передбачені ст. 368 КПК України. При цьому за кожним із цих питань проводиться окреме голосування. Головуєчий голосує останнім та веде підрахунок голосів.

Відповідно до ст. 368 КПК України ухвалюючи вирок, суд повинен вирішити наступні питання: 1) чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа; 2) чи містить це діяння склад кримінального правопорушення і якою статтею закону України про кримінальну відповідальність він передбачений; 3) чи винен обвинувачений у вчиненні цього кримінального правопорушення; 4) чи підлягає обвинувачений покаранню за вчинене ним кримінальне правопорушення; 5) чи є обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання обвинуваченого, і які саме; 6) яка міра покарання має бути призначена обвинуваченому і чи повинен він її відбувати; 7) чи підлягає задоволенню пред'явлений цивільний позов і, якщо так, на чю користь, в якому розмірі та в якому порядку; 7-1) чи є підстави для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру; 8) чи вчинив обвинувачений кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності; 9) чи є підстави для застосування до обвинуваченого, який вчинив

кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності, примусового заходу медичного характеру, передбаченого частиною другої статті 94 КПК України; 10) чи слід у випадках, передбачених ст. 96 КК України, застосовувати до обвинуваченого примусове лікування; 11) чи необхідно призначити неповнолітньому громадського вихователя; 12) що належить вчинити з майном, на яке накладено арешт, речовими доказами і документами; 13) на кого мають бути покладені процесуальні витрати і в якому розмірі; 14) як вчинити із заходами забезпечення кримінального провадження.

При цьому, якщо особа обвинувачується у вчиненні декількох злочинів, суд присяжних має вирішити питання, зазначені у пунктах 1 – 8 ч. 1 ст. 368 КПК України, окремо за кожним кримінальним правопорушенням. Якщо обвинувачується декілька осіб, суд вирішує питання, передбачені ст. 368 КПК України, окремо щодо кожного з обвинувачених.

Тлумачення ч. 1 ст. 391 КПК України не дозволяє однозначно стверджувати, що голосування з кожного питання відбувається одразу після завершення його обговорення, тому головуючий є вільним у способі проведення голосування – обговорити конкретне питання і його проголосувати або обговорити всі питання послідовно, а потім, маючи системну картину, провести голосування з кожного питання, або обрати інший варіант залежно від казусу [21, с. 701].

Окремо хотілося б зауважити, що дотримання передбаченої законом послідовності постановки і вирішення зазначених питань у суді присяжних слід визнати особливо важливим, оскільки логічна послідовність відповідей на питання забезпечує повноту обговорення обставин вчиненого злочину та відомостей, що характеризують особу обвинуваченого, сприяє можливості ухвалення законного, обґрунтованого і справедливого вироку.

По кожному із зазначених вище питань повинна бути дана одна – позитивна або негативна відповідь. При цьому, позитивна відповідь на кожне із питань, передбачених в п. 1-4 ч. 1 ст. 368 КПК України, є передумовою для обговорення кожного наступного питання. І навпаки, негативна відповідь на кожне попереднє питання робить безпредметним обговорення наступного.

Регламентуючи повноваження головуючого в суді присяжних та другого професійного судді, законодавець повинен знайти оптимальний баланс між

фактично двома колегіями суддів (професійною і непрофесійною) задля реалізації їх обов'язку ухвалити законний, обґрунтований і справедливий вирок.

Багато в чому відповідь присяжних на вищевказані питання, що підлягають доказуванню, залежить від того, наскільки повно головуючий пояснить значення питань, які необхідно вирішити в нарадчій кімнаті, а також роз'яснить відповідні положення закону. Адже певні труднощі у присяжних можуть виникнути при ухваленні рішення внаслідок неправильного розуміння положень закону. Це не викликає подиву, оскільки навіть фахівці стикаються із труднощами при тлумаченні закону. Разом з тим, виникає загроза неправомірного впливу професійних суддів на внутрішнє переконання присяжних, коли вони керуються особливою думкою про винуватість обвинуваченого і надають таке роз'яснення закону, яке розраховане на те, щоб визнати особу винною.

Все сказане суддями, так чи інакше, впливає на присяжних і відіграє значення при ухваленні вироку. За справедливим зауваженням К. Миттермайера, чим більшою повагою користується головуючий за свої ґрунтовні юридичні пізнання, свою досвідченість і свій характер, тим переконливим буде враження від його промови на присяжних [17, с. 28–29]. Уявляється, що це твердження в рівній мірі можна віднести і до моделі суду присяжних, передбаченої КПК України, та розповсюдити його на позицію не тільки головуючого, а й іншого професійного судді.

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 386 КПК України присяжні мають право просити головуючого роз'яснити норми закону, що підлягають застосуванню під час вирішення питань, юридичні терміни і поняття, зміст оголошених у судовому засіданні документів, ознаки злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа. Разом із тим, нормативно невирішеним залишається питання на якому етапі вони можуть реалізувати це право. На нашу думку, таке роз'яснення необхідно здійснювати двічі: перед початком дослідження доказів та в нарадчій кімнаті перед початком наради і голосування. Більш того, вважаємо, що на головуючого повинен бути покладений обов'язок роз'яснити присяжним зміст кримінального закону, який передбачає відповідальність за вчинення діяння, у якому обвинувачується обвинувачений; основні правила оцінки доказів; сутність засади презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини; положення про

тлумачення непереборних сумнівів на користь обвинуваченого; положення про те, що вирок може бути оснований лише на тих доказах, які безпосередньо досліджені в судовому засіданні, ніякі докази для них не мають задалегідь встановленої сили, їхні висновки не можуть ґрунтуватися на припущеннях, а також на доказах, визнаних судом недопустимими. Мабуть доцільно нагадати присяжним про досліджені у суді докази, не виказуючи при цьому свого відношення до цих доказів і не роблячи висновків з них, позиції державного обвинувача та захисника; звернути увагу на те, що відмова обвинуваченого від давання показань не має юридичного значення й не може тлумачитися проти нього тощо.

У спеціальній юридичній літературі підкреслюється, що присяжні засідателі вловлюють не тільки кожне слово головуючого, а й кожен нюанс, кожную інтонацію його голосу, намагаючись таким чином отримати підказку в правильності вирішення справи, що розглядається. Тому оратор повинен докласти чималих зусиль, щоб зберегти нейтралітет, який з лави присяжних виглядає трохи інакше [25].

Розглядаючи взаємовідносини між професійним та непрофесійним елементами колегії суддів з народними засідателями, Ю. М. Грошевий наголошував на тому, що між ними складаються специфічні моральні відносини. Особливість цих відносин полягає в тому, що суддя за професією і народні засідателі в професійному плані не мають рівноцінних знань для встановлення фактів об'єктивної дійсності, які були досліджені в судовому слідстві. Суддя за професією з розвиненою правосвідомістю, навичками та вмінням розгляду і вирішення кримінальної справи, може не мати життєвого досвіду і деяких спеціальних пізнань, необхідних для правильного здійснення цілей і завдань кримінального судочинства. Разом з тим, суддя за професією і народні засідателі, що наділені рівними правами, складають єдину колегію, яка має право на здійснення правосуддя. У процесі спілкування між суддею за професією і народними засідателями відбувається обмін думками по суті справи, обмін життєвими і спеціальними знаннями. Моральні відносини, які складаються при цьому, маючи своїм об'єктом питання, відповідь на які дає судовий вирок, повинні бути спрямовані на досягнення цілей і завдань правосуддя. В ході

спілкування судді і народні засідателі доходять до єдиної думки, що знаходить вираз у вироку суду [45, с. 58–59].

Роз'яснюючи зміст кримінального закону, що підлягає застосуванню, на наш погляд, слід не просто прочитати диспозицію і санкцію статті, а й роз'яснити їх сутність і всі інші правові поняття, що зустрічаються, зрозумілою і доступною мовою, уточнюючи, чи усвідомили присяжні зміст сказаного [56, с. 73]. У випадках вчинення злочину у співучасті необхідно роз'яснити в чому конкретно обвинувачується кожен з обвинувачених. При ідеальній сукупності злочинів слід звернути увагу на фактичну сторону обвинувачення, а також роз'яснити норми закону України про кримінальну відповідальність, за якими кваліфіковані дії обвинуваченого. Якщо стороною захисту ставилося питання про те, що правопорушення обвинуваченим було вчинено в стані, наприклад, необхідної оборони, то головуючий або інший професійний суддя повинні роз'яснити і норму закону про необхідну оборону. При цьому дуже складно, нагадуючи присяжним про докази, які були досліджені під час судового розгляду, не виказувати свого ставлення до цих доказів і не робити висновків з них.

Вважаємо, що для того, щоб професійним суддям зберегти певний нейтралітет і не виказувати до безпосереднього голосування своєї позиції по справі необхідно: по-перше, нагадати присяжним про всі докази, які були досліджені під час судового розгляду, як ті, що обвинувачують особу, так і ті, що виправдовують; по-друге, згрупувати докази таким чином, викладати їх в такій послідовності, щоб зберегти певний баланс й не схилити терези у бік обвинувачення або виправдання.

Наступний момент, на який хотілося б звернути увагу, полягає в тому, що присяжним слід роз'яснити, що, в першу чергу, прокурор та захисник, як професійні учасники судового провадження, під час своїх промов у судових дебатах ставлять за мету проаналізувати досліджені в суді докази, акцентувати увагу, перш за все, непрофесійних членів колегії суддів, на окремих фактах, які, на їх думку, могли залишитися поза увагою присяжних під час тривалого судового розгляду, та врешті-решт розвіяти сумніви щодо будь-якого факту і підкріпити деякі хисткі переконання. Однак, оскільки промови прокурора та захисника не є процесуальними джерелами доказів, то самі доводи, викладені в

позиціях сторін повинні сприйматися з урахуванням досліджених у суді доказів, які оцінюються присяжними за їх внутрішнім переконанням [12, с. 196].

Найбільш складними для розуміння присяжними є роз'яснення професійними суддями основних правил оцінки доказів, сутність засади презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, положення про тлумачення непереборних сумнівів на користь обвинуваченого, положення про те, що вирок може бути оснований лише на тих доказах, які безпосередньо досліджені в судовому засіданні [31], ніякі докази для них не мають заздалегідь встановленої сили, їхні висновки не можуть ґрунтуватися на припущеннях, а також на доказах, визнаних судом недопустимими, оскільки, скоріш за все, це буде виглядати, як складне нагромадження юридичних термінів, що не надасть належної допомоги присяжним, а, навпаки, може остаточно заплутати їх. Дана обставина в юридичній літературі пояснюється кількома причинами: а) різновіковим складом колегії присяжних, що мають різний рівень освіти, в результаті чого колегія присяжних може іноді зрозуміти роз'яснення головуючого зовсім перекручено; б) їх неухважністю, викликаною виснажливим і тривалим судовим розглядом тощо [25]. Крім того, доцільно звернути увагу присяжних на особливості оцінки окремих процесуальних джерел доказів. Так, наприклад, при оцінці показань свідка треба зважати на ступінь його заінтересованості; показання обвинуваченого та потерпілого необхідно оцінювати критично, оскільки вони найбільш заінтересовані особи в кримінальному провадженні; висновок експерта не має переваг перед іншими джерелами доказів; оцінюючи речові докази та документи зважати на критерії їх допустимості тощо.

Окремо слід звернути увагу присяжних на те, що вітчизняне законодавство впроваджує стандарт доказування «поза розумним сумнівом» стосовно ухвалення вироку [32]. Так, згідно ч. 2 ст. 17 КПК України ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом. Тому головуючий повинен приділити увагу роз'ясненню змісту стандарту переконання «поза розумним сумнівом». Під стандартом переконання (доказування) розуміють критерій, згідно з яким суддя виносить рішення по справі. Стандарт доказування не має на меті встановити істину. Це

лише показник того, чи змогли сторони успішно виконати покладений на них тягар доказування [25, с. 62–224].

Розглядаючи стандарти переконання (доказування), Л. М. Лобойко зазначає, що на різних стадіях і етапах кримінального провадження ступінь переконання судді може бути різною. У кримінальному процесуальному законі стандарти доказування можуть регламентуватися або ні. У тих державах, де стандарти встановлені, кількість їх може бути різною: від 1 («проста перевага доказів») до 4 («розумної підозри»; «переконання за більшою вірогідністю»; «вагомого переконання»; «переконання поза розумним сумнівом»). Підстава застосування того чи іншого стандарту у конкретній ситуації визначається законом і може залежати від тяжкості злочину. Як правило, чим тяжчим є злочин, тим «суворішим» має бути стандарт доведеності вини під час ухвалення вироку. «Найсуворішим» є стандарт переконання «поза розумним сумнівом». Розумним є сумнів, який ґрунтується на певних обставинах та здоровому глузді, впливає зі справедливого та зваженого розгляду усіх належних та допустимих відомостей, визнаних доказами, або з відсутності таких відомостей і є таким, який змусив би особу втриматися від прийняття рішення у питаннях, що мають для неї найбільш важливе значення. Градація стандартів доказування залежно від тяжкості злочину, у якому особа обвинувачується, обумовлена ціною можливої судової помилки і призначенням у зв'язку з цим меншого або більшого покарання.

Підстави застосування різних стандартів доказування залежить від того, на кого покладається обов'язок доведення певних фактів. Так, якщо тягар доказування покладається на сторону обвинувачення, то застосовується стандарт «поза розумних сумнівів», який означає, що при оцінці факту судді повинні бути переконані «поза розумним сумнівом» в його достовірності. Якщо цей стандарт не досягнуто, факт не може вважатися встановленим і покладений до основи обвинувального рішення суду. Дана норма закріплена в правилі 87 (А) Правил процедури і доказування Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії (МТКЮ) і ст. 66 (3) Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Коли необхідність доказування певного факту лежить на стороні захисту, прийнятий менш суворий стандарт: «розумна можливість». Це означає, що «обвинувачений зобов'язаний доводити будь-які обставини, про які він бажає повідомити, на рівні

вірогідності. Даний стандарт впливає з фундаментального постулату, відповідно до якого всі сумніви повинні трактуватися на користь обвинуваченого (*of favor rei*). Для вирішення питання про початок судового розгляду і для пред'явлення обвинувачення застосовується менш жорсткий стандарт – *prima facie* (від лат. на перший погляд, за зовнішнім виглядом явищ). «Суддя Судової камери, – зазначено у статті 18.1 Правил процедури і доказування МТКЮ, – якому було направлено обвинувальний висновок, розглядає його. Якщо він переконається в тому, що обвинувач виявив підстави *prima facie* для судового розгляду, він затверджує обвинувальний висновок. Якщо він не переконається в цьому, обвинувальний висновок відхиляється». Подібні норми є у Статутах інших міжнародних кримінальних судів і трибуналів. ЄСПЛ визначає стандарт *prima facie* як струнку, правдоподібну і несуперечливу версію обвинувачення, яка може бути спростована в ході судового розгляду по суті (рішення по справі Зубайраєв проти Росії) [52].

В цьому контексті корисним, на наш погляд, є звернення до особливої думки судді ЄСПЛ Боннело у справі Севтап Везнедароглу проти Туреччини від 11 квітня 2000 р. Він зазначив, що доказування «поза розумним сумнівом» відображає максимальний стандарт, який безпосередньо стосується і бажаний при встановленні кримінальної відповідальності. Ніхто не повинен позбавлятися свободи або піддаватися іншому покаранню за рішенням суду, якщо вина такої особи не доведена «поза розумним сумнівом». Без будь-яких коливань я вважаю жорсткість даного стандарту виправданою. Однак в інших галузях правового регулювання, стандарт доказування повинен бути пропорційний переслідуваній меті: він повинен мати найвищу ступінь визначеності у кримінальних справах та робочу ступінь ймовірності по іншим. При розгляді протилежних версій подій Суд зобов'язаний встановити: 1) на кого закон покладає тягар доказування, вказують передбачені законом припущення на користь однієї зі сторін і «баланс ймовірностей», який за наявності протилежних версій здається більш прийнятним і таким, що заслуговує на довіру [36].

У справі «Грін проти R» лорд Бервік роз'яснив: «Розумний сумнів - це сумнів, який в ситуації, що склалася, поділяють присяжні. Самі присяжні встановлюють стандарт того, що є розумним у сформованій ситуації. Саме ця

здатність, якою вони повинні володіти, є одним з достоїнств нашого способу судового розгляду: для виконання поставлених перед ними завдань вони пускають в хід свій досвід і розважливість» [52].

Згідно ч. 3 ст. 391 КПК України ніхто зі складу суду присяжних не має права утримуватися від голосування, крім випадку, коли вирішується питання про міру покарання, а суддя чи присяжний голосував за виправдання обвинуваченого. У цьому разі голос того, хто утримався, додається до голосів, поданих за рішення, яке є найсприятливішим для обвинуваченого. При виникненні розбіжностей про те, яке рішення для обвинуваченого є більш сприятливим, питання вирішується шляхом голосування.

Під час голосування по питанню щодо міри покарання, яка повинна бути призначена обвинуваченому, може скластися процесуальна ситуація, коли серед більшості не має однакової позиції щодо обрання міри покарання. В даному випадку голос особи, яка голосувала за його виправдування, додається до голосів, які подані за рішення, що є найбільш сприятливим для обвинуваченого. У зазначеній ситуації у такої особи є також можливість проголосувати за ту міру покарання, яка є сприятливішою для обвинуваченого. Якщо у складі суду присяжних виникли розбіжності стосовно того, яка із пропозицій щодо міри покарання є більш сприятливою для нього, то це питання вирішується шляхом голосування всіх осіб, які належать до складу суду [21, с. 701].

Оскільки рішення суду присяжних приймається простою більшістю голосів, то можлива також ситуація, коли за прийняття певного рішення проголосували три присяжних, а професійні судді залишилися в меншості. Таке рішення вважається ухваленим, тому головуючий, згідно з законом, зобов'язаний надати допомогу присяжним у складанні судового рішення. Якщо серед більшості, яка проголосувала за судові рішення, є один професійний суддя, тоді він із двома присяжними складає судові рішення. Разом із тим, виникає слушне питання щодо того, яким чином головуючий повинен надавати таку допомогу присяжним. На наш погляд, зазначена законодавча конструкція є хибною. У будь-якому випадку судові рішення повинен складати професійний суддя з урахуванням результатів голосування. В силу таємниці нарадчої кімнати презюмується, що результат голосування, а саме, факт того, що присяжні склали більшість при голосуванні, у

будь-якому випадку залишиться у таємниці. У зв'язку із цим цікавим є наступний приклад, який хоча і не стосується вироку суду, проте наочно демонструє особливість колегіального рішення. Ухвалою Личаківського районного суду м. Львова від 5.07.2013 р. відмовлено в задоволенні заяви захисника про відвід професійним суддям. Захисник в обґрунтування своєї заяви зазначив, що про упередженість суддів свідчить той факт, що вони відмовляють стороні захисту у задоволенні клопотання стосовно повторного допиту експерта, а також допиту в якості свідків понятих. Дослідивши доводи, викладені в заяві про відвід та відмовляючи у її задоволенні, суд зауважив, що у відповідності до ст. 383 КПК України усі питання, пов'язані з судовим розглядом, крім питань передбачених ч. 3 ст. 331 КПК України, судді і присяжні вирішують спільно, більшістю голосів, а відтак суду не зрозуміле твердження захисника, що безпосередньо головуєчий та інший суддя відмовляють у задоволенні його клопотання.

Ситуація ухвалення присяжними рішення, яке за змістом концептуально протилежно рішення професійних суддів, в умовах чинного законодавства України, безумовно, не може мати розповсюдженого характеру, хоча й є цілком можливою. Однак порядок голосування при ухваленні вироку, видається, не містить достатніх гарантій незалежності присяжних. За правилами ч. 1 та 2 ст. 391 КПК України голосування в суді присяжних є відкритим, головуєчий голосує останнім. Відкрита форма голосування, позиція другого професійного судді, авторитет якого підсвідомо впливає на визначення позиції присяжного, є факторами, що суттєво знижують, а в окремих випадках нівелюють самостійність присяжного при вирішенні питань, що розв'язуються при ухваленні вироку. Зважаючи на це, вважаємо за доцільне запровадити письмову форму голосування як таку, що є гарантією незалежності та самостійності позиції присяжних. Доречі, письмова форма голосування впроваджена законодавством багатьох країн, що передбачають змішану колегію суду присяжних. При цьому в одних країнах бюлетені з відповідями присяжних засідателів і суддів запечатуються в конверт, який зберігається в кримінальній справі (наприклад, КПК Республіки Казахстан). За КПК Франції опитувальні листи із письмовими відповідями присяжних та суддів знищуються шляхом їх спалення (ст. 358 КПК).

Наприкінці розгляду особливостей порядку наради і голосування в суді

присяжних вважаємо за необхідне зауважити, що визначення законодавцем однакової компетенції для професійних суддів і присяжних щодо вирішення всіх питань, за винятком передбачених ч. 3 ст. 331 КПК України, апіорі ставить присяжних у становище пасивних учасників процесу здійснення правосуддя, які в силу відсутності у них спеціальних знань у галузі права вимушені підтримувати позицію професійних суддів стосовно вирішення тих питань юридичного характеру, що потребують таких знань (зокрема, що належить вчинити з майном, на яке накладено арешт, речовими доказами і документами; як вчинити із заходами забезпечення кримінального провадження; на кого мають бути покладені процесуальні витрати і в якому розмірі тощо). Такі питання повинні вирішуватися професійними суддями. У зв'язку з цим на позитивну оцінку заслуговує досвід законодавчого регулювання даного питання окремих країн, у яких, як зазначалося вище, навіть при змішаній колегії передбачено часткове розмежування компетенції суддів і присяжних. Приміром, КПК РК закріплено, що питання, передбачені пунктами 9 – 13, 15 – 18 ч. 1 (у виправному або виховному закладі якого виду і режиму повинен відбувати покарання засуджений до позбавлення волі; чи підлягає задоволенню цивільний позов, на чию користь та в якому розмірі, а також чи підлягає відшкодуванню майнова шкода, якщо цивільний позов не пред'явлений; що зробити з майном, на яке накладено арешт для забезпечення цивільного позову або можливої конфіскації; яка доля речових доказів; на кого, в якому розмірі повинні бути покладені процесуальні витрати) та ч. 5 ст. 371 (про заходи щодо неповнолітніх дітей засудженого, які залишилися без батьків, а в разі необхідності - потерпілого; про охорону майна засудженого, в необхідних випадках – майна потерпілого; про необхідність винесення окремої постанови), розглядаються суддями самостійно після того, як спільною нарадою і голосуванням разом із присяжними вирішені питання стосовно винуватості підсудного і призначення йому покарання.

Висновки до розділу 2

1. Правосвідомість присяжного представляє собою форму суспільної свідомості громадянина, що відображає його ставлення до будь-яких явищ у правовій сфері. Вагоме значення у її формуванні відіграють роз'яснення

головуючого під час судового розгляду окремих норм права, нормативного змісту засад кримінального провадження, правил оцінки доказів тощо. Являючи собою результат відображення права у свідомості присяжного, правосвідомість виступає однією із детермінантів формування його особистого переконання як такого стану, за яким присяжний переконаний у правильності своїх висновків і готовий до практичних дій відповідно до отриманих у ході судового розгляду знань.

2. Крім правосвідомості, факторами, які впливають на формування внутрішнього переконання присяжного, є: (а) доведеність або недоведеність обвинувачення під час судового розгляду; (б) особистість обвинуваченого, його ставлення до вчиненого злочину; (в) переконливість позиції прокурора та захисника; (г) поведінка обвинуваченого в судовому засіданні; (д) позиція та поведінка потерпілого в суді; (е) особисте переконання у винуватості (невинуватості) обвинуваченого незалежно від представлених доказів; (ж) особисте ставлення до особи обвинуваченого.

3. Зважаючи на вищевказані фактори, під впливом яких формуються правосвідомість і особисте переконання присяжного, зроблено висновок про необхідність покладення на головуючого обов'язку роз'яснення присяжним основних правил оцінки доказів; сутності засади презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини; положення про тлумачення непереборних сумнівів на користь обвинуваченого; положення про те, що вирок може бути оснований лише на тих доказах, які безпосередньо досліджені в судовому засіданні, ніякі докази для них не мають заздалегідь встановленої сили, їхні висновки не можуть ґрунтуватися на припущеннях, а також на доказах, визнаних судом недопустимими, стандарту доказування «поза розумним сумнівом». Запропоновано здійснювати таке роз'яснення перед початком дослідження доказів та в нарадчій кімнаті перед нарадою та голосуванням колегії суду присяжних.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає можливість сформулювати низку наступних висновків і пропозицій.

1. Еволюція суду присяжних та сучасна практика його організації і функціонування в різних країнах світу дає підстави виділити його дві основні моделі – англо-американську і континентальну. Кожна з них характеризується притаманними їй рисами, проте основна відмінність, що дозволяє чітко їх поділяти, полягає у розмежуванні компетенції присяжних і професійного судді (професійних суддів). В англо-американській правовій традиції суд присяжних розглядає кримінальну справу в складі професійного судді та колегії присяжних засідателів; при цьому вердикт про винуватість чи невинуватість підсудного ухвалюється колегією присяжних без участі професійного судді. На основі вердикту присяжних професійний суддя ухвалює вирок. Таким чином, у межах цієї моделі присяжні («судді факту»), які утворюють відносно автономну колегію, приймають самостійне рішення (вердикт) з питання встановлення факту вчинення злочину, його доведеності та винуватості або невинуватості підсудного. Континентальна модель суду присяжних характеризується єдністю колегії суддів (що складається з професійних і непрофесійних суддів – представників народу),

які спільно вирішують питання як стосовно факту вчинення злочину і винуватості або невинуватості підсудного, так і щодо кваліфікації злочину і покарання підсудного (питання права).

2. Конституція України створила правові підстави для запровадження в Україні суду присяжних. Тим самим визначено вектор перспективного розвитку судоустрійного та процесуального законодавства, а саме – в напрямі впровадження моделі суду присяжних із поділом компетенції між професійними суддями і присяжними, оскільки, як зазначено вище, за своєю правовою природою лише така форма участі народу в здійсненні правосуддя може характеризуватися як суд присяжних.

Зважаючи на це, змішана модель суду присяжних, яка передбачена чинним законодавством України, має розглядатися як така, що в перспективі потребує трансформації.

3. Право на суд присяжних має значення гарантії забезпечення фундаментального права кожного на справедливий суд. Тому недотримання передбаченого законом порядку роз'яснення підозрюваному, обвинуваченому належного йому права на суд присяжних повинно розглядатися як істотне порушення вимог кримінального процесуального закону, що своїм правовим наслідком має порушення права на захист і права на справедливий суд.

Системне тлумачення статті 384 і ч. 2 ст. 42 КПК дозволяє дійти висновку, що при виконанні прокурором обов'язку роз'яснення права на суд присяжних має йтися не про обвинуваченого, а про підозрюваного. У зв'язку з цим запропоновано доповнити ч. 1 ст. 384 КПК після слова «роз'яснити» словом «підозрюваному».

Право на суд присяжних повинно міститися у переліку прав підозрюваного, обвинуваченого, який складає зміст письмової пам'ятки про процесуальні права і обов'язки, що вручається відповідно до ст. 42 КПК.

4. Враховуючи потреби правозастосовної практики, зроблено висновок про необхідність нормативного закріплення вимоги щодо складання нових списків кандидатів у присяжні не пізніше ніж за місяць до закінчення дії повноважень кандидатів у присяжні за попередніми списками.

Будучи складовою правового статусу присяжного, право на забезпечення

його безпеки має бути належно забезпечено як в аспекті встановлення відповідної правової процедури, так і в організаційному та функціональному аспектах. Зважаючи на це, визнано за необхідне передбачити в КПК України підстави та порядок прийняття рішення компетентним суб'єктом стосовно застосування заходів забезпечення безпеки, яке має значення правової підстави для здійснення подальших дій та юридичного факту, що породжує відповідні правові відносини із застосування вказаних заходів, зокрема, стосовно присяжного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев И. Н. Суд присяжных как угроза российской правовой системе / И. Н. Алексеев // Уголовный процесс. – 2005. – № 3. – С. 52–60.
2. Бернам У. Правовая система США = Introduction to the law and legal system of the United States. 3 вып. / Уильям Бернам ; пер. с англ.: А. В. Александров [и др.]. – М. : Новая юстиция, 2006. – 1216 с.
3. Бойльке В. Уголовно-процессуальное право ФРГ : учеб. / Вернер Бойльке ; пер. с нем. Я. М. Плошкиной. – Красноярск : РУМЦ ЮО, 2004. – 352 с.
4. Брендак А. Г. Становление суда присяжных в Беларуси / А. Г. Брендак // Актуальные вопросы современной правовой науки : материалы Междунар. науч. конф. студентов, магистрантов и аспирантов и секции «Юрид. науки» Респ. науч. конф. студентов и аспирантов вузов Респ. Беларусь «НИРС–2011», Минск, 4–5 нояб. 2011 г. – Минск : Изд. Центр БГУ, 2012. – С. 13–14.
5. Бринцев В. Д. Нормативне і організаційне забезпечення участі представників народу у здійсненні правосуддя / В. Бринцев // Право України. – 2014. – № 5. – С. 29–32.
6. Вирок Зарічного районного суду м. Суми від 25.10.2013р., судова справа № 591/1762/13-к, провадження № 1-кп/591/68/13, ЄДРСР № 34345768

[Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34345768>.

7. Вирок Першотравневого районного суду м. Чернівці від 04.02.2014 р., справа № 725/5464/13-к, провадження № 1-кп/725/216/13, ЄДРСР № 36989715 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36989715>.

8. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 02.07.2014 р., справа № 759/19187/13-к, провадження № 1-кп/759/62/14, ЄДРСР № 39555023 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39555023>.

9. Вирок Апеляційного суду Львівської області від 24.07.2014 р., справа № 1-кп/463/4/14, провадження № 11-кп/783/243/14, ЄДРСР № 39879760 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39879760>.

10. Головненков П. В. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия – Strafprozessordnung (StPO) : науч.-практ. коммент. и пер. текста закона / Павел Головненков, Наталья Спица ; вступ. ст. Уве Хелльманна. – М. : МГЮА, 2012. – 404 с. – (Научные труды в области немецкого и российского уголовного права ; [вып.] 2).

11. Гловюк І. В. Вердикт присяжних: de lege ferenda [Електронний ресурс] / І. В. Гловюк // Порівняльно-аналітичне право : електрон. наук. вид. – Ужгород, 2014. – № 5. – С. 358–361. – Режим доступу: http://pap.in.ua/5_2014/107.pdf.

12. Гловюк І. В. Діяльність суду присяжних в Україні за КПК 2012 року: окремі організаційні та процесуальні аспекти / І. В. Гловюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – 2014. – Вип.4, т. 2. – С. 209–213.

13. Городовенко В. В. Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні : моногр. / В. В. Городовенко. – Київ : Фенікс, 2017. – 223 с.

14. Грошевий Ю. М. Професійна правосвідомість судді та правоздатність рішень суду: кримінально-процесуальний аспект / Ю. М. Грошевий // Університетські наукові записки : часоп. / Хмельн. ун-т упр. та права. – Хмельницький, 2015. – № 4. – С. 248–255.

15. Грубінко А. В. Проблеми і перспективи запровадження суду присяжних у системі судочинства України: зарубіжний досвід та вітчизняна практика [Електронний ресурс] / А. В. Грубінко, Н. М. Ярчук // Юридичний науковий електронний журнал. – 2014. – № 1. – С. 11–15. – Режим доступу: http://lsej.org.ua/1_2014/1_2014.pdf.

16. Диков Г. Суд присяжних и практика Европейского суда по правам человека по статье 6 Конвенции (право на справедливое судебное разбирательство) / Г. Диков // Lex Russica. – 2010. – № 3. – С. 474–490.

17. Дмитриченко С. Навіщо нам суд присяжних? / Сергій Дмитриченко // Персонал Плюс. – 2016. – 15–21 черв. (№ 24).

18. Дюмулэ М. Суд присяжних во Франции / М. Дюмулэ // Предупреждение преступности. – 2003. – № 1. – С. 37–41.

19. Инициатива по присяжным заседателям принята в первом слушании [Электронный ресурс] // Civil Georgia : ежедн. новости онлайн. – Режим доступа: <http://www.civil.ge/rus/article.php?id=24343>.

20. Козлов Д. Судді права і судді факту, або Дещо про суд присяжних та можливості запровадження цього інституту в Україні / Дмитро Козлов // Юридичний журнал. – 2015. – № 3. – С. 90–94.

21. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : зб. законод. актів : станом на 10 лют. 2014 р. : відповідає офіц. тексту. – Харків : Право, 2014. – 92 с.

22. Конституция Грузии : принята 24 авг. 1995 г. // Конституции стран СНГ и Балтии / сост., авт. вступ. ст. Г. Н. Андреева. – М. : Юристь, 1999. – С. 161–198.
– Электрон. версия ред. от 27.12.2006: режим доступа: <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/108331>.

23. Конституция Республики Казахстан : принята на референдуме 30 мая 1995 г. // Конституции стран СНГ и Балтии / сост., авт. вступ. ст. Г. Н. Андреева. – М. : Юристь, 1999. – С. 199–242. – Электрон. версия ред. от 02.02.2011: режим доступа: <http://www.constitution.kz>.

24. Конституция Соединённых Штатов Америки : [принята 17 сент. 1787 г. : полный текст с 26 поправками] // Конституции зарубежных стран / сост. В. И. Дубровин. – М. : Юрлитинформ, 2001. – С. 240–257. – Электрон.

версія: режим доступа: <http://studentforever2007.narod.ru/constusa.html> ;
http://ru.wikisource.org/wiki/Конституция_США.

25. Конституція України : станом на 16 лют. 2017 р. : відповідає офіц. тексту. – Харків : Право, 2017. – 68 с.

26. Кримінальний кодекс України : зі змінами та допов., станом на 20 берез. 2016 р. : відповідає офіц. тексту. – Харків : Право, 2016. – 304 с.

27. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / за заг. ред.: В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін. – Харків : Право, 2013. – Т. 2 : : Особлива частина. – 1040 с.

28. Кримінальний процес : підруч. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; за ред.: В. Я. Тацій, О. В. Капліна. – Харків : Право, 2014. – 824 с.

29. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Харків : Одісей, 2013. – 1104 с.

30. Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 5 трав. 2015 р. : відповідає офіц. тексту. – Харків : Право, 2015. – 365 с.

31. Куцин М. М. Суд присяжних: законодавче закріплення і проблеми впровадження у кримінальне судочинство України / М. М. Куцин // Адвокат. – 2016. – № 2. – С. 18–25.

32. Кучинська О. П. Здійснення правосуддя судом присяжних: за та проти / О. П. Кучинська // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2010. – № 14, ч. 2. – С. 351–353.

33. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України у контексті європейських стандартів / В. Т. Маляренко. – Київ : Юрінком Інтер, 2015. – 512 с.

34. Методичні рекомендації з питань участі прокурора в суді присяжних [Електронний ресурс] : схвалено наук.-метод. радою при Ген. прокуратурі України від 22.11.2013 р., протокол № 8 // Генеральна прокуратура України : офіц. сайт. – Режим доступу:

http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=184935.

35. Михайлов А. С. Институт присяжных заседателей в Англии

[Электронный ресурс] / А. Михайлов // Право : блог. – Режим доступа: <http://blog.pravo.ru/blog/3060.html>.

36. Михайлов П. Л. Суд присяжных во Франции: становление, развитие и трансформация / П. Л. Михайлов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2014. – 428 с.

37. Оверчук С. В. Реформа кримінального судочинства в Україні: суд присяжних vs суд шефенів / С. В. Оверчук // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали 4 міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю від дня народж. проф. М. В. Салтевського (1917–2009). – Одеса, Фенікс, 2012. – С. 420–423.

38. Оніщук М. Суд присяжних підвищить довіру до правосуддя в Україні [Електронний ресурс] / М. Оніщук // Радіо Свобода : сайт. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/news/24334366.html>.

39. Положення про автоматизовану систему документообігу суду [Електронний ресурс] : затв. рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 р. № 30 // Судова влада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://ln.kr.court.gov.ua/sud1111/300/120>.

40. Порівняльне судове право : навч. посіб. / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого ; за ред.: І. Є.Марочкін, Л. М. Москвич. – Харків : Право, 2016. – 112 с.

41. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : лист Вищ. спеціаліз. суду України з розгляду цив. і кримін. справ № 223-1430/0/4-12 від 03.10.2012 р. // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2013. – № 5. – Електрон. версія: режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1430740-12>

42. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000 р. № 1489-III // Офіційний вісник України. – 2000. – № 12. – Ст. 444.

43. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 2453-VI // Офіційний вісник України. – 2016. – № 55/1. – Ст. 1900.

44. Путеводитель по новому Уголовно-процессуальному кодексу Грузии / сост. Заза Меишвили. – Тбилиси : Сезан, 2010. – 92 с.

45. Романюк Т. Не зовсім присяжні / Тарас Романюк // Віче. – 2013. – № 15. – С. 20–21.

46. Теорія держави і права : підруч. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; за ред. О. В. Петришина. – Харків : Право, 2014. – 368 с.

47. Тертишник В. М. Суд присяжних: суть ідеї та її мімікрія при реформуванні кримінального судочинства України / В. М. Тертишник, Н. С. Солнишкіна // Право і суспільство. – 2016. – № 3. – С. 221–224.

48. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики [Электронный ресурс] : от 14.07.2000 г. № 907-IQ (с зим. и доп. по состоянию на 28.04.2015 г.) // Zakon.kz : информ. агентство. – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420280

49. Уголовно-процессуальный кодекс Грузии [Электронный ресурс] : от 09.10.2009 г. № 1772-Пс (в ред. 2013 г.) // Центр політико-правових реформ : сайт.

50. Режим доступа: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_09_10_2009.pdf

51. Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики [Электронный ресурс] : от 30.06.1999 г. № 62 (с зим. и доп. по состоянию на 07.08.2015 г.) // Параграф : информ. система. – Режим доступа: http://online.adviser.kg/Document/?doc_id=30241915 .

52. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс] : от 13.12.1997 г. № 206-I (с изм. и доп. по состоянию на 17.11.2014 г.) // Zakon.kz : информ. агентство. – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008442

53. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова [Электронный ресурс] : от 14.03.2003 г. (в ред. 2006 г.) // Центр політико-правових реформ : сайт.

– Режим доступа: <http://pravo.org.ua/files/>.

54. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германии [Электронный ресурс] : (в ред. 2006 г.) // Центр політико-правових реформ : сайт.

– Режим доступа: [http://pravo.org.ua/files/_\(1\).pdf](http://pravo.org.ua/files/_(1).pdf) .

55. Ухвала Апеляційного суду Запорізької області від 03.10.2014 р., справа № 330/1638/14-к, провадження № 11-кп/778/1000/14, ЄРДР № 40800017 [Электронный ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступа: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40800017>

56. Ухвала Апеляційного суду Івано-Франківської області від 12.05.2014 р., справа № 344/4486/14-к, провадження № 11-кп/779/136/2014, ЄДРСР № 38657594 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38657594>

57. Ухвала Апеляційного суду Івано-Франківської області від 18.11.2014 р., справа № 346/7477/13-к, провадження № 11-кп/779/231/2014, ЄДРСР № 41531565 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41531565>

58. Ухвала Апеляційного суду Львівської області від 06.12.2013 р., справа № 1-кп/463/34/13, провадження № 11-кп/783/297/13, ЄДРСР № 36014385 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36014385>

59. Ухвала Апеляційного суду міста Києва від 17.12.2014 р., справа № 11-кп/796/1427/2014, ЄДРСР № 42011943 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42011943>.

60. Черняк Є. В. Конституційна юстиція Сполучених Штатів Америки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Черняк Євгенія Валеріївна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2005. – 182 с.

61. Шаренко С. Л. Процесуальний статус окремої думки судді / С. Л. Шаренко // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 11. – С. 35–36.

62. Шишкін В. І. Судові системи країн світу : навч. посіб. : у 3 кн. / В. І. Шишкін. – Київ : Юрінком Інтер, 2016. – Кн. 1. – 320 с.

63. Шишкін В. І. Судові системи країн світу : навч. посіб. : у 3 кн. / В. І. Шишкін. – Київ : Юрінком Інтер, 2016. – Кн. 2. – 336 с.

64. Яновська О. Г. Суд присяжних в системі гарантій захисту прав людини / О. Г. Яновська // Вісник Академії адвокатури України. – 2015. – № 1. – С. 93–98.

65. Яновська О. Г. Теоретичні та організаційні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / Яновська Олександра Григорівна ; Нац. акад. внутр. справ. – Київ, 2011. – 36 с.

66. Case Gregory v. the United Kingdom [Електронний ресурс] = [Грегори

проти Сполученого Королівства : рішення Європ. Суду з прав людини від 25.02.1997 р., заява № 22299/93] // HUDOC. European Court of Human Rights. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int>.

67. Case Holm v. Sweden [Електронний ресурс] = [Хольм проти Швеції : рішення Європ. Суду з прав людини від 25.11.1993 р., заява № 14191/88] // HUDOC. European Court of Human Rights. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int>

68. Case Pullar v. the United Kingdom [Електронний ресурс] = [Пуллар проти Сполученого Королівства : рішення Європ. Суду з прав людини від 10.06.1996 р., заява № 22399/93] // HUDOC. European Court of Human Rights. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int>.

69. Case Remli v. France [Електронний ресурс] = [Ремлі проти Франції : рішення Європ. Суду з прав людини від 23.04.1996 р., заява № 16839/90] // HUDOC. European Court of Human Rights. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int>

70. Case Sander v. the United Kingdom [Електронний ресурс] = [Сандер проти Сполученого Королівства : рішення Європ. Суду з прав людини від 09.05.2000 р., заява № 34129/96] // HUDOC. European Court of Human Rights. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int>.

71. Case Sevtap Veznedaroğlu v. Turkey [Електронний ресурс] = [Севтап Везнедароглу проти Туреччини : рішення Європ. Суду з прав людини від 11.04.2000 р., заява № 32357/96] // HUDOC. European Court of Human Rights. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int>.

72. Case Sofri and others v. Italy [Електронний ресурс] = [Софрі та інші проти Італії : рішення Європ. Суду з прав людини від 27.05.2003 р., заява № 37235/97] // HUDOC. European Court of Human Rights. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int>